И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА III

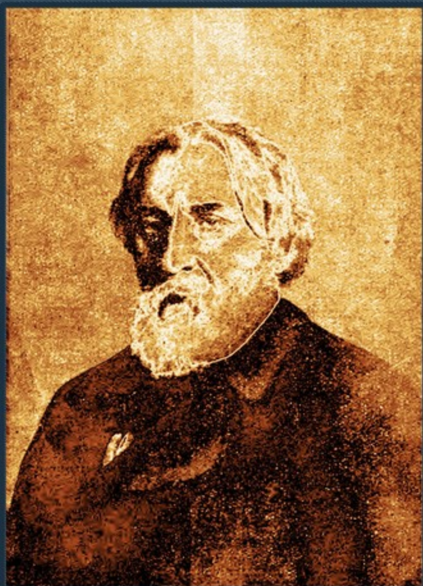

ОЦЕВИ И ДЕЦА

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД
1936

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА III

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ОЦЕВИ И ДЕЦА

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Д-р МИЛОШ С. МОСКОВЉЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народна Просвета":
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Оцеви и деца

ПОСВЕЋЕНО УСПОМЕНИ

ВИСАРИОНА ГРИГОРЈЕВИЋА БЕЉИНСКОГ

(Написано 1861 године)

I

— Шта је, Петре? Још се не види? — питао је 20-га маја 1859 године, излазећи гологлав на ниске степенице механе на —ском друму, господин од једно четрдесет година и нешто више, у прашњавом горњем капуту и карираним панталонама, свога слугу, младога и буцмастог, с беличарастим маљама на бради и ситних мутних очица.

Све што је било на овом слузи: и минђуша од тиркиза у уху, и напомађена коса различне боје, и учтиви покрети тела, једном речју, све је показивало човека најновијег, усавршеног поколења. Он погледа снисходљиво низ друм па одговори: „Не види се, молим".

— Не види? — понови господин.

— Не види, — по други пут одговори слуга.

Господин уздахну па седе на клупицу. Да упознамо с њим читаоца док он седи, подвивши пода се ноге и погледајући замишљено око себе.

Зове се Никола Петровић Кирсанов. На петнаест врста од друмске механе има лепо имање са двеста душа, или, како се он изражава откако се разгра-

ничио са сељацима и завео „фарму", — од две хиљаде десетина земље. Његов отац, ратни ђенерал 1812 године, полуписмен, груб, али не зао руски човек, целог живота је диринцио, спочетка командовао бригадом, затим дивизијом, и стално је живео у унутрашњости, где је због свога чина играо доста важну улогу. Никола Петровић се родио на југу Русије, као и његов старији брат Павле, о коме се говори после, и васпитавао се до својих четрнаест година у кући, опкољен јевтиним домаћим учитељима, окретним, али понизним ађутантима и другим пуковским и штабним личностима. Његова мати, из породице Користиних. као девојка Agathe, а као ђенералица Агафоклеја Кузминишна Кирсанова, спадала је у „мајке-командантовице", носила је раскошне чепце и шуштаве свилене хаљине, у цркви прва прилазила крсту, говорила гласно и много, терала децу да је ујутру љубе у руку, ноћу их је благосиљала, — једном речју живела је задовољно. Као ђенералски син, Никола Петровић — иако се не само није одликовао храброшћу, већ је чак заслужио надимак кукавице — морао је, као и брат му Павле, ступити у војну службу; али је сломио ногу баш оног дана кад је већ био стигао глас о његовом распореду, па је, одлежавши два месеца у постељи, остао „целог живота хром". Отац диже од њега руке и остави га у грађанском положају. Одвео га у Петроград чим је напунио осамнаест година, и уписао га на универзитет. А баш у то време је његов брат произведен за официра у гардиском пуку. Млади људи су

почели живети заједно, у истом стану, под далеким надзором ујака, материна брата од стрица, Илије Коњазина, утицајног чиновника. Отац им се врати својој дивизији и својој жени, па је само покашто слао синовима велике четвртине сиве хартије, ишаране енергичним писарским рукописом. На крају тих четвртина су биле брижљиво исцифране речи: „Петар Кирсанов, ђенералмајор.” Године 1835 Никола Петровић је завршио универзитет као кандидат, а те исте године је ђенерал Кирсанов, пензионисан због неуспеле смотре, дошао са женом да живи у Петроград. Био је најмио кућу код Тавриског парка и уписао се у енглески клуб, али је изненадно умро од капље. Агафоклеја Кузминишна је убрзо отишла за њим: није се могла навићи на повучен престонички живот; јела ју је чамотиња пензионарског живота. Међутим, Никола Петровић је стигао, још за живота родитеља, и на велико њихово огорчење, да се заљуби у кћер чиновника Преполовенског, бившег сопственика његовог стана, симпатичну и, као што се каже, изображену девојку: она је у часописима читала озбиљне чланке у одељку „Наука”. Оженио се њом чим је прошла жалост за родитељима, па је оставио министарство царских добара, где га је отац протекцијом био наместио, и проводио срећне дане са својом Машом прво у летњој кући близу Шумарског института, а после у вароши, у малом и лепом стану, с чистим степеницама и прилично хладним салоном, напослетку — у селу, где се коначно настанио, и где му се ускоро родио син Аркадије. Су-

прузи су живели врло лепо и мирно: скоро се никад нису растављали, заједно су читали, играли у четири руке на фортепијану, певали у дуету; она је гајила цвеће и бринула се о перутини, он је покашто ишао у лов и бавио се економијом, а Аркадије је растао — такође лепо и мирно. Десет година је прошло као сан. 1847 године Кирсановљева жена је умрла. Једва је поднео тај удар, оседео је за неколико недеља; спремао се да путује на страну, не би ли се колико толико разгалио. . . али тада је наступила 1848 година. Он се, хтео не хтео, морао вратити у село и после доста дугог нерада почео се бавити реформама своје економије. У 1855 години одвео је сина на универзитет; провео је с њим три зиме у Петрограду, не излазећи скоро никуда и трудећи се да прави познанства с младим друговима свога Аркадија. Последње зиме није могао доћи, — и тако га, ето, видимо у мају месецу 1859 године већ сасвим седог, шишкавог и малко погрбљеног: он чека сина, који је добио, као некад и он, степен кандидата.

Из пристојности, а можда и не желећи остати под господаревим погледом, слуга оде под капију и запали лулу. Никола Петровић обори главу, па поче гледати у старе степенице на улазу: крупно, шарено пиле достојанствено је ходало по њима, тупкајући снажно својим великим жутим ногама; прљава мачка га је непријатељски посматрала, прилегнувши мазно на ограду степеница. Сунце је пекло: из полумрачног механског трема осећао се мирис топлог

ржаног хлеба. Наш Никола Петровић се даде у мисли. „Мој син... кандидат... Аркаша..." непрестано му се вртело у глави; покушао је да мисли о чему другом, па се опет враћао на исте мисли. Сети се своје покојне жене... „Не дочека!" шапну он тужно... Дебео, плав голуб долете на пут па брзо поче пити из барице поред бунара. Никола Петровић стаде гледати у њега, а до уха му је већ допирала све ближа лупа кола...

— Биће да иду, молим, — јави слуга, испавши испод капије.

Никола Петровић скочи и упре поглед дуж друма. Појави се тарантас са три кочијашка коња: у тарантасу се видео студентски качкет, познати обрис драгога лица...

— Аркаша! Аркаша! — повика Кирсанов, па потрча, и замаха рукама... После неколико тренутака усне му се припише уз голобрадо, прашњаво и преплануло лице младога кандидата.

II

— Чекај да отресем прашину, тата, — рече Аркадије мало промуко од путовања, али звучно и младићки, одговарајући весело на очеву нежност: — свег ћу те упрљати.

— Ништа, ништа, — понављао је Никола Петровић, смешећи се раздрагано, па двапут удари руком по јаки синовљег шињела и по своме капуту. — Покажи се, покажи, — додаде, одмичући се, па одмах

пође убрзаним корацима ка механи, говорећи: „ево овуда, овуда, а коње што пре”.

Никола Петровић је изгледао далеко више узрујан него његов син; као да се малко био збунио, као да се уплашио. Аркадије га заустави.

— Тата, — рече он: — допусти да те упознам са својим добрим пријатељем, Базаровом, о коме сам ти тако често писао. Он је био тако љубазан па је пристао да дође код нас у госте.

Никола Петровић се брзо окрете па приђе човеку високог раста у дугачкој летњој блузи с кићанкама, који тек што је био изашао из тарантаса, снажно стеже његову голу, црвену руку, коју му овај не пружи одмах.

— Од срца се радујем, — поче он: — и захваљујем вам што сте били тако добри да нас походите; надам се... допустите да вас упитам за име и презиме.

— Евгеније Васиљев, — одговори Базаров леним, али мушким гласом, па заврну јаку од блузе и показа Николи Петровићу цело своје лице. Дугачко и мршаво, широка чела, при врху пљосната, при дну зашиљена носа, крупних зеленкастих очију и обешених бакенбарда боје као у песка, оживљавало се мирним осмехом и показивало поуздање и памет.

— Надам се, љубазни Евгеније Васиљићу, да вам неће бити досадно код нас, — настави Никола Петровић.

Танке усне у Базарова једва се мрднуше, али он ништа не одговори, већ само мало издиже качкет.

Његова тамноплава коса, дугачка и густа, није скривала крупна испупчења велике лобање.

— Па како ћемо, Аркадије, поче опет Никола Петровић, окрећући се сину: — да ли одмах да се прежу коњи? Или хоћете да се одморите?

— Код куће ћемо се одморити, тата; нареди да се прежу.

— Одмах, одмах, — прихвати отац. — Еј, Петре, чујеш ли? Гледај, братац, да буде што пре.

Петар, као усавршен слуга, није пришао руци младог господина, већ му се само издалека поклонио, па се опет сакрио под капију.

— Ја сам овде дошао на фијакеру, али и за твој тарантас имају три коња, — ужурбано ће рећи Никола Петровић, док је Аркадије пио воду из гвозденог котла, који му донесе механџика, а Базаров палио лулу и прилазио кочијашу, који је испрезао коње: — само фијакер је са два места, па не знам како ће твој пријатељ...

— Он ће ићи у тарантасу, — прекиде га Аркадије полугласно. — Ти се с њим, молим те, немој много цифрати. Он је диван човек, тако прост — видећеш.

Кочијаш Николе Петровића изведе коње.

— Но, окрећи, брадоња! — рече Базаров своме кочијашу.

— Чујеш, Мићуха, — прихвати други кочијаш, који је ту стајао с рукама затуреним у задње прорезе кожуха: — како те то господин назва? И јеси брадоња.

Мићуха само тресну капом па покупи дизгине са ознојеног рудног коња.

— Живље, живље, децо, помозите, — викну Никола Петровић: — биће напојнице!

За неколико минута коњи су били упрегнути; отац и син седоше у фијакер; Петар се попе на кочијашко седиште; Базаров ускочи у тарантас, наслони главу на кожни јастук, — и оба екипажа се кретоше.

III

— И тако си ето, најзад, кандидат и стигао кући, — рече Никола Петровић, додирујући Аркадију час раме, час колено. — Најзад!

— А како је чика? Је ли здрав? — упитаће Аркадије, који је, и поред своје искрене, скоро детиње радости, хтео да скрене разговор с узбуђеног расположења на обичне ствари.

— Здрав је. Он је хтео да ти изађе са мном на сусрет, па се због нечег предомислио.

— А јеси ли ме дуго чекао? — упита Аркадије.

— Па око пет сати.

— Добри тата!

Аркадије се живо обрте према оцу и цмокну га у образ. Никола Петровић се тихо насмеја.

— Што сам ти спремио дивног коња! — отпоче он: — видећеш. И соба ти је добила нове тапете.

— А има ли за Базарова соба?

— Наћи ће се и за њега.

— Молим те, тата, буди љубазан према њему. Не

могу ти исказати колико ценим његово пријатељство.

— Јеси ли се скоро с њим упознао?

— Скоро.

— Па зато га прошле зиме нисам виђао. Шта учи?

— Главни су му предмет природне науке. Та он све зна. Идуће године ће полагати испит за доктора.

— А! он је на медицинском факултету, — напомену Никола Петровић па поћута. — Петре, — додаде он и пружи руку: — па оно наши сељаци иду?

Петар погледа онамо куда му показа руком господин. Неколико теретних кола с разузданим коњима брзо су одмицала уским сеоским путем. У сваким колима је седео по један, ретко по два сељака, у раскопчаним кожусима.

— Тако је, молим, — рећи ће Петар.

— Куда ли то они иду, у варош ваљда?

— Свакако у варош. У крчму, — додаде он презриво па се малко наже према кочијашу, као да се позива на њега. Али овај се чак и не помаче: то је био човек старог кова, па се није слагао с најновијим погледима.

— Имам много кубуре ове године са сељацима, — настави Никола Петровић, обраћајући се сину. — Не плаћају оброк. Шта човек да ради?

— А јеси ли задовољан својим најамним радницима?

— Да, — процеди кроз зубе Никола Петровић. — Потплаћују их, ето шта не ваља; па и не брину се још као што треба. Кваре амове. А орали су, уоста-

лом, прилично. С временом ће се дотерати у ред. А зар тебе сад занима економија?

— Нема код вас хлада, ето шта, — рећи ће Аркадије, не одговарајући на последње питање.

— Са северне стране начинио сам велику маркизу над балконом, — рече Никола Петровић: — сад се и ручати може на чистом ваздуху.

— Нешто много личи на летњу кућу... а, уосталом, све су то будалаштине. Какав је зато овде ваздух! Што дивно мирише! Богами, чини ми се, нигде на свету не мирише тако као у овом крају! Па и небо овде...

Аркадије наједанпут застаде, баци искоса поглед назад, па ућута.

— Наравно, — приметиће Никола Петровић: — ти си се овде родио, теби мора овде све изгледати нешто особито...

— Е, тата, то је свеједно где се човек родио.

— Ипак...

— Не, то је свеједно.

Никола Петровић погледа искоса на сина, и фијакер пређе око пола врсте, пре него што се разговор међу њима обнови.

— Не сећам се да ли сам ти писао, — поче Никола Петровић: — твоја некадашња дадиља, Јегоровна, умрла.

— Та је ли могуће? Сирота старица! А је ли Прокофић жив?

— Жив је и нимало се није променио. Још увек

гуњђа. Уопште нећеш наћи великих промена у Марјину.

— Је ли код тебе онај исти настојник?

— Ето, само што сам сменио настојника. Решио сам се да не држим више ослобођене бивше спахиске слуге, или бар да им не дајем никакве дужности где има одговорности. (Аркадије показа главом на Петра). Il est libre, en effet,[1] — примети полугласно Никола Петровић; — али он је камердинер. Сад ми је настојник из малограђанског реда: изгледа да је способан човек. Дао сам му двеста педесет рубаља годишње. Уосталом, — додаде Никола Петровић, бришући чело и обрве руком, што је код њега увек значило да крије у себи неко узбуђење: — малочас сам ти рекао да нећеш наћи промена у Марјину... То није сасвим тачно. Сматрам за своју дужност да те унапред обавестим, ма да...

Он за тренут застаде, па настави француски.

— Строг моралист ће наћи да је моја искреност неумесна, али, прво, то се не може сакрити, а друго, ти знаш, ја сам увек имао нарочите принципе о понашању оца према сину. Уосталом, ти ћеш, наравно, имати право да ме осудиш. У мојим годинама... Дакле, та... та девојка, о којој си, јамачно, већ чуо...

— Фењичка? — упита Аркадије неусиљено.

Никола Петровић поцрвене.

— Не помињи је, молим те, гласно... Елем... она сад живи код мене. Сместио сам је у кући... имале

[1] Он је слободан, у ствари. — Прим. прев.

су две омање собице. Уосталом, то се све може променити.

— Забога, тата, зашто?

— Твој пријатељ ће бити у гостима код нас... незгодно је...

— Што се тиче Базарова, ти се, молим те, ништа не брини. Он је изнад свега тога.

— Па, напослетку, и ти, — рече Никола Петровић. — Споредна кућа није као што треба — у томе је невоља.

— Забога, тата, — прихвати Аркадије: — ти као да се извињаваш; како те није срамота.

— Наравно, требало би да ме је срамота, — одговори Никола Петровић, црвенећи све више и више.

— Којешта, тата, којешта, молим те! — Аркадије се љубазно осмехну. „Због чега да се извињава!" помисли у себи и душа му се испуни осећањем попустљивости и нежности према добром и меком оцу, заједно с осећањем неког потајног преимућства. — Престани, молим те, — понови он још једном, и нехотице уживајући у сазнању своје изображености и слободе.

Никола Петровић погледа у њега испод прстију руке, којом је и даље брисао чело, па га нешто жацну у срцу... Али он одмах окриви себе.

— Е ово су сад већ настале наше њиве, — рече он после дугог ћутања.

— А оно напред чини ми се да је наша шума? — упитаће Аркадије.

— Да, наша. Само сам је продао. Ове године ће свозити дрва.

— Зашто си је продао?

— Требало ми је новаца; а поред тога, ту земљу добијају сељаци.

— Који ти не плаћају оброк?

— То је већ њихова ствар; а уосталом — ваљда ће кадгод платити.

— Жао ми је шуме, — примети Аркадије и стаде гледати око себе.

Крај кроз који су пролазили није се могао назвати живописним. Њиве, све саме њиве, отезале су се до самог хоризонта, час се уздижући, час се опет спуштајући; овде онде су се виделе омање шуме и вијугале се јаруге, обрасле ретким и ниским шибљем, потсећајући око на старинске планове са таквим јаругама из времена Катарине Велике. Наилазиле су и речице с подлоканим обалама, и малени рибњаци с рђавим насипима, и сеоца с ниским кућерцима под тамним крововима, често упола развађеним, и нахерене житне шупице, исплетене од прућа, са разјапљеним вратима, поред опустелих гумна, и цркве, час од цигље, са овде-онде одваљеним малтером, час дрвене, с накривљеним крстовима и развађеним гробљима. Аркадију се срце полако стезало. Као нарочито, наилазили су на сељаке у дроњама, на бедним рагама; као просјаци у дроњцима, стајале су поред пута врбе огуљене коре и изломљених грана; мршаве, чупаве, као изглодане, краве алапљиво су штрпкале траву по јарцима. Изгледало је као да су

се малочас ишчупале из нечијих страшних, смртоносних канџи — па, изазвана жалосним изгледом изнемогле стоке, усред дивног пролећњег дана, дизала се бела утвара тужне, бескрајне зиме с њеним мећавама, мразевима и снеговима . . . „Не”, помисли Аркадије, „овај крај није богат, не задивљује он ни обиљем, ни вредноћом; не сме, не сме такав остати, преко су потребне реформе . . . али како да се изврше, како да се почну?. . .”

Тако је размишљао Аркадије . . . а док је он размишљао, пролеће је чинило своје. Све се унаоколо златасто зеленило, све се широко и меко колебало и сјактило под тихим дахом топлог ветрића, све — дрвеће, жбуње, трава; свуда су шеве извијале своју бескрајну песму; вивци су час крештали, лебдећи над ниским ливадама, час су ћутећи претрчавали с бусена на бусен; гракуље су ходале по још ниским јарим усевима, црнећи се лепо у њиховом нежном зеленилу; оне су се губиле у ражи, која је била већ малко жутела, само су се покашто показивале њихове главе у њеним плавкастим таласима. Аркадије је гледао, гледао, и његова су размишљања све више слабила и губила се . . . Он збаци са себе шињел, па погледа у оца тако весело, тако дечачки, да га он опет загрли.

— Сад већ није далеко, — рећи ће Никола Петровић: — ено, само још да се попнемо на оно брдашце, па ће се видети кућа. Дивно ћемо ја и ти удесити живот; ти ћеш ми помагати у економији, само ако

ти то не досади. Ми сад треба што боље да се здружимо, добро да упознамо један другог, зар не?

— Наравно, — проговори Аркадије: — а што је диван данашњи дан!

— Због твога доласка, мили мој. Да, пролеће је у пуном сјају. А уосталом, ја се слажем с Пушкином — сећаш се онога места у Евгенију Оњегину:

Како ми је тужна твоја појава,
Пролеће, пролеће, љубавно доба!
Каква . . .

— Аркадије! — зачу се из тарантаса Базаровљев глас: — пошљи ми жижице, немам чим да запалим лулу.

Никола Петровић ућута, а Аркадије, који га је био почео слушати малко зачуђено, али и с интересовањем, брзо извади из џепа сребрну кутијицу са жижицама и посла је Базарову по Петру.

— Хоћеш ли цигару? — викну опет Базаров.

— Дај, — одговори Аркадије.

Петар се врати колима и пружи му с кутијом дебелу, црну цигару, коју Аркадије одмах запали, ширећи око себе тако јак и кисео задах устајалог дувана да је Никола Петровић, који свог века није пушио, и нехотице окретао у страну нос, али неприметно, да не види син.

После четврт сата оба екипажа су се зауставила пред уласком у нову дрвену кућу, офарбану сивом бојом и покривену лименим, црвеним кровом. То је било Маријино, или Нова Слоботка, или по сељачки, — Бећарски Мајур.

IV

Гомила послуге није покуљала на степенице да дочека господу; појави се само једна девојчица од својих дванаест година, а одмах за њом изађе из куће младић врло налик на Петра, у сивом кратком ливрејном капуту с белим дугметима с грбом, слуга Павла Петровића Кирсанова. Он ћутећи отвори вратанца на фијакеру и откопча застор тарантаса. Никола Петровић са сином и Базаровом упутише се кроз мрачну и скоро пусту салу, иза чијих врата штукну младо женско лице у салон, намештен већ по најновијем укусу.

— Ево нас код куће, — рече Никола Петровић, скидајући качкет и тресући косом. — Сад је главно да повечерамо и одморимо се.

— Заиста, није рђаво да се прихватимо, — рећи ће Базаров истежући се, па се спусти на диван.

— Да, да, дајте да вечерамо, што брже да вечерамо. — Никола Петровић без икаквог видног разлога тупну ногама. — А, ево и Прокофића.

Уђе човек од својих шездесет година, беле косе, мршав, црнпураст, у фраку циметасте боје с бакарним дугметима и с ружичастом марамом на врату. Он се осмехну, приђе Аркадијевој руци, па поклонивши се госту, одмаче се к вратима и метну руке за леђа.

— Ево га, Прокофићу, — поче Никола Петровић: — дошао нам је најзад . . . А? Како ти изгледа?

— Не може боље бити, молићу, — рече старац па се опет насмеши, али одмах набра своје густе

обрве. — Заповедате ли да се намести сто? — рече он достојанствено.

— Да, да, молим те. Али хоћете ли прво да пређете у своју собу, Евгеније Васиљевићу?

— Не, хвала, немам због чега. Наредите само да се мој куферчић тамо однесе и овај хаљетак, — додаде он, скидајући са себе своју блузу.

— Врло добро, Прокофићу, узми-де њихов шињел. (Прокофић, као у недоумици, узе обема рукама Базаровљев „хаљетак", издиже га високо изнад главе па се удаљи на прстима). А ти, Аркадије, хоћеш отићи на тренутак у своју собу?

— Да, треба да се очистим, — одговори Аркадије, па пође к вратима, али у том тренутку уђе у салон човек средњег раста, обучен у енглески с ј у т затворене боје, помодну ниску кравату и у полуципелама од псеће коже, Павле Петровић Кирсанов. По изгледу је имао једно четрдесет пет година: његова кратко ошишана, седа коса преливала се тамним сјајем као ново сребро; његово лице, жутичаво, али без бора, необично правилно и чисто, као исклесано финим и лаким длетом, показивало је трагове необичне лепоте: нарочито су му биле лепе светле, црне, дугуљасте очи. Цело обличје Аркадијева стрица, фино и расно, сачувало је младићку елеганцију и оно стремљење навише, даље од земље, којег већином нестаје после двадесетих година.

Павле Петровић извади из џепа на панталонама своју лепу руку с дугим ружичастим ноктима, која је изгледала још лепша због снежне белине рукава,

закопчаног крупним опалом, па је пружи синовцу. Свршивши прво европско „shake hands", он се трипут, руски, пољуби с њим, то јест, трипут додирну својим мирисавим брковима његов образ па рече:

— Добро дошао.

Никола Петровић га претстави Базарову. Павле Петровић малко наже свој витки стас и малко се насмеши, али руку не даде, већ је чак врати натраг у џеп.

— Већ сам мислио да данас нећете ни доћи, — поче он пријатним гласом, њихајући се љубазно, трзајући раменима и показујући дивне беле зубе. — Да се није што десило на путу?

— Није се ништа десило, — одговори Аркадије: — него онако, задржали смо се мало. Зато смо сад гладни као курјаци. Пожури Прокофића, тата, а ја ћу се сад вратити.

— Причекај, ја ћу поћи с тобом, — викну Базаров, дижући се изненада с дивана. Оба младића изађоше.

— Ко је овај? — упита Павле Петровић.

— Аркашин пријатељ, по његовим речима врло паметан човек.

— Он ће бити код нас у гостима?

— Да.

— Овај чупави?

— Па да.

Павле Петровић лупну ноктима по столу.

— Ја налазим да Аркадије s'est dégourdi, — примети он. — Радујем се његовом повратку.

За вечером су мало разговарали. Нарочито Базаров није скоро ништа говорио, али је јео много. Никола Петровић је причао разне догађаје из свога, како је он говорио, фармерског живота, говорио је о претстојећим владиним мерама, о комитетима, о депутатима, о потреби увођења машина и т. д. Павле Петровић је лагано ходао горе доле по трпезарији (он никад није вечеравао), срчући из чашице, пуне белог вина, и још ређе изговарајући покакву примедбу или пре узвик, као „а! ехе! хм!" Аркадије исприча неколико петроградских новости, али је осећао малу нелагодност, ону нелагодност што обично обузима млада човека који тек што је престао бити дете, па се вратио у место где су навикли да га виде и сматрају дететом. Без потребе је растезао свој говор, избегавао реч „тата" и чак је једаред заменио речју „отац", коју је, истина, изговорио кроз нос. Прокофић није спуштао с њега очију и само је мрдао уснама. После вечере сви су се одмах разишли.

— А овај ти је стриц мало настран човек, — говорио је Базаров Аркадију, седећи у халату поред његове постеље и пућкајући кратку лулу. — Види, молим те, кицошлука у селу! А нокти, нокти, да их човек пошље на изложбу!

— Па ти не знаш, — одговори Аркадије: — он ти је у своје време био прави лав. Једаред ћу ти испричати његову историју. Та он је био лепотан, завртао је мозак женама.

— А, тако! Значи, по старој навици. Нажалост,

овде нема кога да залуђује. Ја сам све посматрао: тако су му дивни оковратници, као од камена, а брада тако брижљиво избријана. Па зар то није смешно, Аркадије Николајевићу?

— Право велиш; али он је, веруј, добар човек.

— Архаична појава! А отац ти је диван човек. Песме узалуд чита, и у економији тешко да се што разуме, али је добричина.

— Мој отац је златан човек.

— Јеси ли опазио да се збуњује?

Аркадије потврди главом, као да се он сам није збуњивао.

— Чудни су, — настави Базаров, — ти стари романтичари! Развију свој живчани систем до раздражења . . . па, разуме се, равнотежа покварена. Него, збогом! У мојој соби је енглески умиваоник, а врата се не затварају. Ипак то треба похвалити — енглеске умиваонике, то јест, прогрес!

Базаров изађе, а Аркадија обузе радосно осећање. Слатко је спавати у родној кући, на познатој постељи, под јорганом који су радиле вољене руке, можда дадиљине руке, те умиљате, добре и неуморне руке. Аркадије се сети Јегоровне, па уздахну и пожеле јој рајско насеље . . . За себе се није молио Богу.

И он и Базаров брзо заспаше, али друга лица у кући још дуго нису спавала. Повратак сина узбудио је Николу Петровића. Он леже у постељу, али не угаси свећу, па је, подупревши руком главу, дуго мислио. Његов брат седео је још дуго после поноћи

у свом кабинету, у широкој гампсовој фотељи, пред камином, у којем је слабо тињао камени угаљ. Павле Петровић се није свукао, већ су само кинеске црвене папуче без задњег дела замениле на његовим ногама лаковане плитке ципеле. Држао је у рукама последњи број G a l i g n a n i, али га није читао; гледао је нетремице у камин, где је подрхтавао плавкаст пламен, који се час тулио, час опет букнуо... Бог зна где су лутале његове мисли, а нису лутале само по прошлости: израз његова лица је био озбиљан и суморан, што не бива кад је човек забављен само успоменама. А у малој соби позади, на великом сандуку, седела је, у плавој памуклији и с белом марамом преко тамне косе, млада жена Фењичка, па час ослушкивала, час дремала, час погледала у отворена врата, иза којих се видео детињи креветић и чуло уједначено дисање заспалог детета.

V

Сутрадан се Базаров пробуди пре свих и изађе из куће. „Ехе!" помисли он, погледавши око себе, „место није узорно". Кад се Никола Петровић разграничавао са својим сељацима, морао је одвојити за мајур око четири десетине сасвим равног и голог поља. Сазидао је кућу, зграде и фарму, засадио парк, ископао језеро и два бунара; али се младо дрвеће слабо примало, у језеро се скупило врло мало воде, а бунари су имали малко слан укус. Само је један хладњак од јоргована и багремова прилично пора-

стао; у њему су покашто пили чај и ручавали. Базаров за неколико минута обигра све стазе по парку, сврати и у сточну стају, у коњушницу, нађе два спахиска дечка, с којима очас веза познанство, па се упути с њима у омањи рит, на једну врсту далеко од мајура, по жабе.

— За што ће ти жабе, господине? — упитаће један од ових дечака.

— Ево за што ће, — одговори му Базаров, који је имао нарочиту вештину да изазове према себи поверење нижих људи, иако им никад није повлађивао и понашао се према њима немарно: — ја ћу жабу распорити и видети шта се ради у њој унутра; а пошто смо и ја и ти таке исте жабе, само што идемо на двема ногама, знаћу шта се и у нама ради...

— А шта ће ти то?

— Па да се не преварим, ако ти занемогнеш, па те будем морао лечити.

— Зар си ти дохтур?

— Јесам.

— Васка, чујеш ли, господин каже да смо ја и ти таке исте жабе. Чудно!

— Ја се бојим жаба, — рече Васка, дечко од својих седам година, с главом белом као лан, у суром казакину с усправном јаком, и бос.

— Зашто да се бојиш? Зар оне уједају?

— Но, улазите у воду, философи, — рече Базаров.

Међутим, и Никола Петровић се пробуди па оде до Аркадија, кога застаде већ обучена. Отац и син

изађоше на терасу под маркизу; поред ограде, на столу, међу великим букетима јоргована, већ је врио самовар. Појави се девојчица, она иста што је синоћ прва срела путнике на уласку, па рече танким гласом:

— Феодосија Николавна није сасвим здрава, не може доћи; наредили су да вас упитам да ли желите сами сипати чај, или да пошље Дуњашу?

— Ја ћу сам сипати, — брзо прихвати Никола Петровић. — Са чим ти, Аркадије, пијеш чај, с млеком или с лимуном?

— С млеком, — одговори Аркадије, па поћутавши мало, рече упитно: — тата?

Никола Петровић збуњено погледа у сина.

— Шта? — рече он.

Аркадије обори очи.

— Извини, тата, ако ти се моје питање учини неумесно, — поче он: — али ме ти сам, својом јучерашњом искреношћу, изазиваш на искреност . . . нећеш се разљутити?. . .

— Говори.

— Ти ми дајеш храбрости да те упитам . . . Да ли због тога Фењ . . . да ли због тога не долази да налива чај што сам ја овде?

Никола Петровић малко окрете главу у страну.

— Може бити, — рече он напослетку: — она сматра . . . она се стиди . . .

Аркадије баци брз поглед на оца.

— Нема зашто да се стиди. Прво, ти познајеш мој начин мишљења (Аркадију је било врло пријатно из-

говорити те речи), а друго — зар бих ја и за длаку ометао твој живот, твоје навике? Осим тога, ја сам уверен да ниси могао учинити рђав избор; кад си јој допустио да живи с тобом под једним кровом, значи да она то заслужује: како било да било, син оцу не може бити судија, а најмање ја, нарочито таком оцу који, као ти, никуд и ни у чему није ограничавао моју слободу.

Глас у Аркадија је спочетка дрхтао: осећао је како је великодушан, али је у исто време увиђао да чита као неку лекцију своме оцу; али звук сопствених речи јако делује на човека, па је Аркадије последње речи изговорио енергично, чак с ефектом.

— Хвала, Аркаша, — рече потмулим гласом Никола Петровић, а прсти му почеше опет прелазити преко обрва и чела. — Твоје претпоставке су заиста тачне. Наравно, кад та девојка не би вредела . . . То није лакомислена похотљивост. Мени није лако говорити с тобом о том; али ти појмиш да је њој било тешко доћи овамо, кад си ти ту, нарочито првог дана твога доласка.

— У том случају ја ћу отићи к њој, — узвикну Аркадије с новим приливом великодушности, па скочи са столице. — Ја ћу јој објаснити да нема шта да ме се стиди.

Никола Петровић такође устаде.

— Аркадије, — поче он: — молим те . . . како можеш . . . тамо . . . Нисам те упозорио . . .

Али га Аркадије већ није слушао, него је отрчао с терасе. Никола Петровић погледа за њим, па се

смућен спусти на столицу. Срце му поче живље куцати... Тешко је рећи да ли му је у том тренутку изашла пред очи неизбежна чудноватост будућих односа између њега и сина, да ли је он био свестан да би можда Аркадије показао веће поштовање према њему да уопште није ни додиривао то питање, или је прекоревао самог себе због слабости; сва та осећања била су у њему, али у облику чулних осећаја — и то нејасних; а с лица му није силазило руменило и срце је ударало.

Зачуше се брзи кораци, и Аркадије уђе на терасу.

— Упознали смо се, оче! — узвикну он, показујући на лицу неку умиљатост и доброту. — Феодосија Николајевна доиста данас није сасвим здрава и доћи ће доцније. Али како то да ми не кажеш да имам брата? Ја бих га још синоћ изљубио, као што сам га сад изљубио.

Никола Петровић хтеде нешто рећи, хтеде да устане и рашири руке... Аркадије му паде око врата.

— Шта је то? Опет се љубите? — зачу се иза њих глас Павла Петровића.

И отац и син подједнако се обрадоваше његовој појави у том тренутку; има дирљивих положаја из којих човек хоће што пре да изађе.

— Чему се чудиш? — поче весело Никола Петровић. — После толико времена једва једном да дочекам Аркашу... Од јуче га се још нисам могао нагледати.

— Ја се и не чудим, — рече Павле Петровић: — и ја чак нисам с раскида да се с њим загрлим.

Аркадије приђе стрицу и опет осети на својим образима додир његових миришљавих бркова. Павле Петровић седе за сто. На њему је био фин јутрошњи костим по енглеском укусу; на глави му је стајао кицошки црвен фес. Тај фес и немарно свезана кравата напомињали су слободу сеоског живота; али тесан оковратник од кошуље, истина не беле већ шарене, као што је и ред за јутарњу тоалету, немилосрдно се упирао у избријани подбрадак.

— А где је твој нови пријатељ? — упита он Аркадија.

— Није код куће; он обично устаје рано па иде кудгод. Главно је да на њега не треба обраћати пажњу: он не воли церемоније.

— Да, то се види. — Павле Петровић поче, не журећи се, мазати масло на хлеб. — Хоће ли се дуго гостити код вас?

— Према приликама. Он је свратио овамо успут, идући оцу.

— А где му живи отац?

— У нашој губернији, око осамдесет врста одавде. Он тамо има мало имањце. Раније је био пуковски лекар.

— Да-да-да-да... Зато се ја непрестано питам: где сам чуо то презиме, Базаров?... Никола, сећаш ли се, у татиној дивизији је био лекар Базаров.

— Чини ми се да је био.

— Тачно, тачно. Дакле тај лекар је његов отац. Хм! — Павле Петровић мрдну брковима. — Но, а

шта је управо господин Базаров? — упита он растежући.

— Шта је Базаров? — Аркадије се осмехну. — Хоћете ли, чико, да вам кажем шта је он управо?

— Молим те, синовче, реци.

— Он је нихилист.

— Како? — упита Никола Петровић, а Павле Петровић подиже у ваздух нож с комадом масла на ивици оштрице, па оста непомичан.

— Он је нихилист, — понови Аркадије.

— Нихилист, — рече Никола Петровић. — То је од латинског nihil, ништа, колико ја могу судити; значи, та реч означује човека који... који ништа не признаје?

— Реци: који ништа не поштује, — дочека Павле Петровић, па се опет прихвати масла.

— Који се према свему односи критички, — примети Аркадије.

— А зар то није свеједно? - упита Павле Петровић.

— Не, није свеједно?. Нихилист је човек који се не савија ни пред каквим ауторитетима, који не прима ниједан принцип на веру, па ма какво поштовање тај принцип уживао.

— Па шта, је ли то добро? — прекиде га Павле Петровић.

— Како коме, чико. Некоме је од тога добро, а неком врло рђаво.

— Гле сад. Е, то, видим, није за нас. Ми, старовремски људи, сматрамо да без принсипа (Павле Петровић је изговарао ту реч меко, по француски.

Аркадије је, напротив, изговарао „прынцип", наглашавајући први слог), без принсипа, примљених, као што ти велиш, на веру, не може се ни корака маћи, ни дахнути. Vous avez changé tout cela,[1] нека вам Бог да здравља и ђенералски чин, а ми ћемо само гледати и уживати, господо... како оно беше?

— Нихилисти, — изговори Аркадије јасно.

— Да. Пре су били хегелисти, а сад нихилисти. Видећемо како ћете живети у празном, у безваздушном простору; а сад зазвони-де, молим те, брате, Никола Петровићу, време је да пијем свој какао.

Никола Петровић зазвони и викну: „Дуњаша!" Али место Дуњаше на терасу изађе сама Фењичка. То је била млада жена од својих двадесет три године, сва бела и мека, тамне косе и очију, румених усана, набубрелих као у детета, и нежних ручица. На њој је била чиста цицана хаљина; нова плава марама лако је стајала на њеним округлим раменима. Она је носила велику шољу какао, па метнувши је пред Павла Петровића, сва се застиде: врела крв се разли као црвен талас под танком кожицом њеног љупког лица. Она обори очи па стаде код стола, ослањајући се лако на саме врхове прстију. Изгледало је и као да се стиди што је дошла, а у исто време и као да је осећала да је имала право доћи.

Павле Петровић строго намршти обрве, а Никола Петровић се збуни.

— Добро јутро, Фењичка, — рече он кроз зубе.

— Добро јутро, молим, — одговори она не јаким,

[1] Ви сте све то променили. — Прим. прев.

али звучним гласом, па, погледавши искоса у Аркадија, који јој се пријатељски смешио, тихо изађе. Она је ишла малко тромо, али јој је и то добро стајало.

На тераси је за неколико тренутака владало ћутање. Павле Петровић је сркао свој какао, па одједном подиже главу.

— Ево и господин нихилист ће изволети к нама, — рече он полугласно.

Доиста, кроз парк је ишао Базаров, корачајући преко леја. Његов платнени капут и панталоне су били каљави; лепљиве барске биљке су обвијале горњи део његовог старог, округлог шешира; у десној руци је држао малу торбу; у торби се migољило нешто живо. Он се брзо приближи тераси, па климну главом и рече:

— Добро јутро, господо; извините што сам задоцнео на чај; сад ћу се вратити; морам ове заробљенице сместити.

— Шта вам је то, пијавице? — упитаће Павле Петровић.

— Не, жабе.

— Ви их једете — или гајите?

— Ради експеримената, — рече Базаров равнодушно, па оде у кућу.

— То ће их он порити, — рече Павле Петровић. — У принсипе не верује, а у жабе верује.

Аркадије сажаљиво погледа у стрица; Никола Петровић кришом слеже раменом. Сам Павле Петровић осети да је начинио неуспелу досетку, па поче

говорити о економији и о новом управнику, који је јуче долазио к њему да се жали како радник Тома „дибошира" и како се одметнуо. „Такав вам је он Езоп", рекао је поред осталог: „свуда се показао као рђав човек; буде мало па из глупости оде".

VI

Базаров се врати, седе за сто и поче брзо пити чај. Оба брата су ћутке гледали у њега, а Аркадије је крадом погледао час у оца, час у стрица.

— Јесте ли ишли далеко? — упитаће најзад Никола Петровић.

— Има у вас један рит, поред јасикове шумице. Поплашио сам пет шљука; можеш их побити, Аркадије.

— А ви нисте ловац?

— Нисам.

— Ви се управо бавите физиком? — упитаће сад Павле Петровић.

— Физиком, да; уопште природним наукама.

— Кажу да су Германи у последње време постигли велики успех у тој области.

— Да, Немци су нам у томе учитељи, — одговори Базаров немарно.

Реч Германи место Немци Павле Петровић је употребио ради ироније, коју ипак нико није приметио.

— Зар ви тако високо мислите о Немцима? — рече Павле Петровић с извештаченом учтивошћу. Почињао је осећати потајно раздражење. Његову

аристократску природу узбуњивала је потпуна неусиљеност Базарова. Тај лекарски син не само што се није снебивао, већ је чак одговарао отсечно и преко воље, а у гласу му је било нешто грубо, скоро дрско.

— Тамошњи научници су паметан свет.

— Да, да. А о руским научницима вероватно немате тако ласкаво мишљење?

— Па, право да кажем, тако је.

— То је врло похвално самопожртвовање, — рече Павле Петровић, исправивши се и забацујући главу назад. — Па како то да нам Аркадије Николајевић мало час рече како ви не признајете никакве ауторитете? Не верујете им?

— А зашто да их признајем? И чему да верујем? Кажу ми нешто паметно, ја се сложим — то је све.

— А Немци увек паметно говоре? — рече Павле Петровић, а лице му доби тако равнодушан, удаљен израз, као да је сав отишао у неку надоблачну висину.

— Не сви, — одговори Базаров, зевнувши мало, чиме је показао да не жели наставити препирку.

Павле Петровић погледа у Аркадија, као да му жели рећи: „е, уљудан ти је пријатељ, нема се шта".

— Што се мене тиче, — поче он опет, с приличним напором: — ја, грешан у Бога, Немце не марим. О руским Немцима и да не говорим: познато је какве су то птице. Али и Немце из Немачке не могу да подносим. Они ранији и којекако; тада су имали — но, рецимо Шилера, кога ли, Гетеа... Мој брат,

ето, необично их воли... А сад све неки хемичари и материјалисти...

— Ваљан хемичар је двадесет пута кориснији од сваког песника, — прекиде га Базаров.

— Гле сад, — рече Павле Петровић, па једва приметно набра обрве, као да хоће да спава. — Ви, значи, не признајете уметност?

— Уметност зарађивати паре, или нема више шуљева! — узвикну Базаров с презривим осмехом.

— Да, да, молим. Гле како се ви волите шалити! То ви, дакле, све одбацујете? Па добро. Значи, ви верујете само у науку?

— Већ сам вам рекао да ни у шта не верујем; и шта је то наука — наука уопште? Имају науке као што имају занати, занимања; а уопште наука не постоји.

— Врло добро, молим. Но, а што се тиче других, у људском животу примљених правила, ви се држите тога истог негативног правца?

— Шта је ово, саслушање? — упита Базаров.

Павле Петровић малко побледе... Николај Петровић виде да треба да се умеша у разговор.

— Ми ћемо једаред подробније поразговарати о том предмету с вама, љубазни Евгеније Васиљићу; и ваше мишљење ћемо сазнати, и своје речи. Што се мене тиче, врло ми је мило што се бавите природним наукама. Чуо сам да је Либиг начинио необичне проналаске у погледу ђубрења њива. Ви ми можете помоћи у мојим агрономским пословима: можете ми дати какав користан савет.

— Стојим вам на услузи, Никола Петровићу; али далеко смо од Либига! Прво треба азбуку научити, па тек онда се прихватити књиге, а ми не знамо још ни бекнути.

„Е, видим да си ти доиста нихилист”, помисли Никола Петровић.

— Па ипак, допустите да вам се обратим за савет кад ми устреба, — додаде он гласно. — А сад је, брате, време да идемо да поразговарамо с настојником.

Павле Петровић се диже од стола.

— Да, — рече он, не гледајући ни у кога: — мука је то кад човек живи којих пет година тако у селу, удаљен од великих умова! Постанеш права будала. Трудиш се да не заборавиш оно што су те научили, а кад тамо — хоћеш! — испада да је све то глупост, и каже ти се да се паметни људи више не баве таквим беспослицама и да си ти заостао тикван. Шта да се ради! Види се да је омладина заиста паметнија од нас.

Павле Петровић се полако окрете на потпетицама и полако изађе; Никола Петровић се упути за њим.

— Шта, је ли вам он увек такав? — упитаће Базаров Аркадија хладнокрвно, чим се врата затворише за браћом.

— Слушај, Евгеније, одвећ жестоко си се понашао с њим, — рећи ће Аркадије. — Увредио си га.

— Да, него да их мазим, те паланачке аристократе! Ама то је све самољубље, лавовске навике, измотавање. Па што није наставио свој начин живота у

Петрограду, кад је већ такав... А, уосталом, нек иде с милим Богом! Нашао сам доста редак примерак водене бубе, Dytiscus marginatus, знаш? Показаћу ти га.

— Обећао сам ти испричати његову историју, — поче Аркадије.

— Историју водене бубе?

— Та којешта, Евгеније. Историју мога стрица. Видећеш да он није такав човек како га ти замишљаш. Он пре заслужује сажаљење него потсмех.

— Не поричем; али што ти је он тако прирастао за срце?

— Треба бити праведан, Евгеније.

— А зашто?

— Не, слушај...

И Аркадије му исприча историју свога стрица. Читалац ће је наћи у идућој глави.

VII

Павле Петровић Кирсанов васпитавао се прво код куће, као и његов млађи брат Никола, а после у пажевском корпусу. Од детињства се одликовао необичном лепотом; поред тога је био поносит, малко подругљив и некако занимљиво једак — па се морао допадати. Почео се појављивати свуда, чим је произведен за официра. Носили су га на рукама, па је и он сам себе мазио, чак се лудирао, чак се правио важан; али му је и то лепо стајало. Жене су лудовале за њим, мушкарци су га звали измотацијом; а

у себи су му завидели. Он је живео, као што је већ речено, у истом стану с братом, кога је искрено волео, ма да нимало није личио на њега. Никола Петровић је храмао, имао је ситне црте, пријатне, али малко тужне, мале црне очи и меку ретку косу; волео је да ленствује, али је и читао радо, и бојао се друштва. Павле Петровић ниједно вече није проводио код куће, био је чувен са своје смелости и окретности (он је увео гимнастику у моду међу отмену младеж) и прочитао је свега пет, шест француских књига. У двадесет осмој години већ је био капетан; очекивала га је сјајна каријера. Одједном се све променило.

У то време се у петроградском отменом свету покашто појављивала жена, коју ни до данас нису заборавили, кнегиња Р. Она је имала образованог и уљудног, али приглупог мужа, а били су без деце. Она је изненада путовала у иностранство, изненада се враћала у Русију, уопште живела је чудним животом. Била је на гласу као лакомислена кокета, страсно се предавала сваковрсним уживањима, играла је до изнемоглости, смејала се и шалила с младим људима, које је примала пред ручак у салонском полумраку, а ноћу је плакала и молила се Богу, нигде није налазила мира, па се често до зоре бацала по соби, ломећи тужно руке, или је седела, сва бледа и хладна, над псалтиром. Свањивало је, и она се понова претварала у светску даму, понова је правила посете, смејала се, ћаскала и као да се бацала насусрет свему што јој је могло причинити и најма-

ње разоноћење. Имала је диван стас; њена златна коса, тешка као злато, падала је ниже колена, али нико не би могао рећи да је лепотица; на целом њеном лицу ваљда су једино очи биле лепе, па чак не и саме очи — оне су биле мале и сиве — већ њихов поглед, брз и дубок, лудо безбрижан а тужно замишљен, — загонетан поглед. Нешто необично се светлило у њему, чак и онда кад јој је језик брбљао најпразније речи. Одевала се необично укусно. Павле Петровић ју је срео на једном балу, одиграо с њом мазурку, за које време она му није рекла ни једне паметне речи, и заљубио се страсно у њу. Навикао на победе, и ту је убрзо дошао до свога циља; али га лакоћа победе није расхладила. Напротив: још страсније, још јаче се везао за ту жену, у којој, чак и кад се бесповратно предавала, још једнако као да је остајало нешто обећано и недоступно, куда нико није могао продрети. Бог зна шта се крило у тој души! Изгледало је да је била у власти некаквих тајних, њој самој непознатих сила; оне су се играле њом како су хтеле; њена мала памет није могла изаћи на крај с њиховим прохтевом. Цело њено понашање претстављало је низ нескладности; једина писма која би могла побудити оправдану сумњу њеног мужа написала је човеку који јој је био готово стран, а њена љубав је звучала тугом: више се није смејала нити шалила са оним кога је изабрала, већ га је слушала и гледала у њега са недоумицом. Понекад, већином неочекивано, та недоумица је прелазила у хладан страх, лице јој је добијало мртвачки и дивљи израз;

затварала се у своју спаваћу собу, и њена собарица је могла чути, наслонивши уво на кључаоницу, њено пригушено јецање. Више пута, враћајући се кући после љубавног састанка, Кирсанов је осећао у срцу јак и горак јед, којим се испуњава срце после коначног неуспеха. „Та шта још хоћу?" питао се он, а у срцу га је све тиштало. Једаред јој је даровао прстен са сфинксом изрезаним у камену.

— Шта је ово? — упитаће она: — сфинкс?

— Да, — одговори он, — и тај сфинкс сте ви.

— Ја? — упита она, па полако подиже на њега свој загонетни поглед. — Знате ли да је то врло ласкаво? — додаде с једва приметним осмехом, а очи су гледале непрестано чудно.

Павлу Петровићу је било тешко чак и онда кад га је кнегиња Р. волела; а кад је охладнела према њему, а то се догодило доста брзо, он умало што није полудео. Он се мучио и био љубоморан, није јој давао мира, вукао се за њом свуда; њој досади његово наметљиво праћење, па отпутова у иностранство. Он поднесе оставку на службу, не обзирући се на молбе пријатеља, на савете старешина, па отпутова за кнегињом; око четири године је провео у туђим крајевима, час јурећи за њом, час је намерно губећи из вида; стидио се самога себе, љутио се на своју малодушност... али ништа није помагало. Њена слика, она несхватљива, скоро бесмислена, али бајна слика одвећ дубоко се била урезала у његову душу. У Бадену се некако опет састао с њом; изгледало је да га још никад није тако страсно волела...

али после месец дана већ је све било свршено: пламен је букнуо још једном, па се насвагда угасио. Предосећајући неизбежан растанак, хтео је да јој остане бар као пријатељ, као да је пријатељство с таком женом било могућно... Она је кришом отпутовала из Бадена, и отада се стално клонила Кирсанова. Он се врати у Русију, покуша да живи старим животом, али више није могао ући у стари колосек. Као ошамућен лутао је из места у место; још је излазио у друштво, сачувао је све навике светског човека; могао се похвалити двема трима новим победама; али више није очекивао ништа нарочито ни од себе, ни од других, и ништа није предузимао. Остарео је, оседео; седети увече у клубу, једити се због досаде, равнодушно дискутовати у друштву, постало је за њега потреба, — рђав знак, као што је познато. На женидбу, разуме се, није ни мислио. Тако је прошло десет година, без цвета, без плода и брзо, страшно брзо. Нигде време тако не јури као у Русији; у тамници, кажу, јури још брже. Једаред, за ручком, у клубу, Павле Петровић дозна за смрт кнегиње Р. Она је умрла у Паризу, скоро умно поремећена. Он устаде од стола и дуго је ходао по клубским собама, застајући као укопан код карташа, али се није вратио кући раније него обично. После неког времена добије пакет, адресован на његово име: у њему је био прстен што га је био дао кнегињи. Она је превукла преко сфинкса крст и поручила да му кажу да је крст одгонетка.

То се догодило у почетку 1848 године, баш онда

кад је Никола Петровић, оставши без жене, долазио у Петроград. Павле Петровић се није видео с братом скоро никако откако се овај настанио у селу: свадба Николе Петровића пала је у прве дане познанства Павла Петровића с кнегињом. Вративши се из иностранства, отишао је к њему, с намером да погостује код њега једно два месеца, да ужива у његовој срећи, али је пробавио код њега само недељу дана. Разлика у положају једног и другог брата била је одвећ велика. У 1848 години та се разлика смањила: Никола Петровић је изгубио жену, Павле Петровић је изгубио своје успомене; после кнегињине смрти он се трудио да не мисли о њој. Али у Николе је остало осећање правилно проведеног живота, син је растао пред његовим очима; Павле, напротив, самац нежења, ступао је у оно суморно, мрачно доба, доба жаљења налик на наде, доба нада налик на жаљења, кад је младост прошла, а старост још није настала.

То време је било теже за Павла Петровића него за сваког другог: изгубивши своју прошлост, он је све изгубио.

— Не зовем те сад у Маријино, — рече му једаред Никола Петровић (он је своме селу надео то име из пажње према својој жени): — теби је тамо било досадно и кад је покојница била жива, а сад ћеш, бојим се, пропасти од чамотиње.

— Тада сам био још глуп и ветропир, — одговори Павле Петровић: — отада сам се смирио, ако се

нисам опаметио. Напротив, сад сам готов насвагда се настанити код тебе, ако допустиш.

Уместо одговора Никола Петровић га загрли; али је прошло годину и по дана после тога разговора док се Павле Петровић решио да оствари своју намеру. Али зато, кад се већ једном настанио у селу, није га више напуштао, чак и за време оне три зиме које је Никола Петровић провео са сином у Петрограду. Почео је читати, већином на енглеском; он је уопште цео свој живот удесио по енглеском укусу, ретко се виђао са суседима и одлазио је од куће само на изборе, где је већином ћутао, само покашто дражећи и плашећи спахије старинског кова либералним испадима и не зближујући се с претставницима новог поколења. И једни и други су га држали за охола човека, и једни и други су га поштовали због његових одличних, аристократских манира, због гласова о његовим победама; зато што се фино одевао и увек отседао у најлепшој соби најбољег хотела; зато што се уопште увек лепо хранио, а једаред чак ручао с Велинктоном код Луја Филипа; зато што је свуда носио са собом прави сребрни несесер и путну каду; зато што је мирисао неким изванредним, необично „племенитим" мирисима; зато што је мајсторски играо вист и увек губио; најзад, поштовали су га и због његовог беспрекорног поштења. Даме су налазиле да је заносан меланхолик, али он се није познавао с дамама...

— Ето, видиш ли, Евгеније, — рече Аркадије, завршивши своје причање: — како неправедно мислиш

о чики! А да и не говорим о томе да је он више пута спасавао оца у невољи, давао му сав свој новац, — ти можда не знаш да они имање нису поделили — али он је готов сваком помоћи, а, поред осталог, увек брани сељаке; истина, кад разговара с њима, мршти се и мирише колоњску воду...

— Па дабогме, живци, — прекиде Базаров.

— Може бити, тек срце има врло добро. И он ни најмање није глуп. Какве ми је давао корисне савете... нарочито... нарочито у погледу жена.

— Аха! Парен кашу хлади. Знамо ми то!

— Дакле, једном речју, — настави Аркадије: — он је дубоко несрећан, веруј ми; грехота је презирати га.

— Ама ко га презире? — одврати Базаров. — А ја ипак кажем, човек који је цео свој живот ставио на карту женске љубави, и кад су му ту карту тукли, малаксао је и пао духом толико да није ни за што способан; такав човек није мушкарац, већ мужјак. Велиш да је несрећан: ти то мораш боље знати; али му лудорије још нису потпуно изашле из главе. Уверен сам да озбиљно замишља да је способан човек зато што чита Галињашку и једаред у месецу избави сељака од егзекуције.

— Али не заборави какво је он васпитање добио, време у којем је живео, — приметиће Аркадије.

— Васпитање? — дочека Базаров. — Сваки човек треба сам себе да васпита, — но, ето например, као ја... А што се тиче времена, зашто да зависим од њега? Боље нека оно зависи од мене. Не, брате, све

је то распуштеност, празнина! И какви су тајанствени односи између мушкарца и жене? Ми, физиолози, знамо какви су то односи. Проштудирај ти анатомију ока: откуд сад ту, како ти велиш, загонетан поглед? Све је то романтизам, глупост, трулост, уметност. Боље хајдемо да видимо водену бубу.

И два пријатеља одоше у Базаровљеву собу, у којој се већ осећао некакав медицинско-хируршки задах, помешан с мирисом јевтиног дувана.

VIII

Павле Петровић није дуго био присутан разговору свога брата с управником, високим и мршавим човеком, слатког, сушичавог гласа и лоповских очију, који је на све примедбе Николе Петровића одговарао: „Забога, зна се, молим”, и трудио се да претстави сељаке као пијанице и крадљивце. Економија, недавно преуређена на нов начин, шкрипала је као ненамазан точак, праскала као намештај домаће израде од сирова дрвета. Никола Петровић није очајавао, али је често уздисао и давао се у мисли: осећао је да без новаца ствар неће поћи, а био је скоро остао сасвим без новаца. Аркадије је рекао истину: Павле Петровић је више пута помагао своме брату; толико пута, видећи како се он мучи и лупа главу, смишљајући како да се извуче из шкрипца, Павле Петровић је прилазио лагано прозору, па би, с рукама у џеповима, мрмљао кроз зубе: „mais je puis

vous donner de l'argent",[1] и давао му је новаца; али тога дана ни он сам није имао ништа, па је више волео да се уклони. Препирке о пословима у економији биле су му досадне; поред тога, њему се стално чинило да Никола Петровић, и поред свег свог отимања и вредноће, не ради онако како би требало, ма да не би умео рећи у чему Никола Петровић управо греши. „Брат није довољно практичан", разговарао је он сам са собом: „варају га". Никола Петровић, напротив, био је високог мишљења о практичности Павла Петровића и увек га је питао за савет. „Ја сам човек мек, слаб, свој век провео сам за божјим леђима", обично би говорио, „а ти ниси узалуд тако много живео с људима, ти их добро познајеш: имаш орловски поглед". Павле Петровић би се на те речи само окренуо, али брата није разуверавао.

Оставивши Николу Петровића у кабинету, он се упути ходником, који је раздвајао предњи део куће од задњег, па дошавши до ниских врата, застаде премишљајући, чупну бркове, па закуца на та врата.

— Ко је то? Уђите, — зачу се Фењичкин глас.

— Ја сам, — рече Павле Петровић па отвори врата.

Фењичка скочи са столице на којој је седела са својим дететом, па предавши га у руке девојци, која га одмах изнесе из собе, брзо намести мараму.

— Извините, ако сам вас узнемирио, — поче Павле

[1] Али ја вам могу дати новаца. — Прим. прев.

Петровић, не гледајући је: — само сам хтео да вас замолим... данас, чини ми се, иде неко у варош... реците да купе за мене зеленог чаја.

— Разумем, — одговори Фењичка: — колико заповедате да се купи?

— Па биће доста пола фунте, мислим. А код вас овде, видим, промена, — додаде он, бацивши брз поглед, који склизну и по Фењичкином лицу. — Ове завесе, — рече он, видећи да га она не разуме.

— Да, молим, завесе; Никола Петровић нам их поклонио; а већ одавно су намештене.

— Па и ја одавно нисам био код вас. Сад је код вас овде врло лепо.

— По милости Николе Петровића, — шапну Фењичка.

— Је ли вам овде боље него раније у споредној кући? — упита Павле Петровић уљудно, али без и најмањег осмеха.

— Наравно да је боље, молићу.

— Кога су сад место вас тамо сместили?

— Сад су тамо праље.

— А!

Павле Петровић ућута. „Сад ће отићи”, мислила је Фењичка; али он није одлазио, и она је стајала пред њим као укопана, немоћно премећући прсте.

— Зашто сте наредили да се ваш мали изнесе? — отпоче најзад Павле Петровић. — Ја волим децу: покажите ми га.

Фењичка сва порумене од забуне и радости. Она

се бојала Павла Петровића: он скоро никад није с њом говорио.

— Дуњаша, — викну она: — донесите Мићу (Фењичка је свима у кући говорила в и). Него, причекајте; треба му обући хаљиницу.

Фењичка се упути к вратима.

— Та свеједно, — рећи ће Павле Петровић.

— Сад ћу ја, — одговори Фењичка, па брзо изађе.

Павле Петровић остаде сам, и овога пута с нарочитом пажњом погледа око себе. Омања, ниска собица у којој је био била је врло чиста и удобна. У њој је мирисало на недавно фарбан патос, камомилу и мајчину душицу. Уза зид су стојале столице с наслонима у облику лире; купио их је још покојни ђенерал у Пољској, за време рата; у једном углу стајао је креветић под муслинским завесама, поред окованог сандука с округлим поклопцем. У супротном углу горело је кандило пред великом тамном иконом Николе Чудотворца; мајушно порцеланско јајце на црвеној траки висило је на свечевим грудима, прикачено за светитељски нимбус; на прозорима тегле с лањским слатким, брижљиво свезане, пропуштале су зелену светлост; на њиховим поклопцима од хартије сама Фењичка је написала крупним словима: „огрозд"; Никола Петровић је волео нарочито то слатко. Под таваницом на дугачком гајтану висио је кавез с кусавом зебом; она је непрестано цвркутала и скакутала: конопљана зрна падала су на под с лаком лупом. Између прозора, изнад омањег ормана висили су доста рђави портрети с

Николе Петровића у разним положајима, које је израдио неки залутали уметник; ту је била обешена и Фењичкина фотографија, сасвим неверна: некакво лице без очију усиљено се смешило у тамном раму, — више се ништа није могло разликовати; а над Фењичком — Јермолов, у чупавом кавкаском огртачу без рукава, страшно се мрштио на удаљене кавкаске планине, испод свилене ципелице за чиоде, која му је падала на само чело.

Прошло је око пет минута; у суседној соби се чуло шуштање и шапат. Павле Петровић узе с ормана умашћену књигу, раскупусану свеску Стрелаца од Масаљског, преврте неколико страна . . . Врата се отворише, и уђе Фењичка с Мићом на рукама. Она му обуче црвену кошуљицу са ширитом око врата, зачешља му косицу и обриса лице: он је дисао тешко, отимао се целим телом и мрдао ручицама, као што раде сва здрава деца; али је кицошка кошуљица очевидно утицала на њега: задовољство се осећало на целој његовој пуначкој фигурици. Фењичка и своју косу доведе у ред, и мараму намести лепше; али она је могла остати онако како је била. И заиста, има ли на свету ишта заносније од младе, лепе матере са здравим дететом на рукама?

— Какав је буцов! — рече Павле Петровић благо, па пошашољи двострук подваљак Мићин врхом дугачког нокта од кажипрста; дете заустави поглед на зеби, па се насмеја.

— То је чика, — рече Фењичка, нагињући над њим своје лице и малко га трескајући, док Дуњаша

нечујно стави на прозор запаљену свећу за мирис, подметнувши под њу новчић.

— Колико му је месеци? — упитаће Павле Петровић.

— Шест месеци; скоро ће узети седми, једанаестог овог месеца.

— Да неће бити осми, Федосија Николајевна? — умеша се Дуњаша доста плашљиво.

— Не, седми; какав осми! — Дете се опет насмеја, заустави поглед на орману, па одједном ухвати своју матер са свих пет прстију за нос и за усне. — Мазо, — рече Фењичка, не одмичући лице од његових прстију.

— Личи на брата, — рећи ће Павле Петровић.

„А на кога би другог и личио?" помисли Фењичка.

— Да, — настави Павле Петровић, као да говори са самим собом: — несумњива сличност.

Он пажљиво, скоро тужно погледа у Фењичку.

— То је чика, — понови она, сад већ шапатом.

— А! Павле! Ту ли си ти! — зачу се одједном глас Николе Петровића.

Павле Петровић брзо се окрете и намршти; али га је брат тако радосно, тако захвално гледао да му је морао одговорити осмехом.

— Диван ти је малишан, — рече он и погледа у сат: — а ја свратио овде због чаја...

Па начинивши равнодушан израз, Павле Петровић одмах изађе из собе.

— Је ли он сам свратио? — упита Никола Петровић Фењичку.

— Сами, молим; куцнули на врата и ушли.

— Добро, а Аркаша није више био код тебе?

— Није био. Да ли да пређем у споредну зграду, Никола Петровић?

— А зашто?

— Мислим, не би ли било боље у прво време.

— Не... не, — рече Никола Петровић запињући и протрља чело. — Требало је пре... Здраво, буцове, — рече он с изненадном живахношћу па, приближивши се детету, пољуби га у образ; затим се мало наже и притисну усне на Фењичкину руку, која се белела као млеко на црвеној Мићиној кошуљици.

— Никола Петровићу! Шта ви то? — промуца она па обори очи, затим их полако диже... Диван је био израз њених очију, кад је гледала као попреко, а овамо се смешила љупко и малко глупо.

Никола Петровић се упознао с Фењичком овако. Једаред, пре три године, ноћио је у друмској механи у једној удаљеној среској вароши. Пријатно га је изненадила чистота собе коју му дадоше, свежина постељног рубља: да овде газдарица није Немица? паде му напамет; али се показало да је газдарица Рускиња, жена од својих педесет година, чисто обучена, лепог и паметног лица и озбиљна у говору. Упустио се с њом у разговор за чајем, па му се јако допала. Никола Петровић у то време тек што се био преселио у свој нови мајур, па је тражио најамне раднике, јер није хтео да држи код себе послугу од својих сељака; кафеџика се, са своје стране, тужила на мали број оних који иду у варош, на тешка времена;

он јој понуди да ступи код њега у кућу као економка; она пристане. Муж јој је био давно умро, оставивши јој само једну кћер, Фењичку. После две недеље Арина Савишна (тако се звала нова економка), стигне с кћерју у Маријино, па се смести у споредној кући. Избор Николе Петровића се показао срећан. Арина је увела ред у кући. О Фењички, којој је тада било прошло седамнаест година, нико није говорио и ретко ко ју је видео: она је живела повучено, скромно, и само недељом Никола Петровић виђао је у парохиској цркви, гдегод у страни, фини профил њеног белог лица. Тако је прошло више од годину дана.

Једно јутро Арина дође к њему у кабинет, па, поклонивши се по обичају дубоко, упита га да ли може помоћи њеној кћери, којој је варница из пећи упала у око. Никола Петровић, као сви људи који никуд не иду од куће, бавио се лечењем, па је чак био наручио хомеопатску апотеку. Он одмах рече Арини да доведе болесницу. Чувши да је зове господин, Фењичка се јако поплаши, али ипак пође за матером. Никола Петровић је одведе до прозора и узе је обема рукама за главу. Разгледавши добро њено поцрвенело и запаљено око, прописа јој нарочиту водицу, коју је одмах сам саставио, па исцепа своју марамицу на комаде и показа јој како треба да кваси око. Фењичка га саслуша и хтеде да изађе. „Па пољуби господина у руку, глупачо”, рече јој Арина. Никола Петровић јој не даде руку, већ је, збунивши се, пољуби у нагнуту главу, у раздељак. Фењичкино око је скоро оздравило, али утисак који је она учи-

нила на Николу Петровића није брзо ишчезао. Непрестано му се привиђало оно ведро, нежно, бојажљиво подигнуто лице; осећао је под својим шакама ону меку косу, видео је оне невине, једва отворене усне, иза којих су влажно блистали на сунцу бисерни зубићи. Почео је с већом пажњом гледати у њу у цркви, старао се да се упушта у разговор с њом. Она га се испочетка туђила, и једаред је, предвече, сревши се с њим на уској стази, коју су пешаци направили преко ржане њиве, зашла у високу, густу раж, прораслу пеленом и споменком, само да му не изађе пред очи. Он је спазио њену главицу кроз златну мрежу класја, одакле је она вребала, као зверка, па јој умиљато довикну:

— Добар дан, Фењичка! Ја не уједам.

— Добар дан, — прошапта она, не излазећи из своје заседе.

Мало по мало она се почела навикавати на њега, али се још плашила у његову присуству, кад одједном њена мати Арина умре од колере. Куд је могла Фењичка? Она је наследила од своје матере љубав према реду, разборитост и озбиљност; али је била тако млада, тако усамљена; а Никола Петровић је био тако добар и скроман... Остало није потребно помињати...

— Па баш тако брат ушао код тебе? — питао ју је Никола Петровић. — Закуцао па ушао?

— Да, молим.

— Е па то је лепо. Дајде ми Мићу да га пољуљам.

И Никола Петровић га поче бацати до испод таванице, на велику радост малишанову и на немали немир матере, која је, кад год би дете полетело, пружала руке к његовим разголићсним ногама.

А Павле Петровић се врати у свој фини кабинет, обложен тапетима дивљег цвета, с извешаним оружјем на шареном персиском тепиху, с библиотеком renaissance од старе црне храстовине, с бронзаним статуицама на дивном писаћем столу, с камином... Он се пружи на диван, метну руке под главу и остаде непомичан, гледајући скоро очајно у таваницу. Да ли је зажелео да скрије од зидова оно што се догађало на његовом лицу, или из неког другог разлога, тек он устаде, одмаче тешке завесе с прозора па се опет пружи на диван.

IX

Истог дана Базаров се упознао с Фењичком. Он је с Аркадијем шетао по парку и објашњавао му зашто се нека дрвета нису примила, нарочито храстови.

— Овде треба садити што више топола и јела, па и липа, додавши црнице. Ено онај хладњак се лепо примио, — додаде он, — зато што се багрем и јоргован добро примају, не треба им неге. Ба! па овде има неко.

У хладњаку је седела Фењичка с Дуњашом и Мићом. Базаров се заустави, а Аркадије климну главом Фењички као стари познаник.

— Ко је то? — упита га Базаров, чим прођоше поред њих. — Што је лепа!

— А на кога мислиш?

— Зна се на кога: само је једна лепа.

Аркадије, малко збуњен, објасни му у неколико речи ко је Фењичка.

— Аха! — рече Базаров: — види се да твој отац зна шта ваља. А он се мени свиђа, твој отац, богами! Он је ваљан човек. Него треба да се упознам, — додаде он, па се упути назад ка хладњаку.

— Евгеније! — викну за њим Аркадије уплашено; — опрезније, тако ти Бога.

— Не узбуђуј се, — рече Базаров: — нисмо ми траву пасли, живели смо у вароши.

Приближујући се Фењички, скиде качкет.

— Допустите да вам се претставим, — поче он поклонивши се учтиво: — пријатељ Аркадија Николајевића и миран човек.

Фењичка се диже с клупе па је гледала у њега ћутећи.

— Какво дивно дете! — настави Базаров. — Не бојте се, ја нисам још никог урекао. Што су му тако црвени образи? Ваљда му зубићи избијају?

— Да, молим, — проговори Фењичка: — четири зубића су му већ избила, а сад су му ево десни опет отекле.

— Покажите . . . и не бојте се, ја сам доктор.

Базаров узе у руке малишана, који се, на велико чудо и Фењичке и Дуњаше, није ни најмање противио, нити се уплашио.

— Видим, видим... Ништа, све је у реду: биће зубат. Ако се што догоди, реците ми. А јесте ли ви здрави?

— Здрава сам, хвала Богу.

— Хвала Богу — то је најбоље. А ви? — додаде Базаров, обраћајући се Дуњаши.

Дуњаша, девојка врло озбиљна у кући, а смешљива кад изађе из куће, само шмикну уместо одговора.

— Е па врло добро. Ево вам вашег јунака.

Фењичка узе дете у руке.

— Како је код вас мирно седео, — рече она полугласно.

— Код мене сва деца мирно седе, — одговори Базаров: — ја знам једну вештину.

— Деца осећају ко их воли, — примети Дуњаша.

— То је тачно, — потврди Фењичка. — Ето и Мића, другоме се ни за што не би дао у руке.

— А да ли ће се дати мени? — упита Аркадије, који је неко време стајао удаљен, па се и он приближи хладњаку.

Он позва к себи Мићу, али Мића забаци главу назад и завришта, што јако збуни Фењичку.

— Други пут, — кад се буде навикао, — рече Аркадије благо, па се два пријатеља удаљише.

— Каконо се она зове? — упитаће Базаров.

— Фењичка... Феодосија, — одговори Аркадије.

— А по оцу... И то треба знати.

— Николајевна.

— Bene. Свиђа ми се код ње што се много не

снебива. Други би можда баш то и осудио код ње. Којешта! Зашто да се снебива? Она је мати — па право има.

— Она има право, — рећи ће Аркадије, — али ето, мој отац . . .

— И он има право, — прекиде га Базаров.

— А, не, ја не мислим тако.

— Види се, још један наследник нам не годи!

— Како те није срамота претпостављати такве мисли код мене! — упаде Аркадије ватрено. — Ја не сматрам с тога становишта да отац нема право; ја налазим да се мора оженити њом.

— Ехе-хе! — рече Базаров мирно. — Гле како смо великодушни! Ти још придајеш неку важност браку; ја то нисам очекивао од тебе.

Пријатељи пређоше неколико корака у ћутању.

— Видео сам све уређење твога оца, — поче опет Базаров. — Стока рђава, а коњи обангавили. Зграде рђаве, а радници изгледа да су преисподњи лењивци; а управник или је будала, или лопов, нисам још могао добро ухватити.

— Ала си данас строг, Евгеније Васиљевићу.

— А и добри сељаци ће неизоставно подвалити твоме оцу. Знаш ону изреку: „руски сељак ће и Бога преварити".

— Ја се почињем слагати с чиком, — примети Аркадије, — ти сасвим рђаво мислиш о Русима.

— Марим ја. Код Руса је једино то добро што о самом себи мисли врло рђаво. Важно је то да је два пут два четири, а све остало глупост.

— И природа је глупост? — рећи ће Аркадије, гледајући замишљено у даљину, у шарене њиве, лепо и меко осветљене већ доста ниским сунцем.

— И природа је глупост, у оном значењу како је ти схваташ. Природа није храм, већ радионица, а човек је у њој радник.

Лагани звуци виолинчела долеташе до њих из куће у том истом тренутку. Неко је свирао с осећањем, иако невештом руком, Чекање од Шуберта, и као мед се разливала по ваздуху слатка мелодија.

— Шта је то?

— То мој отац свира.

— Твој отац свира на виолинчелу?

— Да.

— Па колико твој отац има година?

— Четрдесет четири.

Базаров одједном прсну у смех.

— Забога! човек од четрдесет четири године, pater familias, у ...ском срезу — свира на виолинчелу!

Базаров се и даље смејао, али и поред свог поштовања према своме учитељу, Аркадије се овога пута чак и не осмехну.

X

Прошло је око две недеље. Живот у Маријину је текао својим током: Аркадије је живео као сибарит, Базаров је радио. Сви су у кући били навикли на њега, на његове немарне манире, на његове малобројне

и отсечне речи. Фењичка нарочито се била толико навикла на њега да је једаред ноћу наредила да га пробуде: Мића је био добио грчеве; и он дође, по обичају упола шалећи се, упола зевајући, поседе код ње око два сата и поможе детету. Али је Павле Петровић из дубине душе замрзнуо Базарова: сматрао га је за охолог, безобразног, циника, плебејца; подозревао је да га Базаров не поштује, да га безмало и презире — њега, Павла Кирсанова! Никола Петровић се прибојавао младог „нихилисте" и сумњао је у корист од његова утицаја на Аркадија; али га је радо слушао, радо је присуствовао његовим физичким и хемиским експериментима. Базаров је донео са собом микроскоп, па је по читаве сате баратао с њим. И слуге су се привезале за њега, иако их је задиркивао; осећали су да је он ипак њихове горе лист, не господин. Дуњаша се радо смејала с њим и искоса, значајно погледала на њега, протрчавајући поред њега као препелица; Петар, човек до крајности самољубив и глуп, вечито са затегнутим борама на челу, човек чија је сва вредност била у томе што је гледао учтиво, читао на слогове и често чистио четком свој капут — па се и он смешкао и разведравао чим би Базаров обраћао на њега пажњу; деца кућне послуге су трчали за „дохтуром" као кучићи. Једино га старац Прокофић није волео, туробна погледа му је служио јело за столом, говорио да је „шинтер" и „протува" и уверавао да је он са својим бакенбардима — права свиња у трњу. Проко-

фић је, на свој начин, био аристократа, ништа мање од Павла Петровића.

Настали су најлепши дани у години — први јунски дани. Време је било дивно; истина, издалека је опет претила опасност од колере, али су се становници ...ске губерније већ били навикли на њене посете. Базаров је устајао врло рано и одлазио на две до три врсте, не у шетњу — он није трпео безциљне шетње — већ да скупља биљке, инсекте. Понекад је водио са собом Аркадија. На повратку би обично заподели дискусију и Аркадије је обично остајао побеђен, иако је говорио више од свога друга.

Једаред су се били нешто дуго задржали; Никола Петровић им изађе усусрет у парк, па стигавши према хладњаку одједном чу брзе кораке и гласове два млада човека. Они су ишли с друге стране хладњака, па га нису могли видети.

— Ти оца недовољно познајеш, — говорио је Аркадије.

Никола Петровић се притаји.

— Твој отац је ваљан човек, — рече Базаров: — али он је бивши човек, његово је прошло.

Никола Петровић начуљи ухо... Аркадије није ништа одговарао.

„Бивши човек" постоја два-три минута непомично, па се упути полако кући.

— Прекјуче, гледам, он чита Пушкина, — настављаше даље Базаров. — Објасни му, молим те, да је то којешта. Па он није дечак: време је да баци ту будалаштину. И шта му је наспело да буде роман-

тичар у данашње време! Дај му штогод паметно да чита.

— Шта да му дам? — упита Аркадије.

— Па ја мислим Бихнерово „Kraft und Stoff" за први мах.

— И ја тако мислим, — рече Аркадије одобравајући. — „Kraft und Stoff" је написано популарним језиком.

— Ето, тако смо ја и ти, — говорио је истог дана после ручка Никола Петровић своме брату седећи код њега у кабинету, — спали у бивше људе, ми смо испевали своју песму. Шта ћеш! Можда Базаров има и право; али морам признати да ме једно боли: надао сам се да ћу се баш сад блиско и пријатељски зближити са Аркадијем, а испало је да сам ја заостао, он измакао напред, и да један другог не можемо схватити.

— А откуд је он измакао напред? И чиме се то он од нас баш тако разликује? — викну љутито Павле Петровић. — То му је све напунио главу онај сињор, онај нихилист. Мрзим тог лекарчића; по моме мишљењу он је просто шарлатан; уверен сам да он са свима својим жабама ни у физици није далеко одмакао.

— Не, брате, то немој рећи: Базаров је паметан и пун знања.

— Па како је одвратно самољубив, — прекиде га опет Павле Петровић.

— Да, — рећи ће Никола Петровић, — он је самољубив. Али изгледа да се без тога не може; само,

ево шта ја не могу да разумем. Изгледа ми да све чиним да не изостанем иза садашњег века: са сељацима сам уредио односе, увео фарму, тако да чак за мене у целој губернији кажу да сам ц р в е н; читам, учим, уопште трудим се да будем на нивоу савремених захтева, — а они кажу да је моја песма испевана! Оно, брате, ја и сам почињем мислити да је заиста испевана.

— А по чему?

— А ево по чему. Седим данас и читам Пушкина... Добро се сећам, наишао сам на Ц и г а н е ... Одједном ми прилази Аркадије, па ми ћутећи, с неким умиљатим сажаљењем на лицу, тихо као од детета, узе књигу и метну преда ме другу, немачку... осмехну се па оде, и Пушкина однесе.

— Гле сад! А какву ти је књигу дао?

— Ево ову.

И Никола Петровић је стаде окретати у рукама.

— Хм! — промумла он. — Аркадије Николајевић се брине о твоме образовању. Па што, јеси ли покушао да читаш?

— Покушао сам.

— Па?

— Или сам ја глуп, или је све то будалаштина. Мора бити да сам ја глуп.

— Па ти ниси заборавио немачки? — упитаће Павле Петровић.

— Ја разумем немачки.

Павле Петровић опет поче окретати књигу у рукама и испод ока погледа у брата. Обојица зaћуташе.

— Да, збиља, да не заборавим, — поче Никола Петровић, очевидно желећи променути разговор. — Добио сам писмо од Кољазина.

— Од Матвеја Илића?

— Од њега. Дошао је у *** да изврши ревизију губерније. Он је сад испао крупна зверка и пише ми да жели, као рођак, да се види с нама, па зове мене и тебе с Аркадијем у варош.

— Хоћеш ли ићи? — упита Павле Петровић.

— Нећу; а ти?

— И ја нећу ићи. Баш ми треба да се ломатам преко педесет врста да једем кисељ. Mathieu хоће да нам се покаже у свој својој слави; нека иде до врага! Имаће доста губерниског шампања, може бити без нашег. И чудна му чуда, тајни саветник! Да сам остао у служби, да глупо диринџим, био бих сад генерал-ађутант. А поред тога, ја и ти смо бивши људи.

— Да, брате; види се, време је да наручујемо мртвачки сандук и скрстимо руке на грудима, — рећи ће Никола Петровић уздахнувши.

— А, ја се тако лако не дам, — прогунђа његов брат. — Ја ћу још имати да се ухватим у коштац с тим лекарем, то предосећам.

Судар се десио још истог дана за вечерњим чајем. Павле Петровић сиђе у салон већ готов за борбу, раздражен и одлучан. Само је чекао повод да се баци на непријатеља, али му се повод дуго није пружао. Базаров је уопште говорио мало у присуству „старчића Кирсанових" (тако је он звао ова два брата), а

то вече се није осећао расположен, па је ћутке испијао шољу за шољом чаја. Павле Петровић је сав горео од нестрпљења; његова жеља се најзад остварила.

Говор се повео о једном суседу племићу. „Трице, аристократчић", рече Базаров равнодушно, који се виђао с њим у Петрограду.

— Допустите да вас упитам, — поче Павле Петровић, а усне му задрхташе; — по вашем схватању, речи „трице" и „аристократ" значе једно исто?

— Ја сам рекао „аристократчић", — рече Базаров, срчући лено чај.

— Тако је; али ја држим да сте истог мишљења о аристократима као и о аристократчићима. Сматрам за своју дужност да вам кажем да се не слажем с тим мишљењем. Смем рећи да ме сви знају као човека либералног и који воли прогрес; али баш због тога поштујем аристократе — праве. Сетите се, драги господине (при тим речима Базаров подиже очи на Павла Петровића), сетите се, драги господине, — понови он љутито, — енглеских аристократа. Они не отступају ни за длаку од својих права, па зато поштују туђа права; они траже да се извршују обавезе према њима, па зато они сами врше с в о ј е дужности. Аристократија је дала слободу Енглеској и одржава је.

— Чули смо ту песму много пута, — одговори на то Базаров, — али шта хоћете тим да докажете?

— Ја о т и м хоћу да докажем, драги господине (Павле Петровић, кад се љутио, навалице је говорио

„отим" и „ото", ма да је врло добро знао да такве речи граматика не допушта. У том особењаштву се показивао остатак традиције из времена Александра I. Тадашњи великаши, кад су, у ретким случајевима, говорили на свом матерњем језику, употребљавали су реч о т о место т о; као веле: ми смо коренити Руси, а у исто време смо великаши, којим је допуштено да се не обзиру на школска правила) — ја о т и м хоћу да докажем да без осећања сопственог достојанства, без поштовања самога себе, — а код аристократе су та осећања развијена, — није чврста основа друштвена... bien public... друштвена зграда. Личност, драги господине, то је главно; људска личност мора бити снажна као стена, јер се на њој све гради. Ја, например, врло добро знам да ви радо налазите да су смешне моје навике, моја тоалета, најзад моје чистунство, али то све произилази из осећања поштовања самога себе, из осећања дужности, да, молим, да, дужности. Ја живим у селу, за божјим леђима, али се не запуштам, поштујем човека у себи.

— Допустите, Павле Петровићу, — рече Базаров: — ви ето поштујете себе, а седите скрштених руку; па какву корист има од тога bien public? Боље би било да себе не поштујете, а да радите.

Павле Петровић побледе.

— То је сасвим друго питање. Ни на крај памети ми није сад да вам објашњавам зашто седим скрштених руку, као што сте изволели рећи. Хоћу само да кажем да је аристократизам принсип, а без принси-

па у наше време могу живети само неморални или шупљи људи. Ја сам то рекао Аркадију сутрадан по његову доласку, а сад вама понављам. Зар није тако, Никола?

Никола Петровић потврди главом.

— Аристократизам, либерализам, прогрес, принципи, — говорио је међутим Базаров: — кад човек помисли колико туђих... и непотребних речи! Русу они не требају ни за пару.

— А шта му треба по вашем мишљењу? Кад човек чује вас, помислио би да се налазимо ван човечанства, ван његових закона. Забога — логика историје захтева...

— Та шта ће нам та логика? Ми и без ње можемо бити.

— Како то?

— Па тако. Вама, мислим, није потребна логика за то да метнете комад хлеба у уста кад сте гладни. Далеко смо ми од тих апстракција!

Павле Петровић узмахну рукама.

— Ја вас не разумем после тога. Ви вређате руски народ. Не разумем како се не могу признавати принсипи, правила. Па у име чега ви радите?

— Ја сам вам већ говорио, чико, да ми не признајемо ауторитете, — умеша се Аркадије.

— Ми радимо у име онога што сматрамо за корисно, — рече Базаров. — У данашње време је најкорисније непризнавање — и ми не признајемо.

— Ништа?

— Ништа.

— Како? не само уметност, поезију... већ и... страшно је и изговорити...

— Ништа, — понови Базаров с нечувеном мирноћом.

Павле Петровић упре поглед у њега. Он то није очекивао, а Аркадије чак поцрвене од задовољства.

— Ипак, допустите, — поче Никола Петровић. — Ви ништа не признајете или, тачније речено, све рушите... Па ваљда треба и градити.

— То већ није наш посао... Прво треба место рашчистити.

— Савремени положај народа то захтева, — додаде Аркадије важно: — ми морамо испунити те захтеве, ми немамо права предавати се задовољењу личног егоизма.

Ова последња реченица, по свему судећи, није се допала Базарову; она је одисала философијом, то јест романтизмом, јер је Базаров и философију називао романтизмом, али није нашао за вредно да побија свога младог ученика.

— Не, не! — узвикну Павле Петровић с неочекиваном жестином: — нећу да верујем да ви, господо, доиста познајете руски народ, да сте ви претставници његових потреба, његових тежња! Не, руски народ није такав како га ви замишљате. Он као светињу поштује предања, он је патријархалан, он не може живети без вере...

— Нећу то оспоравати, — прекиде Базаров: — чак сам готов признати да сте у т о м е ви у праву.

— А ако сам у праву...

— Па ипак то ништа не доказује.

— Управо ниште не доказује, — понови Аркадије поуздано као искусан шахист који је предвидео по изгледу вешт потез противника, па се зато нимало није збунио.

— Како ништа не доказује? — прогунђа пренеражени Павле Петровић. — Значи, ви идете против свога народа?

— Па макар да је и тако! — узвикну Базаров. — Народ сматра да кад грми, то се свети Илија вози по небу на колима. — Па шта? Зар да се слажем с њим? А поред тога — он је Рус, а зар ја нисам Рус?

— Не, ви нисте Рус после свега што сте сад казали! Ја вас не могу сматрати за Руса.

— Мој дед је орао земљу, — с надувеном поноситошћу одговори Базаров. — Упитајте кога хоћете од ваших сељака: кога од нас — вас или мене, — он пре сматра за сународника. Ви не умете с њим ни говорити.

— А ви говорите с њим, а у исто време га презирете.

— Зашто не, ако заслужује презирање? Ви осуђујете мој правац, а ко вам је рекао да је он у мени случајан, да га није изазвао баш тај народни дух у име кога ви тако ратујете?

— Таман посла! Врло су потребни нихилисти!

— Да ли су потребни или не — није наше да одлучујемо. Па и ви сами сматрате да нисте бескорисни.

— Господо, господо, молим вас, без уплитања личности! — викну Никола Петровић па устаде.

Павле Петровић се осмехну, па метну руку на раме брату и натера га да опет седне.

— Не брини се, — рече он. — Нећу се заборавити, баш због оног осећања достојанства, коме се тако жестоко потсмева господин... господин доктор. Допустите, — настави он, обраћајући се опет Базарову: — ви можда мислите да је ваше учење нешто ново? Бадава ви то замишљате. Материјализам који ви проповедате јављао се већ не једанпут и увек се показао неодржив...

— Опет туђа реч! — прекиде га Базаров. Он се почињао љутити, и лице му добило некакву бакарну и грубу боју. — На првом месту, ми ништа не проповедамо; то нам није обичај...

— Него шта ви радите?

— А ево шта радимо. Раније, још недавно, говорили смо да наши чиновници узимају мито, да немамо ни путева, ни трговине, ни правилног суда...

— Па да, да, ви сте изобличаваоци, — тако се, чини ми се, то зове. Са многим вашим изобличењима се и ја слажем, али...

— А после смо увидели да не вреди брбљати, непрестано само брбљати о нашим ранама, да то води само вулгарности и доктринарству; увидели смо да и наши мудраци, такозвани вођи и изобличаваоци ништа не вреде, да се бавимо глупостима, причамо о некаквој уметности, несвесном стваралаштву, о парламентаризму, о адвокатури, и враг би га знао о че-

му, кад се тиче насушног хлеба, кад нас најгрубље празноверје дави, кад сва наша акционарска друштва пропадају једино отуда што се осећа оскудица у поштеним људима, кад нам и сама слобода, о којој се пашти влада, једва може донети неку вајду, зато што је наш сељак готов и самога себе покрасти, само да се напије ракијешине у крчми.

— Тако, дакле, — прекиде Павле Петровић, — тако: ви сте се у свему томе уверили и одлучили да се не прихватите никаквог посла озбиљно.

— И одлучили смо се да се ничега не прихватимо, — понови Базаров набусито.

Он се наједном наљути на самога себе зашто се тако распричао пред тим господином.

— Већ само да грдите?

— И да грдимо.

— И то се зове нихилизам?

— И то се зове нихилизам, — понови опет Базаров, овај пут нарочито дрско.

Павле Петровић малко зажмири.

— Тако ли, дакле! — рече он чудно мирним гласом.— Нихилизам треба да је лек од сваког зла, а ви, ви сте наши избавиоци и хероји. Па зашто онда друге ружите, рецимо те исте изобличаваоце? Зар не брбљате и ви исто као и сви други?

— У нечем другом можда, а у томе нисмо грешни, — изговори кроз зубе Базаров.

— Па шта? Ви ваљда радите? Спремате се да радите?

Базаров ништа не одговори. Павле Петровић само задрхта, али се одмах савлада.

— Хм! . . . Да радите, рушите. . . — настави он. — Али како то да рушите, не знајући чак ни зашто?

— Ми рушимо зато што смо снага, — примети Аркадије.

Павле Петровић погледа у свога сестрића, па се осмехну.

— Да, снага — па зато не даје рачуна, — рече Аркадије, па се испрси.

— Несрећниче! — узвикну Павле Петровић; он се просто није могао дуже уздржавати: — кад би помислио шта у Русији потпомажеш својом бљутавом сентенцијом! Не, ово и самог анђела може извести из стрпљења! Снага! И дивљи Калмик, и Монгол има снагу — али на што нам је? — За нас вреди цивилизација, да, молићу, драги господине; за нас вреде њени плодови. И немојте рећи да су ти плодови ништавни: последњи мазало, un barbouilleur, најамни свирач на клавиру, коме се даје пет копејки за вече, и они су кориснији од вас, јер су они претставници цивилизације, а не грубе монголске снаге! Ви замишљате да сте напредни људи, а овамо сте једино за то да живите у калмичкој черги! Снага! А напослетку, сетите се, снажна господо, да вас има свега четири и по човека, а милиони су оних који вам неће допустити да газите ногама њихова најсветија веровања, који ће вас смрвити!

— Ако смрве, на част им,— рече Базаров.— Само,

баба не казује како је снила, већ како је за њу боље. Нас нема тако мало као што ви рачунате.

— Како? Ви збиља мислите да ћете изаћи на крај с целим народом?

— Ви знате да је од свеће која вреди копејку Москва изгорела, — одговори Базаров.

— Да, да. Прво охолост скоро сатанска, а после исмевање. Ето, ето чим се заноси омладина, ето чему се покоравају неискусни дерани! Ето, погледајте, један од њих седи поред вас, та он само што се не куне у вас, гледајте и уживајте. (Аркадије окрете главу и намршти се). И та зараза се већ далеко раширила. Говорили су ми да у Риму наши уметници у Ватикан ни да привире. Рафаела сматрају мал те не будалом, зато што је то ауторитет; а они сами су немоћни и неплодни до гадости, а фантазија им не смаша даље од „Девојке код извора!" А та девојка је насликана не може бити горе. По вашем мишљењу они су силе, зар не?

— По моме мишљењу, — одврати Базаров, — Рафаел не вреди ни пребијене паре; па и они нису бољи од њега.

— Браво, Браво! Слушај, Аркадије. . . ето како се савремени млади људи треба да изражавају! Па како да не иду за вама! Раније су млади људи морали учити; нису хтели да их сматрају за незналице, па су се, хтели не хтели, трудили. А сад им треба само рећи: све је на свету глупост! — па готова посла. Млади људи су се обрадовали. А у ствари, пре су били буквани, а сад су одједном постали нихилисти.

— Ето, издало вас хваљено осећање сопственог достојанства, — примети Базаров флегматично, док међутим Аркадије сав плану и севну очима. — Наша препирка је сувише далеко забраздила. . . Изгледа да је боље да је прекинемо. А ја ћу тада бити готов да се сложим с вама, — додаде он устајући, — кад ми наведете бар једно правило у савременом нашем животу, породичном или друштвеном, које не би изазивало потпуну и немилосрдну осуду.

— Ја ћу вам навести милионе таквих правила, — узвикну Павле Петровић: — милионе! Па ево, например, ако хоћете, имовна општина.

Хладан осмех искриви усне у Базарова.

— Е, што се тиче имовне општине, — рече он, — боље разговарајте са својим братом. Он је, изгледа, увидео на делу шта је то имовна општина; узајамно јемство, трезвеност и томе сличне стварчице.

— Напослетку, породица, породица каква постоји код наших сељака! — узвикну Павле Петровић.

— И то питање, мислим, боље је за вас саме да не рашчлањавате у појединостима. Ви сте ваљда слушали о снохачима? Послушајте ме, Павле Петровићу, узмите два-три дана рока, одмах тешко да ћете штогод наћи. Претресите све наше сталеже, па промислите добро о свима, а ја и Аркадије ћемо за то време. . .

— Све исмевати, — прихвати Павле Петровић.

— Не, порити жабе. Хајдемо, Аркадије; довиђења, господо!

Два пријатеља изађоше. Браћа остадоше сами и прво се само згледаше.

— Ето, — поче најзад Павле Петровић: — ето вам садашње омладине! Ето то су наши наследници!

— Наследници, — понови уз тужан уздах Никола Петровић. Он је за време целе препирке седео као на угљевљу и само је крадом болно погледао у Аркадија. — Знаш ли чега сам се сетио, брате? Једаред сам се посвађао с покојном мамом; она је викала, није хтела да ме слуша... Ја сам јој најзад рекао: „Ви мене не можете разумети; ми припадамо двама различним поколењима". Она се ужасно нашла увређена, а ја сам помислио: шта да се ради? Пилула је горка — а мора се прогутати. Ево, сад је дошао ред на нас, и наши наследници могу нама рећи: Ви не припадате нашем поколењу, гутајте пилуле.

— Та ти си претерано добродушан и скроман, — одговори Павле Петровић: — ја сам, напротив, уверен да ја и ти далеко више имамо право него ти господичићи, иако се изражавамо, можда, унеколико застарелим језиком, vielli, и немамо оно дрско самопоуздање. . . И како је надувена та данашња омладина! Упиташ некога од њих: какво вино желите: црно или бело? „Ја обично више волим црно!" одговара он из баса и тако важног изгледа као да цела васељена гледа у њега у том тренутку. . .

— Више нећете чаја? — проговори Фењичка, промоливши главу кроз врата: она се није усудила да уђе у салон доклегод се у њему чула препирка.

— Не, можеш наредити да се дигне самовар, —

одговори Никола Петровић, па јој устаде у сусрет. Павле Петровић му отсечно рече bon soir,[1] па оде у свој кабинет.

XI

После пола сата Никола Петровић оде у парк, у свој омиљени хладњак. Обузеше га тужне мисли. Први пут јасно увиде колико је растојање између њега и сина; предосећао је да ће оно са сваким даном бити све веће и веће. Значи, узалуд је зими у Петрограду по читаве дане седео читајући најновија дела; узалуд је слушао разговор младих људи; узалуд се радовао кад му је полазило за руком да уметне и своју реч у њихов ватрени разговор. „Брат каже да ми имамо право", мишљаше он: „и, отклонивши свако самољубље, и мени се самом чини да су они даље од истине него ми, а у исто време осећам да они за себе имају нешто чега ми немамо, неку превагу над нама... Младост? Не; није то само младост. Да ли није превага у томе што код њих има мање трагова господства него код нас?"

Никола Петровић обори главу и пређе руком преко лица.

„Али одбацивати поезију?" поче он опет мислити: „Не осећати ништа за уметност, природу"...

И он погледа око себе као да жели видети како се може не осећати ништа за природу... Већ је почињало вече, сунце се било сакрило за омању јасикову

[1] Лаку ноћ. — Прим. прев.

шумицу, на пола врсте од парка: њена сенка се пружала бескрајно преко непомичних њива. Неки сељак је касао на белом коњићу тамном, уском путањом поред саме шумице; он се сав јасно видео, сав, до закрпе на рамену, ма да је јахао у сенци; сасвим разговетно су се распознавале коњске ноге у касу. А сунчани зраци су продирали у шумицу, па су, пробијајући се кроз честу, заливали стабла јасикова тако топлом светлошћу да су личила на борова стабла, а њихово лишће се скоро плавело и над њим се издизало бледоплаво небо, тек мало црвено од вечерње румени. Ластавице су летеле високо, ветар је био сасвим замро; одоцнеле пчеле су лено и сањиво зујале у јоргованском цвећу; читав стуб мушица се дизао над усамљеном, далеко испруженом граном. „Како је лепо, Боже мој!" помисли Никола Петровић, и омиљени стихови му дођоше на усне, али се сети Аркадија, Stoff und Kraft, па ућута; ипак остаде седећи, па се предаде опет тужној и радосној игри мисли. Волео је сањарити: живот у селу развио је код њега ту способност. Није давно било кад је тако исто сањарио, очекујући сина у друмској механи, а отада се већ десила промена, већ су се определили тада још нејасни односи. . . и како! Опет му изађе пред очи покојна жена, али не онака какву ју је знао у току многих година, не као кућаница, добра домаћица, већ као млада девојка, танка стаса, невино радознала погледа и с чврсто уплетеном косом низ детињи врат. Сети се како ју је видео први пут. Он је тада још био студент. Срео ју је на степеницама ста-

на у ком је живео, па гурнувши је нехотице, окренуо се, хтео да се извини, али је једва могао промрмљати: „pardon, monsieur", а она се малко поклонила, осмехнула се, па одједном као да се уплашила и потрчала, а на савијутку степеница брзо погледала у њега, уозбиљила се и поцрвенела. А после, прве плашљиве посете, полуречи, полуосмеси, и сумње, и туга, и узбуђење, и најзад, оно губљење даха од радости. . . Куда је све то отишло? Она је постала његова жена, он је био срећан као мало ко на земљи. . . „Али", мислио је он, „зашто ти слатки, први тренуци не би живели вечито, да се никад не изгубе?"

Он се није трудио да самом себи објасни своју мисао, али је осећао да жели задржати оно срећно време нечим јачим него што је успомена, желео је да опет осећа близину своје Марије, да осећа њену топлину и дах, и већ му се причињавало као да над њим. . .

— Никола Петровићу, — зачу се близу њега Фењичкин глас, — где сте?

Он се стресе. Није га ни болело нити га је било стид. . . Није чак допуштао могућност поређења између своје жене и Фењичке, али му би жао што јој је пало на памет да га тражи. Њен глас га одмах потсети на његову седу косу, његову старост, његову садашњост. . .

Чаробни свет у који је већ био почео улазити, који се већ издизао из магловитих таласа прошлости, једва се појавио — па ишчезао.

— Овде сам, — одговори: — доћи ћу, иди. „Ето,

то су трагови господства", сину му у глави. Фењичка ћутећи завири код њега у хладњак па се изгуби; а он изненађен примети да је ноћ већ настала откако се он предао сањаријама. Све се унаоколо смрачи и утиша, а испред њега промаче Фењичкино лице, бледо и ситно. Он се диже и хтеде да се врати кући; али се разнежено срце није могло умирити у грудима, и он поче полако шетати по башти, час гледајући замишљено себи под ноге, час подижући очи у небо, где су се већројиле и светлуцале звезде. Шетао је много, скоро док није малаксао, а немир, некакав испитивачки, неодређени, тужни немир, никако се није умањивао. О, како би му се Базаров потсмехнуо кад би сазнао шта се у њему тада збивало! И сам Аркадије би га осудио. У њега, човека од четрдесет три године, агронома и домаћина, сузе, безразложне сузе; то је било сто пута горе него виолинчело.

Никола Петровић настави шетњу и није се могао одлучити да уђе у кућу, у то мирно и удобно гнездо које је тако мило гледало својим осветљеним прозорима; он није имао снаге да се растане с мраком, с парком, с осећајем свежег ваздуха на лицу, и с том тугом, тим немиром. . .

На савијутку путање срете се с Павлом Петровићем.

— Шта је теби? — упита он Николу Петровића: — ти си блед као утвара; ти си болестан; зашто не легнеш?

Никола Петровић му у неколико речи објасни сво-

је душевно стање, па се удаљи. Павле Петровић дође до краја парка па се такође замисли, и такође подиже очи у небо. Али у његовим дивним, тамним очима није се огледало ништа друго до светлост звезда. Он није био рођен као романтичар, и његова кицошки сува и страсна, на француски калуп мизантропска душа није умела маштати. . .

— Знаш шта? — говорио је ту исту ноћ Базаров Аркадију. — Пала ми је на памет изванредна мисао. Твој отац је данас говорио да је добио позив од оног вашег знатног сродника. Твој отац неће ићи; хајде да одемо ја и ти у ***; јер тај господин зове и тебе. Видиш како је лепо време; па ћемо се провозати и разгледати варош. Проскитаћемо пет-шест дана, и доста!

— А отуд ћеш се вратити овамо?

— Не, треба да одем до оца. Ти знаш, он је од *** тридесет врста. Нисам га одавно видео, а ни матер; треба да обрадујем старе. Они су добри људи, нарочито отац: врло занимљив. А ја сам им јединац.

— А хоћеш ли дуго остати код њих?

— Не мислим. Бојим се, биће ми досадно.

— А свратићеш код нас при повратку?

— Не знам. . . видећу. Па, дакле, шта? Да идемо!

— Па готово, — рече Аркадије лено.

Он се у души врло обрадовао предлогу свога пријатеља, али је сматрао за потребно да сакрије своје осећање. Није узалуд био нихилист.

Сутрадан он отпутује с Базаровом у ***. Омла-

дини у Маријину је било жао што одлазе; Дуњаша је чак мало и плакала. . . а стари су почели лакше дисати.

XII

Варош *** у коју су отишли наши пријатељи била је под управом једног млађег губернатора, прогресиста и деспота, као што се редовно дешава у Русији. Он је у току прве године своје управе успео да се посвађа не само с губерниским предводником племства, бившим гардиским капетаном, сопствеником ергеле и гостољубивим човеком, већ и са својим чиновницима. Препирке које су тим поводом избиле најзад су дотерале дотле да је министарство у Петрограду сматрало за потребно да пошље нарочито поверљиво лице са задатком да све испита на лицу места. Избор је пао на Матвеја Илићаကољазина, сина оног Кољазина под чијим су старатељством некад били браћа Кирсанови. Он је такође био од „младих", т.ј. недавно је напунио четрдесет година, али је већ нишанио у државнике и са сваке стране груди је носио по једну звезду. Једна је, истина, била инострана, од рђавих. Као и губернатор коме је дошао да суди, сматрао се напредњаком, и кад је већ постао великаш, није личио на већину великаша. О себи је имао најбоље мишљење; његова охолост није имала граница, али се држао просто, гледао је одобравајући, слушао снисходљиво, и тако се доброћудно смејао да је у први мах могао чак стећи глас „дивног човека". У важним приликама ипак је умео,

како се каже, задати прпу. „Потребна је енергија", говорио би он тада: „l'énergie est la première qualité d'un homme d'état;[1] а при свем том обично је наседао, и сваки иоле искусан чиновник седао му је за врат: Матвеј Илић је говорио с великим поштовањем о Гизо-у и трудио се да увери све и свакога да он не спада међу рутинере и назадне бирократе, да не оставља без пажње ниједну важнију појаву друштвеног живота. . . Све такве речи биле су му добро познате. Он је чак пратио, истина с немарном охолошћу, развитак савремене књижевности: онако као што одрастао човек, наишавши на улици на поворку дечака, придружи јој се. Уствари, Матвеј Илић није био далеко измакао испред оних државника из времена Александра I што су, спремајући се да иду на вечерње посело код г-ђе Свјечине, која је тада живела у Петрограду, изјутра прочитавали по једну страну из Кондијака; само су примања код њега била друкчија, савременија. Он је био окретан дворанин, врло лукав, и више ништа; у пословима се није ништа разумевао, није био паметан, али је умео управљати својим личним пословима: ту га већ нико није могао насамарити, а то и јест главно.

Матвеј Илић прими Аркадија са добродушношћу која доликује просвећеном великашу, боље рећи са живахношћу. Ипак се зачудио кад је чуо да су рођаци које је позвао остали у селу. „Твој тата је био увек особењак", примети он, машући кићанкама сво-

[1] Енергија је прва особина једног државника. — Пр. прев.

га дивног кадифеног шлафрока, па се наједаред окрете младом чиновнику у до грла закопчаном мундиру и узвикну забринута лица: „Шта је?" Млади човек, у кога су се од дугог ћутања усне биле залепиле, устаде и зачуђено погледа у свога шефа. Али, збунивши потчињеног чиновника, Матвеј Илић више није обраћао на њега пажњу. Наши великаши уопште воле да збуњују своје потчињене; начини којим се служе ради постизања тог циља су разноврсни. Овај начин, поред осталих, много се употребљава, „is quite a favorite", као што кажу Енглези: великаш наједаред престане разумевати најпростије речи, направи се глув. Он например упита: какав је данас дан?

Њему с највећим поштовањем кажу: „данас је петак, ваше с. . . с. . . с. . . ство".

— А? Шта? Како? Шта кажете? — напрегнуто понавља великаш.

— Данас је петак, ваше с. . . с. . . ство.

— Како? Шта? Шта је то петак? Какав петак?

— Петак, ваше с. . . ссс. . . ссс. . . ство, недељни дан.

— Но-о, ти ли ћеш ме учити?

Матвеј Илић је ипак био великаш, ма да се сматрао либералом.

— Саветујем ти, драги мој, да начиниш посету губернатору, — рећи ће он Аркадију: — ти разумеш, ја ти то саветујем не зато што се ја држим старинских схватања о потреби да се иде на поклоњење властима, већ просто зато што је губернатор ваљан

човек; сем тога, ти вероватно желиш да се упознаш са овдашњим друштвом... Ти ваљда ниси медвед, надам се? А он прекутра приређује велики бал.

— Хоћете ли ви бити на том балу? — упита Аркадије.

— Он га због мене приређује, — рече Матвеј Илић скоро са сажаљењем. — Ти играш?

— Играм, али рђаво.

— Штета. Овде има лепих жена, а и срамота је да млад човек не игра. Опет ти то не велим због старинских схватања; ја ни најмање не сматрам да памет треба да је у ногама, али бајронизам је смешан, il a fait son temps.[1]

— Па ја, чико, не због бајронизма, не...

— Упознаћу те с овдашњим госпођама, узимам те под своје окриље, — прекиде га Матвеј Илић, па се задовољно насмеја. — Биће ти топло, а?

Слуга уђе и јави да је дошао претседник финансиске дирекције, старац слатких очију и смежураних усана, који је необично много волео природу, нарочито лети, када по његовим речима: „свака пчелица са сваког цветка скупља цветни прашак"... Аркадије се удаљи.

Он застаде Базарова у крчми у којој су се зауставили и дуго га је наговарао да иду губернатору. „Нема се куд!" рече напослетку Базаров: „Ко се у коло ухвати, мора играти. Дошли смо да видимо спахије, па хајде да их гледамо!" Губернатор прими младе

[1] Његово време је прошло. — Прим. прев.

људе љубазно, али им не рече да седну нити сам седе. Он је вечито био у послу и журио се; још изјутра је облачио тесан мундир и претерано тесну вратну мараму, није стизао да до краја сврши ручак, све је наређивао. У губернији су га прозвали Бурдалу, циљајући тим не на познатог француског проповедника већ на бурду. Он позва Кирсанова и Базарова код себе на бал, и после два минута поново их позва, мислећи већ да су браћа и звао их је Кајсарови.

Они су ишли у свој стан од губернатора, кад одједном из једних кола која су пролазила мимо њих искочи један човек омањег раста, у славјанофилској атили, па полете к Базарову уз узвик „Евгеније Васиљићу!"

— А! То сте ви, хер Ситников, — рече Базаров, корачајући и даље тротоаром: — откуд ви овде?

— Замислите, сасвим случајно, — одговори онај, па окренувши се колима махну једно пет пута руком и викну: — хајде за нама, хајде! — Мој отац има овде парницу, — настави он, прескачући преко канала, — па ме молио... Данас сам дознао да сте дошли, па сам већ био код вас. . . (Доиста, вративши се у своју собу, пријатељи су тамо нашли посетницу са савијеним угловима и са именом Ситникова, на једној страни француски, а на другој старим словенским словима). Надам се да не долазите од губернатора?

— Немојте се надати; ми право од њега.

— А! Онда ћу и ја ићи до њега. . . Евгеније Васиљевићу, упознајте ме с вашим. . . с њим. . .

— Ситников, Кирсанов, — промрмља Базаров, не заустављајући се.

— Врло ми је мило, — поче Ситников, идући поребарке, смешећи се и скидајући брзо своје и сувише елегантне рукавице. — Много сам слушао... Ја сам стари познаник Евгенија Васиљића и могу рећи — његов ученик. Њему дугујем што сам се препородио...

Аркадије погледа у Базаровљева ученика. Немир и тупост су се показивали у ситним, иначе пријатним цртама његова лизаног лица; мале, као пригњечене очи гледале су нетремице и немирно, и смејао се немирно: некаквим кратким, сувим смехом.

— Хоћете ли веровати, — настави он, — да сам, кад је преда мном Евгеније Васиљевић први пут казао да не треба признавати ауторитете, осетио тако усхићење... као да сам прогледао! Ето, помислио сам, најзад сам нашао човека! А, да, Евгеније Васиљевићу, ви свакако морате отићи једној овдашњој дами, која је потпуно способна да вас разуме и за коју ће ваша посета бити прави празник; ви сте, мислим, чули за њу?

— Која је то? — рече Базаров без воље.

— Кукшина, Eudoxie, Јевдоксија Кукшина. То је необична природа, emancipée у правом смислу речи, напредна женска. Знате ли шта? Хајдемо сад к њој сви заједно. Она станује два корака одавде. Тамо ћемо ручати. Ви ваљда још нисте ручали?

— Нисмо још.

— Е па одлично. Она се, знате, раставила од мужа, ни од кога не зависи.

— Је ли лепа? — прекиде га Базаров.

— Н. . . не, то се не може рећи.

— Па ког врага нас водите к њој?

— Е, што сте ви обешењак. . . Она ће нас угостити флашом шампањца.

— А, тако! Одмах се види практичан човек. А, збиља, ваш се отац још увек бави закупима?

— Закупима, — брзо рече Ситников, па се насмеја пискаво. — Дакле, шта? Идете?

— Не знам, вере ми.

— Ти си желео да видиш људе, иди, — рећи ће Аркадије полугласно.

— А ви, г. Кирсанов? — прихвати Ситников. — Изволите и ви, без вас не иде.

— Па како ћемо овако сви одједаред рупити?

— Не мари. Кукшина је дивна жена.

— Биће флаша шампањца? — упита Базаров.

— Три! — узвикну Ситников. — За то ја јамчим.

— Чим?

— Својом главом.

— Боље би било татином кесом. А уостalом, хајдемо.

XIII

Омања племићка кућа, саграђена по московски, у којој је живела Авдотија Никитишна или Јевдоксија Кукшина, била је у једној од недавно изгорелих улица вароши ***; познато је да наше губерниске варо-

ши горе сваке пете године. На вратима, изнад укосо прикуцане посетнице видела се дршка за звонце, а у претсобљу их дочека нека женска, ни служавка ни дружбеница, у чепцу,— јасан знак домаћичиних прогресивних тежња. Ситников упита је ли код куће Авдотија Никитишна.

— Јесте ли ви то, Victor? — зачу се танак глас из суседне собе. — Уђите.

Женска у чепцу одмах се изгуби.

— Нисам сам, — рече Ситников, скидајући хитро своју атилу, испод које се појави нешто налик на полукафтан или палто-сако, и бацајући весео поглед на Аркадија и Базарова.

— Свеједно, — одговори глас. — Entrez![1]

Млади људи уђоше. Соба у којој се нађоше пре је личила на радни кабинет него на салон. Хартије, писма, дебеле свеске руских часописа, већином нерасечене, биле су растурене по прашњивим столовима; свуда су се белели разбацани пикавци од цигарета. На кожном дивану упола је лежала једна дама, још млада, плавокоса, малко разбарушена, у свиленој, не сасвим чистој хаљини, с крупним браслетнама на кратким рукама и чипкастом марамом на глави. Она устаде с дивана, па, навлачећи немарно на рамена кадифену бундицу постављену пожутелом самуровином, лено рече:

— Дораб дан, Viktor, — па стеже Ситникову руку.

[1] Уђите! — Прим. прев.

— Базаров, Кирсанов, — рече он отсечно, подражавајући Базарову.

— Изволите, молим, — одговори Кукшина, па упревши у Базарова своје округле очи, између којих се сиротињски црвенео мајушни прћаст носић, додаде: — ја вас знам, — па и њему стиште руку.

Базаров се намршти. Малена и неугледна прилика еманциповане жене није имала ничега ружног; али је израз њеног лица непријатно деловао на гледаоца. И нехотице је човек добијао вољу да је упита: „Шта ти је, јеси ли гладна? Или ти је досадно? Или се снебиваш? Шта се мучиш?" И њу је, као и Ситникова, вечито нешто пекло у души. Говорила је и кретала се врло слободно, а у исто време сметено: она је очевидно саму себе сматрала за доброћудно и једноставно створење, а међутим ма шта да је чинила, стално је изгледало да она баш то није хтела да учини; све је код ње испадало, као што деца кажу — нарочито, то јест, не просто, не природно.

— Да, да, ја вас знам, Базаров, — понови она. (Она је имала навику, као и многе паланачке и московске даме, да првог дана познанства зове мушкарце по презимену). — Хоћете ли цигару?

— Цигара за себе, — прихвати Ситников, који се већ био разбашкарио у фотељи и подигао ногу горе: — него дајте ви нама да ручамо. Ми смо страшно гладни; и наредите да нам донесу флашу шампањца.

— Сибарит, — рећи ће Јевдоксија, па се насме-

ја. (Кад се смејала, виделе су јој се десни изнад горњих зуба). Зар не, Базаров, он је сибарит?

— Ја волим комфор у животу, — рече Ситников значајно. — То ми не смета да будем либерал.

— Не, то смета, смета! — узвикну Јевдоксија, али нареди својој служавци да се постара и за ручак и за шампањац. — Како ви о томе мислите? — додаде она, обраћајући се Базарову. — Уверена сам да делите моје мишљење.

— А, не, — одговори Базаров: — парче меса је боље од парчета хлеба, чак и с хемиског гледишта.

— А ви се бавите хемијом? То је моја страст. Чак сам сама измислила један лепак.

— Лепак? Ви?

— Да, ја. И знате ли у каквом циљу? Ради прављења лутака, да се главе не ломе. Та и ја сам практична. Али још није све готово. Треба још да читам Либига. А, збиља, јесте ли читали чланак Кисљакова о женском раду у „Московским Вједомостима?" Прочитајте, молим вас. Вас ваљда интересује женско питање? И школе исто тако? Чим се ваш пријатељ бави? Како се зове?

Госпођа Кукшина је сипала своја питања једно за другим с размаженом немарношћу, не чекајући одговора; тако размажена деца говоре са својим дадиљама.

— Зовем се Аркадије Николајевић Кирсанов, — рећи ће Аркадије: — а не бавим се ничим.

Јевдоксија прште у смех.

— Е то ми се допада! Шта, ви не пушите? Викторе, знате ли да сам љута на вас?

— Зашто?

— Кажу да сте опет почели хвалити Жорж Санд. Назадна жена и ништа више! Како се она може поредити с Емерсоном! Она нема никаквих идеја ни о васпитању, ни о физиологији, ни о чему. Уверена сам да није ни чула за ембриологију, а у наше време како се може бити без тога? (Јевдоксија чак рашири руке). Ах, какав је диван чланак о томе написао Јелисјевић! То је генијалан господин! (Јевдоксија је стално употребљавала реч „господин" место „човек"). Базаров, седите поред мене на диван. Ви можда не знате да се ја вас страшно бојим.

— А зашто? Допустите да будем радознао.

— Ви сте опасан господин; ви сте такав критичар. Ах, Боже мој! смешно ми је, говорим као нека степска спахиница. Ја сама управљам имањем, и замислите, мој староста Јерофеј је необичан тип, прави Куперов Патфајндер: има у њему нешто непосредно! Ја сам се овде стално настанила; несносна варош, зар не? Али шта да радим?

— Варош као варош, — примети Базаров хладно.

— Све неки ситни интереси, ето то је страшно! Пре сам зими живела у Москви... али сад тамо станује мој благоверни, мосје Кукшин. Па и Москва сад... већ не знам — такође није оно. Мислим да одем у иностранство; прошле године сам се већ била сасвим спремила.

— У Париз, разуме се? — упита Базаров.

— У Париз и Хајделберг.

— Зашто у Хајделберг?

— Забога, па тамо је Бунзен!

На то Базаров није знао шта да одговори.

— Pierre Сапожников... ви га познајете?

— Не, не познајем.

— Забога, Pierre Сапожников... он још увек долази код Лидије Хостатове.

— Ја и њу не познајем.

— Дакле, он се примио да ме прати. Хвала Богу, ја сам слободна, немам деце... Шта то рекох: хвала Богу! Уосталом, то је свеједно.

Јевдоксија сави цигарету пожутелим од дувана прстима, лизну је језиком, метну у уста и запали. Уђе служавка са послужавником.

— А, ево и ручка! Хоћете ли да се прихватите? Викторе, отпушите флашу; то спада у вашу дужност.

— У моју, у моју, — промрмља Ситников, па се опет насмеја пискаво.

— Има ли овде лепих жена? — упитаће Базаров, испијајући трећу чашицу.

— Има, — одговори Јевдоксија: — али су све тако празне. Например, mon amie Одинцова — није ружна. Штета што има репутацију некако... Уосталом, то и којекако, али нема никакве слободе погледа, никакве ширине, ничега... тога. Треба променити сав систем васпитања. Ја сам о томе већ мислила; наше жене су врло рђаво васпитане.

— Ништа ви с њима нећете учинити, — прихва-

ти Ситников. — Њих треба презирати, и ја их презирем, потпуно и сасвим! (Могућност презирати и исказивати своје презирање било је најпријатније осећање за Ситникова; он је нарочито нападао жене, и не сањајући да ће се после неколико месеци савијати пред својом женом, само зато што је по рођењу била кнегиња Дурдолеосова). Ни једна од њих не би била кадра разумети наш говор; ниједна од њих не заслужује да ми, озбиљни мушкарци, говоримо о њој!

— Па њима и није потребно да разумеју наш говор, — рећи ће Базаров.

— О коме ви говорите? — умеша се Јевдоксија.

— О лепим женама.

— Како? Ви, значи, делите Прудоново мишљење! Базаров се охоло испрси.

— Ја ничија мишљења не делим: ја имам своја.

— Доле ауторитети! — викну Ситников, обрадовавши се што је добио прилику да се оштро изрази пред човеком коме се улизивао.

— А сам Маколеј, — поче Кукшина.

— Доле Маколеј! — загрме Ситников. — Ви браните те жентурине.

— Не жентурине, већ женска права, која сам се заклела да браним до последње капи крви.

— Доле! — Али се ту Ситников заустави. — Па ја их не поричем, — рече он.

— Не, видим ја да сте ви славјанофил. Ви сте присталица Домостроја. Вама би требало дати бич у руке!

— Бич је добра ствар, — примети Базаров: — само, ево смо дошли до последње капи...

— Чега? — прекиде га Јевдоксија.

— Шампањца, уважаема Авдотија Никитишна, шампањца, а не ваше крви.

— Ја не могу равнодушно слушати кад се нападају жене, — настави Јевдоксија. — То је страшно, страшно. Уместо што их нападате, боље прочитајте књигу Мишле-а: De l'amour.[1] То је дивно! Господо, хајде да говоримо о љубави, — додаде Јевдоксија, спустивши малаксало руку на згњечен јастук на дивану.

Настаде изненадно ћутање.

— Не, зашто да говоримо о љубави, — рећи ће Базаров: — него, споменули сте Одинцову... Тако сте, чини ми се, рекли да се зове? Која је то госпођа?

— Једна дивота, дивота! — записка Ситников. — Ја ћу вас претставити. Паметна, богата, удовица. На жалост, још није довољно развијена: требало би да се с нашом Јевдоксијом поближе упозна. Пијем у ваше здравље, Eudoxie! Куцнимо се! „Et toc, et toc, et tin-tin-tin. Et toc, et toc, et tin-tin-tin"!!...

— Victor, ви сте обешењак.

Ручак је дуго трајао. За првом флашом шампањца дошла је друга, трећа, чак и четврта... Јевдоксија је брбљала без престанка; Ситников јој је секундирао. Много су расправљали о томе шта је брак —

[1] О љубави. — Прим. прев.

предрасуда или злочин, и какви се рађају људи — једнаки или не? и у чему је управо индивидуалност? Дотерало се, најзад, дотле да је Јевдоксија, сва црвена од попијеног вина, и лупајући пљоснатим ноктима по клавијатури раштимованог фортепијана, почела певати промуклим гласом, прво циганске песме, а затим романсу Сејмур-Шифа: „Спава сањива Гранада”, а Ситников повезао главу шалом, па претставља љубавника на умору, говорећи:

„И уста твоја с мојим
У ватрени пољубац да спојим”.

Аркадију најзад прекипе.

— Господо, ово је некако почело да личи на Бедлам, — примети он гласно.

Базаров, који је само покашто убацивао у разговор потсмешљиву реч — он се више занимао шампањцем — гласно зевну, устаде, па и не опростивши се с домаћицом, изађе напоље с Аркадијем. Ситников искочи одмах за њима.

— Дакле шта, дакле шта велите? — питао је он, трчећи покорно час с леве час с десне стране: — јесам ли вам рекао: необична личност! Ето каквих би нам жена требало повише! Она је своје врсте високо морална појава.

— А ова установа т в о г а оца такође је морална појава? — рећи ће Базаров, показавши прстом на крчму поред које су у том тренутку пролазили.

Ситников се опет пискаво насмеја. Он се јако

стидио свога порекла и није знао да ли да се осећа поласкан или увређен неочекиваним Базаровљевим тикањем.

XIV

После неколико дана био је бал код губернатора. Матвеј Илић је био прави „јунак свечаности", губерниски предводник племства је изјављивао свима и свакоме да је он дошао управо из поштовања према њему, а губернатор је чак и на балу, чак и стојећи непомично, и даље „наређивао". Благост у понашању Матвеја Илића могла се упоређивати само с његовом надувеношћу. Он је био љубазан према свима — према једнима с нијансом гадљивости, према другима с нијансом поштовања; расипао је љубазне речи „en vrai chevalier français"[1] пред дамама и непрестано се смејао крупним, звонким и усамљеним смехом, као што и доликује великашу. Потапша по леђима Аркадија и гласно га назва „синовцем", удостоји Базарова, у прилично старом фраку, свога расејаног, али снисходљивог овлашног погледа, а преко образа, и нејасним али пријатељским мрмљањем, у ком се једино јасно чуло „ја . . ." и „сема"; пружи прст Ситникову и осмехну му се, али већ окренуте главе од њега; чак и самој Кукшиној, која се појавила на балу без кринолина и с прљавим рукавицама, али с рајском птицом у коси, чак је и Кукшиној рекао „enchanté". Света је било тма божија,

[1] Као прави француски витез. — Прим. прев.

и у кавалерима се није оскудевало; цивили су се више прибијали уза зид, али су официри играли својски, нарочито један од њих, који је провео неких шест недеља у Паризу, где је научио разне лолске усклике, као: „zut", „Ah, fichtrrre", „pst, pst, mon bibi" итд. Он их је изговарао савршено, с правим париским шиком, а у исто време је говорио: „si j'aurais" место „si j'avais", „absolument" у значењу „неизоставно", једном речју изражавао се на оном великоруско-француском наречју којем се тако смеју Французи кад нас не морају уверавати да говоримо њиховим језиком као анђели, „comme des anges".

Аркадије је рђаво играо, као што већ знамо, а Базаров уопште није играо. Њих двојица се наместише у углу; њима се придружи Ситников. Давши своме лицу презрив потсмех и избацујући заједљиве примедбе, он је дрско погледао око себе и изгледало је да осећа истинско уживање. Одједном се промени у лицу, па окренувши се Аркадију, некако збуњено рече: „Стигла Одинцова".

Аркадије се осврте и угледа жену високог раста у црној хаљини, која је била застала на вратима сале. Она га је изненадила својим достојанственим држањем. Њене голе руке лепо су стајале уз њен витки стас; из сјајне косе лепо су падале на оборена рамена лаке гранчице фуксије; мирно и паметно, управо мирно, а не замишљено, гледале су ведре очи испод малко испупченог белог чела, а усне су се

једва приметно смешиле. Из њеног лица је избијала нека љупка и мека снага.

— Познајете ли се с њом? — упитаће Аркадије Ситникова.

— Блиско. Хоћете ли да вас упознам?

— Па готово . . . после кадрила.

Базаров такође обрати пажњу на Одинцову.

— Каква је то фигура? Не личи на остале жене.

Причекавши да се сврши кадрил, Ситников одведе Аркадија до Одинцове; али тешко да је био с њом блиско познат: и он сам се заплете у свом говору, а и она га је гледала прилично зачуђено. Али јој се лице разведри кад чу Аркадијево презиме. Упита га да није син Николе Петровића.

— Јесам.

— Видела сам двапут вашег оца; и много сам слушала о њему, — настави она: — врло ми је мило што сам се упознала с вама.

У том тренутку јој притрча некакав ађутант и позва је да одигра с њим кадрил. Она пристаде.

— Зар ви играте? — упита Аркадије с поштовањем.

— Играм. А по чему ви мислите да ја не играм? Можда вам се чиним сувише стара?

— Забога, како бих могао . . . Онда ми допустите да вас позовем за мазурку.

Одинцова се благо осмехну.

— Изволите, — рече она па погледа у Аркадија, не с висине, већ онако како удате сестре гледају на одвећ младу браћу.

Одинцова је била мало старија од Аркадија, била је узела двадесет девету годину, али он се у њеном присуству осећао као ђак, студент, као да је разлика у њиховим годинама била далеко знатнија. Матвеј Илић јој се приближи с величанственим изгледом и услужним речима. Аркадије се уклони у страну, али настави да је посматра: није спуштао с ње погледа ни за време кадрила. Она је исто тако неусиљено разговарала са својим играчем као и са великашем; полако је окретала главу и очи, и два-трипут се тихо насмејала. Нос јој је био малко дебео, као скоро у свих Рускиња, а боја коже није била сасвим чиста; поред свега тога Аркадије је закључио да још никад није наишао на тако дивну жену. Звук њеног гласа није му излазио из ушију; и сами набори њене хаљине чинило му се да су код ње падали друкчије него код других, грациозније и шире, а покрети су јој били нарочито лаки и у исто време природни.

Аркадије је осећао у срцу унеколико плашњу кад је на прве звуке мазурке седао поред своје даме, па је, спремајући се да отпочне разговор, само пролазио руком по коси и није могао наћи ниједне речи. Али се није дуго снебивао и узбуђивао; мирноћа Одинцове прешла је и на њега: није прошло ни четврт сата, а он је већ слободно причао о своме оцу, стрицу, о животу у Петрограду и у селу. Одинцова га је слушала с уљудним интересовањем, отварајући помало лепезу; његово причање се прекидало кад су је каваљери бирали; поред осталих, Ситников ју је ангажовао двапут. Она се враћала, опет седала,

узимала лепезу, и чак јој груди нису дисале брже, а Аркадије је опет почињао причати, сав срећан што се налази близу ње, што може говорити с њом, гледајући јој у очи, у њено дивно чело, у цело њено мило, озбиљно и паметно лице. Она сама говорила је мало, али се познавање живота огледало у њеним речима; по неким њеним опаскама Аркадије је закључио да је та млада жена већ много шта осетила и промозгала...

— С ким сте оно стајали? — упитаће га она: — кад вас је г-н Ситников повео к мени?

— А ви сте га спазили? — упита сад њу Аркадије. — Зар не, какво је у њега дивно лице? То је неки Базаров, мој пријатељ.

Аркадије поче говорити о „свом пријатељу".

Он је говорио о њему тако потанко и с таким одушевљењем да се Одинцова окренула према њему и пажљиво га погледала. Међутим мазурка се ближила крају. Аркадију би жао да се растане са својом дамом: тако је лепо провео с њом скоро један сат! Истина, он је за све то време стално осећао као да му она показује неку милост, као да би требало да јој буде захвалан... али младим срцима таква осећања не падају тешко.

Мазурка умуче.

— Merci, — рече Одинцова устајући. — Обећали сте ме посетити, па доведите и вашег пријатеља. Бићу радознала да видим човека који има смелости да ни у шта не верује.

Губернатор приђе Одинцовој, рече да је вечера

готова, па јој забринута лица понуди руку. Одлазећи, она се окрете да се последњи пут осмехне и климне главом Аркадију. Он се дубоко поклони, погледа за њом (како му се учини грациозан њен стас, обливен сивкастим сјајем црне свиле!) па помисливши: „у овом тренутку она је већ заборавила да ја постојим”, — осети у души неко фино умирење . . .

— Дакле, шта? — упита Базаров Аркадија, чим се овај врати к њему у угао. — Јеси ли задовољан? Мени је малочас један господин говорио да је та госпођа — ој-ој-ој; него, тај господин изгледа да је лудак. Но, а по твом мишљењу је ли доиста — ој-ој-ој?

— Ја тај израз не разумем потпуно, — одговори Аркадије.

— Гле сад! Како је невин!

— Онда не разумем тог твога господина. Одинцова је врло љупка — то је неоспорно, али она се тако хладно и озбиљно држи да . . .

— Испод мире . . . ти знаш! — прихвати Базаров. — Ти велиш, она је хладна. У томе и јесте баш укус. Ти ваљда волиш сладолед?

— Може бити, — промрмља Аркадије: — ја о том не могу судити. Она жели да се упозна с тобом, па ме је молила да те одведем к њој.

— Замишљам како си ме насликао! Уосталом, добро си учинио. Поведи ме. Ма ко да је она — било просто губерниска „лафица”, или „емансипе” као Кукшина, тек она има таква рамена каква одавно нисам видео.

Аркадију би непријатно због Базаровљева цинизма, али — као што то често бива — прекоре свога пријатеља баш не за оно што му се код њега није допадало . . .

— Зашто ти не допушташ слободу мишљења код жена? — рече он полугласно.

— Зато, брате, што по мојим запажањима слободно мисле међу женама само наказе.

Разговор се свршио на томе. Два млада човека одоше с бала одмах после вечере. Кукшина се насмеја за њима нервозно и љутито, али с неким устезањем: њено самољубље је било дубоко рањено тиме што ниједан ни други нису обратили на њу пажњу. Она је остала после свих на балу, и између три и четири сата по поноћи одиграла је полку-мазурку са Ситниковом на париски начин. Тим поучним призором и завршила се губерниска светковина.

XV

— Да видимо којем разреду сисара припада ова особа, — говорио је сутрадан Базаров Аркадију, пењући се с њим уз степенице гостионице у којој је била отсела Одинцова. — Осећа мој нос да ту нешто није у реду.

— Ја ти се чудим! — узвикну Аркадије. — Како? Ти, ти, Базаров, држиш се оног уског морала који. . .

— Баш си чудан! — прекиде га Базаров немарно. — Зар ти не знаш да на нашем језику и за нас речи „није у реду” значе „у реду је”? Има користи, значи.

Зар ниси ти сам јуче говорио да се она чудновато удала, иако по моме мишљењу удати се за старца није ништа чудновато, већ је, напротив, паметно. Ја не верујем у варошка причања, али волим мислити, као што вели наш образовани губернатор, да су истинити.

Аркадије ништа не одговори, већ закуца на вратима собе. Млад слуга у ливреји уведе два пријатеља у велику собу, рђаво намештену, као што су све собе руских гостионица, али искићену цвећем. Убрзо се појави Одинцова у простој јутарњој хаљини. Изгледала је још млађа при светлости пролећњег сунца. Аркадије јој претстави Базарова и с потајним чуђењем примети да се он као мало збунио, док је Одинцова остала потпуно мирна, као и јуче. Базаров је сам осетио да се збунио, па се у себи љутио: „Ево ти на! — уплашио се једне жене!" помисли он, па се завали у фотељи ништа мање него Ситников и отпоче разговор претерано слободно, а Одинцова није спуштала с њега својих ведрих очију.

Ана Сергејевна Одинцова родила се од оца Сергеја Николајевића Локтева, чувеног лепотана, аферисте и карташа, који је, одржавши се и проживевши бучно око петнаест година у Петрограду и Москви, свршио тиме што је прокоцкао све, па се морао настанити у селу, где је, уосталом, ускоро умро, оставивши малено имање својим двема кћерима, двадесетогодишњој Ани и дванаестогодишњој Катарини. Њихова мати, родом из осиротеле гране кнезова Х . . . ских, умрла је у Петрограду док јој је муж био

још у пуној снази. Анин положај после очеве смрти био је врло тежак. Сјајно васпитање које је добила у Петрограду није је припремало за подношење брига око имања и куће, — за живот у забаченом селу. Она није познавала баш никога у целој околини, па се није имала с ким посаветовати. Њен отац је гледао да нема никаквих односа са суседима; он их је презирао, а и они су њега презирали, свако на свој начин. Она ипак није изгубила главу, већ је сместа позвала себи сестру своје матере, књегињицу Авдотију Степанову Х . . . ску, пакосну и гордељиву старицу, која је, уселивши се у кућу своје сестричине, узела себи најлепше собе, гунђала и грдила од јутра до мрака, па је чак и по парку шетала само у пратњи свога јединог крепосног човека, туробног лакеја у изношеној јевтиној ливреји с плавим ширитима и у троугаоном шеширу. Ана је стрпљиво подносила све ћудљивости теткине, занимајући се помало васпитањем сестре, и изгледало је да се већ била помирила с мишљу да ће увенути у сеоској забачености . . . Али јој је судбина била друго досудила. Случајно ју је видео неки Одинцов, врло богат човек од својих четрдесет шест година, особењак, хипохондрик, подадуо, тежак и кисео, иначе не глуп и не пакостан; заљуби се у њу и запроси њену руку. Она пристаде да му буде жена, — а он проживи с њом једно шест година и умирући пренесе на њу све своје имање. Ана Сергејевна једно годину дана после његове смрти није одлазила из села; затим је отишла заједно са сестром у иностранство, али се задржа-

вала само у Немачкој, па пошто јој је било досадно, врати се да живи у своме драгом Никољском, које је било удаљено око четрдесет врста од вароши ***. Тамо је имала дивну кућу, фино намештену, диван парк са стакленом баштом: покојни Одинцов ни у чему није хтео да оскудева. У варош је Ана Сергејевна ретко долазила, већином послом, па и то за кратко време. У губернији је нису волели, страшно су викали на њу због њене удадбе за Одинцова, причали о њој свакојаке измишљотине, тврдили да је она помагала оцу у његовим подвалама при картању, да ни у иностранство није бадава ишла, већ да би могла сакрити несрећне последице . . . „Ви разумете чега?" додавали су у љутњи они што су то причали. — „Прошла је и кроз ватру и кроз воду", говорили су о њој; а један познати губерниски шаљивчина је обично додавао: „кроз бакарне цеви." Сви ти гласови су долазили до ње; али их је она пропуштала мимо уши: имала је слободан и прилично одлучан карактер.

Одинцова је седела наслоњена на леђа фотеље, па је, метнувши руку на руку, слушала Базарова. Он је, преко обичаја, говорио прилично много и отворено се трудио да забави своју саговорницу, што је опет зачудило Аркадија. Он није био начисто да ли је Базаров постизао свој циљ. По лицу Ане Сергејевне тешко се могло закључити какве је утиске имала: оно је имало исти израз, предусретљив, фини; њене дивне очи показивале су пажњу, али мирну пажњу. Базаровљево измотавање у првим тренуцима

посете непријатно је утицало на њу, као ружан задах или оштар звук; али је одмах видела да се он збунио, и то јој је поласкало. Њу је одбијало само оно што је простачко, а просташтво нико није могао пребацити Базарову. Аркадије се тај дан морао непрестано чудити. Он је очекивао да Базаров разговара с Одинцовом као са паметном женом о својим уверењима и погледима: та она сама је изјавила жељу да чује човека „који има смелости да ни у шта не верује", али место тога Базаров је причао о медицини, о хомеопатији, о ботаници. Показало се да Одинцова није губила време у самоћи: она је прочитала неколико добрих књига и говорила је правилним руским језиком. Она наведе говор на музику, али, приметивши да Базаров не признаје уметност, полако се врати на ботанику, ма да се Аркадије био упустио у тумачење значаја народних мелодија. Одинцова се и даље понашала с њим као с млађим братом: изгледало је да је код њега ценила доброту и младалачку простодушност — и ништа више. Више од три сата трајао је разговор, без журбе, разнолик и жив.

Пријатељи најзад устадоше и стадоше се праштати. Ана Сергејевна љупко погледа у њих, пружи обојици своју лепу, белу руку, па промисливши се мало, рече с неодлучним али пријатним осмејком:

— Ако ће, господо, не бојите досаде, дођите код мене у Никољско.

— Забога, Ана Сергејевна, — узвикну Аркадије: — ја ћу сматрати за особиту част . . .

— А ви, мсје Базаров?

Базаров се само поклони, — и Аркадије се и последњи пут мораде зачудити: примети да је његов пријатељ поцрвенео.

— Дакле? — рече му на улици: — мислиш ли још и сад да је она — ој-ој-ој?

— А ко ће је знати! Видиш како је студена, — одговори Базаров, па поћутавши мало, додаде: — херцогиња, владајућа особа. Још би само требало да носи шлеп позади, и круну на глави.

— Наше херцогиње не говоре тако руски, — примети Аркадије.

— Прекаљена је она, мој брајко, окусила је нашег хлеба.

— А ипак је дивна, — рећи ће Аркадије.

— Какво богато тело! — настави Базаров: — да је изнесеш у анатомској сали.

— Престани, тако ти Бога, Евгеније! Какве су то речи!

— Но, не љути се, нежни човече. Кажем — прва врста. Мораћемо отићи к њој.

— Кад?

— Ако хоћеш и прекосутра. Шта да радимо овде! Да пијемо шампањац с Кукшином? Да слушамо твога рођака, великаша?... Прекосутра ћемо и отићи. Па и мајур мога оца није далеко. Јер Никољско је на ...ском путу.

— Да.

— Optime. Немамо шта оклевати, оклевају само будале — и сувише паметни. Кажем ти: богато тело!

После три дана два пријатеља су се возили путем за Никољско. Дан је био ведар и не одвећ топал, и кочијашки ухрањени коњићи слошки су јурили, машући покашто својим уплетеним и увезаним реповима. Аркадије је гледао на пут и смешио се, ни сам не знајући зашто.

—Честитај ми, — узвикну одједном Базаров: — данас је 22 јун, дан мога заштитника. Видећемо како се он стара о мени. Данас ме чекају код куће, — додаде, спустивши глас . . . — Но, нека причекају, чудна ми чуда!

XVI

Мајур у коме је живела Ана Сергејевна био је на стрменитом, отвореном брегу, недалеко од жуте камене цркве са зеленим кровом, белим колонама и живописом al fresco над главним улазом, који је представљао „Христово васкрсење" по „талијанском" укусу. Нарочито је падао у очи својим заокругљеним контурама црнпураст ратник у шлему, истакнут у првом реду. Иза цркве се пружало у две улице дугачко село овде-онде с димњацима над сламним крововима. Спахиска кућа била је саграђена у истом стилу као и црква, који је код нас познат под именом Александровског; та кућа је била такође обојена жутом бојом и имала је зелен кров, и беле колоне, и фронтон с грбом. Губерниски архитект је подигао обе грађевине с одобрењем покојног Одинцова, који није трпео никакве празне и самовољне, како је он говорио, новотарије. С обе стране куће била су

тамна дрвета старинског парка, алеја остарелих јела водила је ка уласку.

Наше пријатеље дочекали су у претсобљу два висока лакеја у ливрејама; један од њих одмах отрча по дворецког. Дворецки, дебео човек у црном фраку, одмах се појави и поведе госте уз степенице застрвене теписима у нарочиту собу, где су већ била намештена два кревета са свима тоалетним потребама. Видело се да у кући влада ред: све је било чисто, свуда је мирисало неким пристојним мирисом, као у министарским чекаоницама.

— Ана Сергејевна вас моли да изволите к њима после пола сата, — јави дворецки: — имате ли дотле што да наредите?

— Немамо ништа да наредимо, врло поштовани, — одговори Базаров: — сем ако бисте били љубазни да донесете чашицу ракије.

— Разумем, — рече дворецки прилично зачуђен, па се удаљи, шкрипећи чизмама.

— Какав гранжанр — рећи ће Базаров. — Чини ми се, то се тако зове по вашем? Херцогиња, па то ти је!

— Лепа ми је то херцогиња, — одговори на то Аркадије: — од прве позвала к себи такве силне аристократе као што смо ја и ти.

— Нарочито ја, будући лекар, и лекарев син, и црквењаков унук . . . Ти ваљда знаш да сам ја црквењаков унук?. . .

— Као Сперански, — додаде Базаров, после кратког ћутања и искрививши усне. — А ипак се она

размазила: ох како се размазила та госпођа! Да не треба да обучемо фракове?

Аркадије само слеже раменом . . . али се и он осећао мало збуњен.

После пола сата Базаров и Аркадије сиђоше у салон. То је била пространа, висока соба, намештена доста раскошно, али без нарочитог укуса. Тежак, скупоцен намештај био је поређан накинђурено поред зидова, постављених циметастим тапетама са златним арабескама; покојни Одинцов га је наручио у Москви преко свога пријатеља и комисионера, трговца с ракијом. Над средњим диваном висио је портрет шишкавог плавокосог мушкарца, који је, чинило се, непријатељски гледао у госте.

— Мора бити да је то он сам, — шапну Базаров Аркадију, па набравши нос, додаде: — да ли да кидамо?

Али у том тренутку уђе домаћица. Имала је на себи лаку хаљину од барежа; глатко за уши зачешљана коса давала је девојачки израз њеном чистом и свежем лицу.

— Хвала вам што сте одржали реч, — поче она: — будите моји гости: овде збиља није рђаво. Упознаћу вас с мојом сестром, она добро свира на фортепијану. Вама, мсје Базаров, то је свеједно; али ви, мсје Кирсанов, чини ми се, волите музику; осим сестре, код мене живи стара тетка, и један сусед понекад свраћа да игра карата: то је цело наше друштво. А сад да седнемо.

Одинцова је сав тај мали спич изговорила с осо-

битом јасноћом, као да га је напамет научила; затим се обрати Аркадију. Испало је да је њена мати познавала Аркадијеву матер и да јој је чак поверила своју љубав с Николом Петровићем. Аркадије поче ватрено говорити о покојници; а Базаров за то време узе разгледати албуме. „Ала сам постао скроман", мислио је о себи.

Леп хрт с плавом огрлицом утрча у салон, тупкајући ногама по поду, а за њим уђе девојка од својих осамнаест година, црне косе и црнпураста, малко округла, али пријатна лица, с малим тамним очима. Држала је у рукама корпу, пуну цвећа.

— Ево вам и моје Каће, — рече Одинцова, показујући на њу покретом главе.

Каћа се лако поклони, намести се поред сестре па поче одабирати цвеће. Хрт, који се звао Фифи, приђе, машући репом, једном и другом госту, па тутну свакоме свој хладни нос у руку.

— Јеси ли ти то све сама набрала? — упита је Одинцова.

— Сама, — одговори Каћа .

— А хоће ли тетка доћи на чај?

— Доћи ће.

Кад је Каћа говорила, врло се љупко смешила, стидљиво и искрено, и гледала је оздо навише, некако смешно-оштро. Све је код ње било још младо и зелено: и глас, и маље на целом лицу, и ружичасте руке с беличастим кружићима на длановима, и врло малко уска рамена . . . Она је непрестано црвенела и брзо дисала.

Одинцова се обрати Базарову.

— Ви само реда ради разгледате карте, Јевгеније Васиљевићу, — поче она. — Вас то не занима. Боље је да нам се примакнете, па хајдете да дискутујемо о нечем.

Базаров се приближи.

— О чему заповедате, молим? — рече он.

— О чему хоћете. Упозоравам вас да ја страшно волим да се препирем.

— Ви?

— Ја. Вас као да то чуди. Зашто?

— Зато што, колико могу судити, ви имате мирну и хладну нарав, а за препирање треба ватра и занос.

— Како сте то успели да ме упознате тако брзо? Ја сам, прво, нетрпељива и упорна, боље питајте Кађу; а друго, ја лако падам у ватру.

Базаров погледа у Ану Сергејевну.

— Можда ви то боље знате. Дакле, пошто желите да дискутујете, — изволите. Разгледао сам пределе из саксонске Швајцарске у вашем албуму, а ви сте ми приметили да ме то не може занимати. Ви сте то рекли зато што сматрате да ја немам уметничког смисла, — да, ја га заиста немам; али ти предели могли су ме заинтересовати с геолошког гледишта, с гледишта формације планина, например.

— Извините; као геолог, ви ћете се пре послужити књигом, специјалним делом, а не сликом.

— Слика ће ми очигледно претставити оно што је у књизи изложено на целих десет страна.

Ана Сергејевна поћута мало.

— И тако, дакле, ви немате ни трунке уметничког смисла? — рече она, налактивши се на сто, и самим тим покретом приближивши своје лице Базарову. — Па како то можете бити без њега?

— А за што ће ми, допустите да вас упитам?

— Па макар за то да бисте могли познавати и изучавати људе.

Базаров се осмехну.

— На првом месту, за то постоји животно искуство; а на другом месту, рећи ћу вам да не вреди труда проучавати поједине личности. Сви су људи налик један на другог, како телом тако и душом; сваки од нас има мозак, слезину, срце, плућа су подједнако удешена; и тако звана морална својства иста су у свих: мале разлике ништа не значе. Довољан је један човечији примерак, па да се суди о свима другим. Људи су што и дрвеће у шуми; нијели ботаничар неће се занимати сваком појединим брезом.

Каћа, која је, не журећи, састављала цвет са цветом, у недоумици подиже очи на Базарова, — па сретнувши његов брзи и немарни поглед, запламте се сва до ушију Ана Сергејевна климну главом.

— Дрвеће у шуми, — понови она. — Значи, по вашем мишљењу, да нема разлике између глупог и паметног човека, између доброг и рђавог.

— Не, има: као између болесног и здравог. Плућа у туберкулозног нису у истом стању као у вас и мене, иако су саграђена подједнако. Ми приближно знамо откуд долазе телесни недузи; а моралне бо-

лести долазе од рђавог васпитања, од свакојаких глупости којима се измалена пуне људске главе, од наказног стања друштва, једном речју, поправите друштво, па неће бити болести.

Базаров је све то говорио с таким изгледом лица као да је у исто време мислио у себи: „веровала ми или не веровала, то ми је свеједно!" Он је полако гладио дугим прстима своје бакенбарде, а очи су му летеле по угловима.

— И ви мислите, — рече Ана Сергејевна, — да кад се друштво поправи, неће бити ни глупих ни злих људи?

— Бар онда кад друштво буде правилно уређено, биће свеједно да ли је човек глуп или паметан, рђав или добар.

— Да, разумем; сви ће имати једнаку слезину.

— Управо тако, госпођо.

Одинцова се обрати Аркадију.

— А какво је ваше мишљење, Аркадије Николајевићу?

— Ја се слажем с Евгенијем, — одговори он.

Каћа погледа у њега испод ока.

— Ја вам се чудим, господо, — рече Одинцова: — али још ћу поразговарати с вама. А сад чујем да тетка иде на чај; треба да поштедимо њене уши.

Тетка Ане Сергејевне, кнегињица Х... ска, мршава и мала жена, лица сићушног као песница и непомичних пакосних очију под седом бароком, уђе, па тек што се поклони гостима, спусти се на кадифену фотељу, у коју нико сем ње није имао право

сести. Каћа јој метну клупицу под ноге; старица јој не захвали, чак је и не погледа, само мрдну рукама испод жутог шала, који јој је покривао скоро цело слабачко тело. Књегињица је волела жуту боју: и на чепцу је имала светложуте траке.

— Како сте спавали, тетице? — упита Одинцова, повисив глас.

— Опет је тај пас овде, — прогунђа место одговора старица, па спазивши да је Фифи учинила два неодлучна корака према њој, узвикну: — шибе, шибе!

Каћа позва Фифи и отвори јој врата.

Фифи радосно излете напоље, надајући се да ће је повести у шетњу, али оставши сама иза врата, поче грепсти и цичати. Кнегињица се намршти, Каћа хтеде да изађе . . .

— Мислим да је чај готов, — рече Одинцова. — Хајдемо, господо; тетице, изволите на чај.

Кнегињица ћутећи устаде из фотеље и прва изађе из салона. Сви се упутише за њом у трпезарију. Слушче у ливреји с лупом одмаче од стола фотељу, обложену јастуцима, такође врло драгу, у коју се спусти кнегињица; наливајући чај, Каћа прво њој даде шољу с грбом у боји. Старица метну себи меда у шољу (она је сматрала да је и грехота и скупо пити чај са шећером, ма да није трошила ни паре ни на што), па одједном упита промуклим гласом:

— А што пише к н е с Иван?

Нико јој не одговори. Базаров и Аркадије убрзо видеше да на њу нико не обраћа пажњу, ма да су

се понашали с поштовањем према њој. „Држе је да би се правили важни, јер је кнежевског рода", помисли Базаров . . . После чаја Ана Сергејевна предложи да шетају: али поче прскати кишица, те се цело друштво, изузевши кнегињицу, врати у салон. Дође сусед, љубитељ картања, по имену Порфирије Платонић, дебео, сед човек, кратких ножица, као да их је токар начинио, врло уљудан и смешљив. Ана Сергејевна, која је разговарала највише с Базаровом, упита га да ли хоће да се огледа с њом постарински у преферансу. Базаров пристаде, рекавши да се зараније треба да спреми за будућу дужност среског лекара.

— Чувајте се, — рећи ће Ана Сергејевна: — ја и Профирије Платонић ћемо вас надиграти. А ти, Каћа, — додаде, — отсвирај штогод Аркадију Николајевићу; он воли музику, па ћемо и ми узгред слушати.

Каћа се преко воље приближи фортепијану; и Аркадије, који је заиста волео музику, без воље пође за њом: учинило му се да га Одинцова шаље од себе, — а њему се у срцу, као и у сваког млада човека његових година, већ закувало неко нејасно и мучно осећање, налик на предосећање љубави. Каћа подиже поклопац фортепијана, па, и не гледајући у Аркадија, рече полугласно:

— Па шта да вам отсвирам?

— Шта хоћете, — одговори Аркадије равнодушно.

— Какву музику више волите? — поново упита Каћа, не мењајући положај.

— Класичну, — одговори Аркадије истим гласом.

— Волите ли Моцарта?

— Моцарта волим.

Каћа дохвати Моцартову сонату-фантазију у цемолу. Свирала је врло добро, иако малко озбиљно и сухо. Не дижући очију с нота и стиснувши јако усне, седела је непомично и право, и тек при крају сонате лице јој се запламте, и мален прамен расплетене косе паде јој на тамну обрву.

На Аркадија је нарочито утицао последњи део сонате, онај део у ком усред заносне веселости безбрижне мелодије изненада избија таква жестина сете, скоро трагичне туге... Али мисли које су изазвали у њему Моцартови звуци нису се односиле на Каћу. Гледајући у њу, он само помисли: „Па не свира рђаво ова госпођица, а и она сама није ружна".

Завршивши сонату, Каћа упита, не уклањајући руку са клавијатуре: „Је ли доста?" Аркадије одговори да је не сме више мучити, па поче говорити с њом о Моцарту; упита је је ли она сама изабрала ту сонату и ко ју јој је препоручио. Али му је Каћа одговарала једносложно: она се с а к р и л а, повукла у себе. Кад јој се то дешавало, није брзо излазила из себе, само лице јој је тада добијало пркосан, скоро туп израз. Она је била не плашљива, већ неповерљива и малко заплашена од сестре која ју је васпитавала, што ова, разуме се, није ни сањала. Аркадије заврши тиме што позва Фифи, која се била вратила,

па је поче, смешећи се љубазно, из пристојности, гладити по глави. Каћа се опет прихвати свога цвећа.

А Базаров се за то време стално платкао. Ана Сергејевна је мајсторски играла карте, Порфирије Платонић се такође умео бранити. Базаров је изгубио, иако нешто мало, али ипак му није било сасвим пријатно.

— Хајдете сутра изјутра да шетамо, — рече му она: — хоћу да научим од вас латинске називе пољских биљака и њихове особине.

— Шта ће вам латински називи? — упита Базаров.

— У свему је потребан ред, — одговори она.

— Што је дивна жена ова Ана Сергејевна! — узвикну Аркадије, кад остаде насамо са својим пријатељем у соби која им је дата.

— Да, — одговори Базаров: — жена с мозгом. Но, али је и била на ситу и на решету.

— У каквом смислу ти то говориш, Евгеније Васиљевићу?

— У добром смислу, у добром, баћушка мој, Аркадије Николајевићу! Уверен сам да и са својим имањем одлично управља. Али је чудо — не она, већ њена сестра.

— Како? Та црнпураста?

— Да, та црнпураста. То је, видиш, свеже, и нетакнуто, и плашљиво, и ћутљиво, и све што хоћеш. Ето с ким се човек може занимати. Из те, што намислиш, то ћеш и начинити, а она је — префригана.

Аркадије ништа не одговори Базарову, и сваки од њих леже да спава с нарочитим мислима у глави.

И Ана Сергејевна је то вече мислила о својим гостима. Базаров јој се допао отсуством кокетства и оштрином суђења. Она је у њему видела нешто ново, на што није наилазила, а била је радознала.

Ана Сергејевна је била прилично чудно створење. Немајући никаквих предрасуда, немајући чак никакве јаке вере, она ни пред чим није уступала и никуд није ишла. Она је много штошта видела, много којешта ју је занимало, а ништа је није потпуно задовољавало; а она тешко да је и желела потпуно задовољење. Памет јој је била радознала и равнодушна у исто време: њене сумње нису се никад губиле до заборава, нити су се икад појачавале до немира. Да није била богата и независна, она би се, можда, бацила у бој, сазнала би страст... Али она је живела пријатно, иако јој је с времена на време било досадно, па је и даље проводила дан за даном, не журећи се и узрујавајући се само покашто. Дугине боје би и њој понекад засветлеле пред очима, али она се одмарала кад су се оне гасиле, и није жалила за њима. Њена машта је летела чак и преко граница онога што се по законима обичног морала сматра допуштеним; али јој је и тада, као и пре, крв струјила по њеном заводнички грациозном и мирном телу. Дешавало се да кад изађе из миришљаве каде, сва топла и разнежена, даде се у мисли о ништавности живота, о њеној тузи, труду и злу... Душа јој се изненадно испуни смелошћу, узбурка је племенита

тежња; али промаја духне кроз полуотворен прозор, и Ана Сергејевна се сва најежи, па се жали и скоро се љути, и у том тренутку јој је потребно само једно: да не дува на њу тај гадни ветар.

Као све жене које нису могле да се заљубе, и она је хтела нешто, а ни сама није знала шта управо. Уствари, она ништа није желела, иако јој се чинило да све жели. Покојног Одинцова једва је подносила (удала се за њега из рачуна, мада, вероватно, не би пристала да му буде жена, да га није држала за добра човека) и добила је потајну одвратност према свима мушкарцима, које није друкчије замишљала него као прљава, тешка и млитава, немоћно досадна створења. Једаред је негде у иностранству наишла на младог, лепог Шведа, с витешким изразом лица, поштених, плавих очију под отвореним челом; он је учинио на њу силан утисак, али јој то није сметало да се врати у Русију.

„Чудан је човек тај лекар!” мислила је, лежећи у својој дивној постељи, на чипканим јастуцима, под лаким свиленим јорганом... Ана Сергејевна је наследила од оца делић његове склоности за раскош. Она је јако волела свог грешног, али доброг оца, а он ју је обожавао, пријатељски се шалио с њом као са себи равном, и имао је у њу пуно поверење, саветовао се с њом. Своје се матере једва сећала.

„Чудан је тај лекар!” понови она у себи. Она се истеже, осмехну се, забаци руке за главу, затим прелете очима две-три странице глупог француског ро-

мана, испусти књигу — па заспа, сва чиста и хладна, у чистом и миришљавом рубљу.

Сутрадан ујутру, одмах после доручка, Ана Сергејевна оде с Базаровом да скупља биље и врати се пред сам ручак; Аркадије није никуд ишао и провео је скоро читав сат с Кaћом. Није му било досадно с њом, она му се сама понудила да му понови јучерашњу сонату; али кад се Одинцова најзад вратила, кад ју је видео — срце му се зачас стегло... Она је ишла парком малко уморним кораком; образи су јој се руменели и очи светлеле јаче него обично под округлим сламним шеширом. Вртела је међу прстима танку стабљику пољског цвета, лак огртач спуштао јој се на лактове, а широке, сиве траке шешира су јој се пријубиле уз груди. Базаров је ишао иза ње, поуздано и немарно, као увек, али израз његовог лица, ма да весео и чак умиљат, није се допао Аркадију. Промрмљавши кроз зубе: „Добар дан!" — Базаров оде у своју собу, а Одинцова расејано стеже Аркадију руку, па и она прође поред њега.

„Добар дан", помисли Аркадије... „Зар се ми нисмо данас видели?"

XVII

Време лети (то се зна) некад као птица, некад мили као глиста; али човек се осећа добро нарочито онда кад и не осећа да ли брзо или лагано пролази. Аркадије и Базаров су баш тако провели неких петнаест дана код Одинцове. То се десило унеколико и због реда који је она била завела у својој кући и у животу.

Она га се строго држала и терала је друге да му се покоравају. Све се у току дана извршивало у одређено време. Изјутра, тачно у осам сати, цело друштво се скупљало на чај; од чаја до доручка сваки је радио што је хтео, сама домаћица је свршавала послове с настојником (имање јој је било на оброку), с дворецким, с главном економком. Пред ручак се друштво опет скупљало на разговор или на читање; вече се посвећивало шетњи, картама, музици; у десет и по сати Ана Сергејевна је одлазила у своју собу, издавала наредбе за сутрашњи дан, па легала да спава. Базарову се није свиђала та тачно одмерена, унеколико свечана правилност свакодневног живота; „возиш се као по шинама", говорио је он: ливрејисани лакеји, важни дворецки су вређали његово демократско осећање. Налазио је да би, кад се тим путем пошло, требало ручати по енглески, у фраковима и с белим краватама. Он се једном објашњавао о томе с Аном Сергејевном. Она се тако држала да је сваки човек, без околишења, изрицао пред њом своје мишљење. Она га је саслушала, па ће рећи: „С вашег становишта имате право — и можда сам ја, у том случају, велика госпођа; али у селу се не може живети неуредно, умрло би се од досаде", — па је и даље радила по својој памети. Базаров је гунђао, али и он и Аркадије су зато и живели онако лепо код Одинцове што се све у њеној кући „возило као по шинама". Па и поред свега тога, код оба млада човека, још од првих дана њиховог бављења у Никољском, извршила се промена. Код Базарова, према

коме је Ана Сергејевна очевидно била добро расположена, иако се ретко с њим слагала, почела се показивати узрујаност, коју раније није никад имао: лако се раздражавао, говорио је преко воље, гледао љутито и није се могао скрасити на месту, као да га је нешто вукло; а Аркадије, који је дефинитивно сам себи признао да се заљубио у Одинцову, почео се подавати тихој сети. Уосталом, та сета му није сметала да се спријатељи с Каћом; она му је чак помогла да с њом развије пријатне, пријатељске односе. „Мене о н а не цени! Па нека! ... А ево ово добро створење ме не одгурује", мислио је, а срце му је опет осећало сласт великодушности. Каћа је неразговетно осећала да је он тражио неку утеху у њеном друштву, па није ускраћивала ни њему ни себи невино задовољство полустидљивог, полуповерљивог пријатељства. У присуству Ане Сергејевне нису разговарали међу собом: Каћа се увек јежила под оштрим погледом сестриним, а Аркадије, као што и доликује заљубљеном човеку, близу свога предмета љубави већ није могао обраћати пажњу ни на што друго; али му је пријатно било само с Каћом. Осећао је да нема снаге да забави Одинцову; стидео се и збуњивао кад би остао насамо с њом; а и она није знала шта да му каже: био је сувише млад за њу. Напротив, с Каћом је Аркадије био као код куће; понашао се с њом снисходљиво, није јој сметао да казује своје утиске које је код ње изазивала музика, читање приповедака, песама и других беспослица, и не примећујући или не будући свестан да су т е т р и ц е и

њега занимале. Од своје стране Каћа му није сметала да тугује. Аркадију је било пријатно с Каћом, Одинцовој с Базаровом, па се због тога обично овако дешавало: оба пара, пробавивши мало заједно, разлазили су се сваки на своју страну, нарочито за време шетња. Каћа је обожавала природу, а и Аркадије ју је волео, ма да то није смео признати; Одинцова је била према њој прилично равнодушна тако исто као и Базаров. То што су наши пријатељи били стално раздвојени није остало без последица: односи међу њима су се почели мењати. Базаров је престао говорити с Аркадијем о Одинцовој, чак је престао нападати њене „аристократске навике"; истина, Каћу је хвалио као и пре, само је саветовао да се код ње умеравају њене сентименталне наклоности, али су његове хвале биле брзе, савети суви, и уопште с Аркадијем је говорио далеко мање него раније... као да га се клонио, као да га се стидео...

Аркадије је све то видео, али је то задржавао за себе.

Прави узрок све те „новине" било је осећање које је код Базарова изазвала Одинцова, осећање које га је мучило и доводило до беснила, и којег би се одмах одрекао, кад би му неко, макар издалека, напоменуо могућност онога што се у њему дешавало. Базаров је био велики љубитељ жена и женске лепоте, али је љубав у идеалном смислу или, како је он говорио, романтичном, звао глупошћу, неопростивом будалаштином, сматрао је витешка осећања као неку врсту изопачености или болести, и не једаред је исказивао

своје чуђење зашто Тогенбург није затворен у лудницу са свима минезенгерима и трубадурима. — „Допада ти се женска", говорио би он: „труди се да успеш; а ако не може — е онда не треба, окрени леђа — земља је пространа". Одинцова му се допадала: гласови раширени о њој, слобода и независност њених мисли, њена несумњива наклоност према њему — све је, чинило се, говорило у његову корист; али је убрзо увидео да се код ње „не може успети", а на своје чуђење није имао снаге да јој окрене леђа. Крв би му се запалила чим би је се сетио; он би лако изашао на крај са својом крвљу, али се нешто друго у њега уселило што он никако није допуштао, чему се увек потсмевао, што је бунило сав његов понос. У разговорима с Аном Сергејевном он је још више него пре исказивао своје равнодушно презирање свега што је романтично; а кад би остао сам, он је с љутњом осећао у самом себи романтичара. Тада би отишао у шуму и ходао по њој крупним корацима, ломећи гранчице на које би наишао и грдећи полугласно и њу и себе; или се завлачио у сењак, у шупу, па тврдоглаво затварао очи и приморавао себе да заспи, што му, наравно, није увек полазило за руком. Одједном би замислио као да ће се те невине руке некад обавити око његовог врата, да ће те поносне усне одговорити на његове пољупце, да ће се те паметне очи нежно — да, нежно зауставити на његовим очима, па му се заврти у глави и он се за тренут заборави, док опет не букне у њему љутња. Он је хватао самога себе на свакојаким „срам-

ним" мислима: као да га је зао дух дражио. Њему се чинило понекад да се и код ње врши промена, да се у изразу њеног лица помаља нешто нарочито, што ће, можда. . . Ала тада би обично тупкао ногом или шкрипао зубима и претио сам себи песницом.

А међутим се Базаров није потпуно варао. Он је учинио јак утисак на машту Одинцове; он ју је занимао; она је много мислила о њему. Кад није била с њим, није јој било досадно, није га чекала, али његова појава одмах би је оживела; радо је остајала насамо с њим и радо се разговарала с њим, чак и онда кад ју је он љутио или вређао њен укус, њене префињене навике. Она као да је хтела и њега да искуша, и себе да испита.

Једаред, шетајући с њом по парку, он изненада проговори суморним гласом да намерава скоро да иде оцу у село. . . Она побледе, као да ју је нешто боцнуло у срце, али тако боцнуло да се зачудила, и дуго је после размишљала о томе шта би то могло значити. Базаров јој је рекао да мисли путовати не зато да би је кушао, да би видео шта ће из тога изаћи: он никад није „удешавао". Изјутра тога дана он се видео с очевим настојником, бившим својим „чиком" Тимофејићем. Тај Тимофејић, префриган и окретан старчић, избледеле жуте косе, изветрелог црвеног лица и сићушних суза у шкиљавим очима, изненада се појавио пред Базаровом у својој врло краткој чујки од сивоплавкастог сукна, опасаној комадом кајиша и у чизмама намазаним катраном.

— О, старино, добар дан! — узвикну Базаров.

— Добар дан, баћушка Евгеније Васиљићу, — поче старчић, па се радосно осмехну, од чега му се цело лице покри борама.

— Што си дошао? Ваљда те по мене послали, шта ли?

— Забога, баћушка, како можете тако говорити! — замуца Тимофејић (он се сети строге наредбе коју је добио од господара пред одлазак). — Ишли смо у варош господиновим послом, па смо чули за вашу милост, те смо ето сврнули с пута, то јест — да видимо вашу милост... иначе откуд бих смео узнемиривати!

— Де, не лажи, — прекиде га Базаров. — Зар је теби овуда пут у варош?

Тимофејић се смете, па ништа не одговори.

— Је ли отац здрав?

— Хвала Богу, здрав је.

— А мати?

— И Арина Васиљевна, хвала Господу Богу.

— Мора да ме чекају!

Старчић накриви своју сићушну главицу.

— Ах, Евгеније Васиљевићу, како да не чекају! Верујте Богу, срце ме боли, гледајући на ваше родитеље.

— Но, добро, добро! не фарбај. Кажи им да ћу скоро бити тамо.

— Разумем, — одговори Тимофејић уздахнувши.

Изашавши из куће, он обема рукама натуче качкет на главу, попе се на сиротињска лака кола, која је био оставио код капије, па потера касом, али не у правцу вароши.

Увече тога истог дана Одинцова је седела у својој соби с Базаровом, а Аркадије је ходао по соби и слушао како Каћа свира. Кнегињица се била попела у своју собу; она уопште није могла да види госте, а нарочито те „нове распуштене", како их је звала. У парадним собама се само бурила, али се зато у својој соби, пред собарицом, понекад толико љутила и грдила, да јој је чепац скакао на глави, заједно с бароком. Одинцова је све то знала.

— Како се ви то спремате да путујете, — поче она: — а ваше обећање?

Базаров се трже.

— Какво обећање, молим?

— Зар сте заборавили? Хтели сте да ми дате неколико часова из хемије.

— Шта да радим! Отац ме чека; не смем се више задржавати. Уосталом, можете прочитати: Pelouse et Fremy, „Notions générales de Chimie"; књига је добра и јасно написана. У њој ћете наћи све што треба.

— А сећате ли се, ви сте ме уверавали да књига не може заменити. . . заборавила сам како сте рекли, али ви знате шта хоћу да кажем. . . сећате ли се?

— Шта да радим! — понови Базаров.

— Зашто да путујете? — рече Одинцова, спустивши глас.

Он погледа у њу. Она забаци главу на леђа фотеље, па скрсти руке на грудима, разголићене до лаката. Изгледала је блеђа при светлости једне једине лампе, заклоњене шеширом од памучне мреже. Ши-

рока бела хаљина покривала ју је сву својим меким наборима; једва су се видели врхови њених ногу, такође скрштених.

— А зашто да остајем? — одговори Базаров.

Одинцова лагано окрете главу.

— Како зашто? зар вам код мене није пријатно? Или мислите да за вама овде нико неће жалити?

— У то сам уверен.

Одинцова поћута мало.

— Грешите што тако мислите. Уосталом, ја вам не верујем. Ви то нисте могли казати озбиљно. — Базаров је и даље седео непомично. — Евгеније Васиљевићу, зашто ћутите?

— А шта да вам кажем? Уопште за људима не вреди жалити, а камоли за мном.

— А зашто?

— Ја сам човек позитиван, неинтересантан. Не умем говорити.

— Ви као да тражите комплименте, Евгеније Васиљевићу.

— То немам обичај. Зар ви и сами не знате да је мени недоступна лепа страна живота, она страна коју ви толико цените?

Одинцова поче грицкати угао џепне марамице.

— Мислите што хоћете, али мени ће бити досадно кад ви одете.

— Аркадије ће остати, — рећи ће Базаров.

Одинцова полако слеже раменима.

— Биће ми досадно, — понови она.

— Збиља? У сваком случају, неће вам дуго бити досадно.

— По чему тако мислите?

— По томе што сте ми сами казали да вам је досадно само онда кад се ваш ред квари. Ви сте тако непогрешиво правилно уредили свој живот да у њему не може бити места ни досади на тузи... никаквим тешким осећањима.

— И ви налазите да сам непогрешива... то јест да сам тако правилно удесила свој живот?

— Него шта! Па ево например: за десет минута ће избити десет сати, и ја већ унапред знам да ћете ме отерати.

— Не, нећу вас отерати, Евгеније Васиљевићу. Можете остати. Отворите тај прозор... нешто ми је загушљиво.

Базаров устаде и гурну прозор. Он се сместа с лупом отвори... Он није очекивао да ће се тако лако отворити; при том су му руке дрхтале. Мрачна, мека ноћ завири у собу са својим скоро црним небом, дрвећем које је слабо шумело и свежим мирисом слободног, чистог ваздуха.

— Спустите стору па седите, — рече Одинцова: — желим да проћаскам с вама пре вашег одласка. Испричајте ми штогод о себи самом; ви никад не говорите о себи.

— Трудим се да говорим с вама о корисним стварима, Ана Сергејевна.

— Ви сте врло скромни... Али хтела бих да сазнам штогод о вама, о вашој породици, о вашем оцу, због којег нас остављате.

„Зашто она говори ово?” помисли Базаров.

— Све то нимало није занимљиво, — рече он гласно: — особито за вас; ми смо прости људи. . .

— А ја сам, по вашем мишљењу, аристократкиња?

Базаров подиже очи на Одинцову.

— Да, — рече он претерано отсечно.

Она се осмехну.

— Видим да ме мало познајете, иако тврдите да сви људи личе један на другог; и да не вреди проучавати их. Ја ћу вам испричати једаред свој живот. . . али прво ви мени испричајте свој.

— Ја вас мало познајем, — понови Базаров. — Може бити да имате право; може бити да је заиста сваки човек загонетка. Ето ви например: ви се туђите друштва, оно вам је досадно, — а позвали сте к себи у госте два студента. Зашто ви, с вашим умом, с вашом лепотом, живите у селу?

— Како? Како то рекосте? — Живахно дочека Одинцова. — С мојом. . . лепотом?

Базаров се намршти.

— Није то ништа, — промрмља он: — Хтео сам рећи да не могу да разумем зашто сте се настанили у селу.

— Ви то не разумете. . . Па ипак, ви то себи некако објашњавате?

— Да. . . ја држим да ви стално остајете на једном месту зато што сте саму себе размазили, зато што много волите комфор, удобности, а према свему осталом сте равнодушни.

Одинцова се опет осмехну.

— Ви баш никако нећете да верујете да сам способна занети се нечим?

Базаров је погледа испод ока.

— Радозналошћу — можда; — али друкчије никако.

— Збиља? Е сад разумем зашто сам се спријатељила с вама; па и ви сте исти као и ја.

— Ми се спријатељили... — проговори Базаров мукло.

— Да!... па ја и заборавила да ви хоћете да путујете.

Базаров устаде. Лампа је нејасно светлела насред тамне, миришљаве усамљене собе; кроз стору која се покашто њихала улазила је раздражљива ноћна свежина, чуло се њено тајанствено шаптање. Одинцова се није мицала ни једним делом тела, али ју је потајно узбуђење мало по мало обузимало... Оно је прешло и на Базарова. Он се одједаред нашао насамо с младом, дивном женом...

— Куда ћете? — рече она лагано.

Он ништа не одговори, него се спусти на столицу.

— Тако дакле, ви сматрате да сам ја мирно, разнежено, размажено створење, — настави она истим гласом, не спуштајући очију с прозора. — А ја за себе само знам да сам несрећна.

— Ви несрећни! Зашто? Зар ви можете придавати неку важност поганим сплеткама?

Одинцова се намршти. Би јој непријатно што ју је тако разумео.

— Мене те сплетке не могу чак ни насмејати,

Евгеније Васиљевићу, и ја сам и сувише поносита да бих допустила да ме оне узрујавају. Ја сам несрећна зато... зато што немам жеље, воље, за живот. Ви ме гледате с неверицом, ви мислите: то говори „аристократкиња”, која је сва у чипкама и седи у кадифеној фотељи. Ја и не кријем: волим оно што ви зовете комфором, а у исто време мало желим да живим. Разумејте ту противуречност како хоћете. Уосталом, то је све у вашим очима романтизам.

Базаров одмахну главом.

— Здрави сте, независни, богати; шта вам још треба? Шта хоћете?

— Шта хоћу, — понови Одинцова па уздахну. — Много сам уморна, стара сам, чини ми се да већ одавно живим. Да, ја сам стара, — додаде она, навлачећи полагано крајеве мантила на своје голе руке. Очи јој се сретоше с Базаровљевим очима, и она једва приметно поцрвене. — За собом имам већ тако много успомена: живот у Петрограду, богатство, затим сиромаштво, затим очева смрт, удаја, затим путовање у иностранство, као што је ред... Успомена много, а немам чега да се сетим, а напред, преда мном — дуг, дуг пут, а нема циља... Зато ми се и не иде.

— Ви сте тако разочарани? — упита Базаров.

— Не, — рече Одинцова отегнуто, — већ нисам задовољна. Изгледа, кад бих се могла јако привезати за нешто...

— Хтели бисте да заволите, — прекиде је Базаров, — а не можете да заволите: ето у чему је ваша несрећа.

Одинцова узе разгледати рукаве свога мантила.

— Зар ја не могу заволети? — рече она:

— Тешко! Само ја сам погрешно то назвао несрећом. Напротив, онај коме се то догоди пре заслужује сажаљење.

— Шта да се догоди?

— Да се заљуби.

— А откуд ви то знате?

— По чувењу, — одговори Базаров љутито.

„Ти кокетујеш", помисли он: „досадно ти је, па ме дражиш од дуга времена, а мени. . ." Срце му, доиста, само што није искочило.

— Поред тога, можда сувише захтевате, — рече он, нагнувши се целим телом напред и играјући се ресама фотеље.

— Може бити. По моме мишљењу, или све или ништа. Живот за живот. Кад си узео мој, дај свој, и тада већ без сажаљења и неповратно. Иначе, боље је и без тога.

— Па да видите, — примети Базаров, — тај услов је оправдан, и ја се чудим како досада. . . нисте нашли што сте желели.

— А ви мислите да је лако потпуно се предати ма чему?

— Није лако ако се стане размишљати и ишчекивати, па још самом себи давати цену, то јест, прецењивати се; а врло је лако предати се ако се не размишља.

— Како да човек не цени самога себе? Ако немам никакве цене, онда коме је потребна моја оданост?

— То већ није моја ствар; то је ствар другога да распитује каква ми је цена. Главно је, треба се умети предати.

Одинцова се одмаче од леђа фотеље.

— Ви тако говорите као да сте све то искусили.

— Онако, уз реч, Ана Сергејевна: све то, ви знате, не спада у моју струку.

— А ви бисте се умели предати?

— Не знам, нећу да се хвалим.

Одинцова ништа не рече, и Базаров ућута. Звуци фортепијана су долетали до њих из салона.

— Шта то Каћа тако доцкан свира? — примети Одинцова.

Базаров устаде.

— Да, сад је доиста касно, време је да се одмарате.

— Причекајте, та куда журите... имам да вам кажем једну реч.

— Какву?

— Причекајте, — шапну Одинцова.

Њене очи се зауставише на Базарову; изгледало је да га пажљиво разгледа.

Он пређе преко собе, затим јој се одједном приближи, брзо рече „збогом", стеже јој руку толико да она умало не врисну, па изађе напоље. Она принесе своје слепљене прсте уснама, духну у њих, па се изненада, нагло диже из фотеље и пође брзим корацима ка вратима, као да хоће да врати Базарова... Собарица уђе у собу с флашом на сребрном послужавнику. Одинцова се заустави, рече јој да иде, па

опет седе и опет се замисли. Витица јој се одви и као тамна змија паде на рамена. Лампа је још дуго горела у соби Ане Сергејевне, и она је дуго остала непомична, само покашто прелазећи прстима по својим рукама, које је лако штипао ноћни ваздух.

А Базаров се после два сата врати у своју спаваћу собу с ногама мокрим од росе, разбарушен и туробан. Застаде Аркадија за писаћим столом с књигом у руци, у реденготу до грла закопчаном.

— Ти још ниси легао? — рече он мало као мрзовољно.

— Ти си данас дуго седео с Аном Сергејевном, — рече Аркадије, не одговарајући на његово питање.

— Да, седео сам с њом све време док си ти с Катарином Сергејевном свирао на фортепијану.

— Ја нисам свирао... — поче Аркадије па ућута. Осећао је да му сузе навиру на очи, а није му се плакало пред подругљивим пријатељем.

XVIII

Сутрадан, кад се Одинцова јавила на чај, Базаров је дуго седео нагнувши се над своју шољу, па одједном погледа у њу... Она му се окрете, као да ју је он гурнуо, и њему се учини као да јој је лице побледело за ноћ. Она ускоро оде у своју собу и појави се тек пред доручак. Одјутра је било кишовито, па се није могло шетати. Цело се друштво скупи у салону. Аркадије узе последњи број часописа и поче читати. Кнегињица, по свом обичају, прво изрази на

свом лицу чуђење, као да се он спремао да учини нешто непристојно, затим пакосно упре поглед у њега; али он није обраћао пажњу на њу.

— Евгеније Васиљевићу, — рече Ана Сергејевна: — хајдемо к мени... Хоћу нешто да вас питам... Ви сте јуче поменули једно упутство...

Она устаде и пође к вратима. Кнегињица погледа око себе тако љутито као да је желела рећи: „погледајте, погледајте како се чудим!" па опет упре поглед у Аркадија, али он подиже глас, па се погледа са Каћом, поред које је седео, и настави читање.

Одинцова брзим корацима дође до свог кабинета. Базаров хитро пође за њом, не дижући очију и само хватајући слухом танко звиждање и шуштање свилене хаљине, која је промицала испред њега. Одинцова се спусти у ону исту фотељу у којој је седела синоћ, а и Базаров заузе своје јучерашње место.

— Па како се зове она књига? — поче она после краћег ћутања.

— Pelouse et Frémy, „Notions générales"... — одговори Базаров. — Уосталом, могу вам препоручити и — Ganot, „Traité élémentaire de physique expérimentale . У тој књизи су слике јасније и уопште тај уџбеник...

Одинцова пружи руку.

— Евгеније Васиљићу, извините ме, али позвала сам вас овамо не зато да говоримо о уџбеницима. Хтела сам да обновимо наш јучерашњи разговор. Ви сте отишли тако ненадно... Неће вам бити досадно?

— Стојим вам на услузи, Ана Сергејевна. Али о чему смо оно ја и ви разговарали јуче?

Одинцова погледа искоса у Базарова.

— Ви и ја смо разговарали, чини ми се, о срећи. Говорила сам вам о себи. Баш сам употребила реч „срећа". Реците, зашто чак и кад уживамо, например, у музици, лепом вечеру, у разговору са симпатичним људима, зашто све то изгледа пре као алузија на неку безмерну срећу која негде постоји, него права срећа, то јест таква какву сами имамо? Зашто то? Или ви можда ништа тако не осећате?

— Ви знате ону изреку: „Онде је добро где нас нема", — одговори Базаров; — поред тога и ви сте сами казали јуче да нисте задовољени. А мени заиста такве мисли не долазе на памет.

— Може бити да вам изгледају смешне?

— Не, већ ми не падају на памет.

— Збиља? Знате, ја бих врло желео знати о чему ви мислите.

— Како? Ја вас не разумем.

— Слушајте, ја сам одавно хтела да се објасним с вама. Вама није потребно говорити — то је вама самом познато, да ви нисте обичан човек: — ви сте још млади — сав живот је пред вама. За што се спремате? Каква вас будућност чека? Хоћу да кажем — какав циљ хоћете да постигнете, куда идете, шта вам је на души? Једном речју, ко сте ви, шта сте ви?

— Ви ме зачуђавате, Ана Сергејевна. Вама је познато да се ја бавим природним наукама, а ко сам ја . . .

— Да, ко сте ви?

— Већ сам вам говорио да сам будући срески лекар.

Ана Сергејевна начини нервозан покрет.

— Зашто ви то говорите? Ви у то ни сами не верујете. Аркадије би ми могао тако одговарати.

— А у чему је Аркадије...

— Престаните! Је ли могуће да се ви задовољавате тако скромном делатношћу, и зар сами не говорите увек да за вас медицина не постоји. — Ви — с вашим самољубљем — срески лекар! Ви ми тако одговарате да би сте ме се отресли, јер немате никаквог поверења у мене. А знате ли, Евгеније Васиљићу, да бих вас ја умела разумети: и ја сам била сиромашна и самољубива као ви; ја сам прошла, може бити, кроз иста искушења као и ви.

— Све је то лепо и красно, Ана Сергејевна, али ме извините... ја уопште нисам навикао да се изјашњавам; а између вас и мене је толико растојање...

— Како растојање? — Ви ћете ми опет рећи да сам аристократкиња? Којешта, Евгеније Васиљићу; ја сам вам, канда, доказала...

— А сем тога, — прекиде је Базаров, — шта то значи говорити и мислити о будућности која не зависи од нас? Покаже ли се прилика да се нешто учини — врло добро, а ако се не укаже — бар ће човек бити задовољан тим што унапред није брбљао.

— Ви називате пријатељски разговор брбљањем... или можда сматрате да ја као жена нисам достојна вашег поверења? — Та ви нас све презирете.

— Вас ја не презирем, Ана Сергејевна, и ви то знате.

— Не, ја ништа не знам... Али рецимо: ја разумем што ви не желите да говорите о своме будућем раду; али то што се сад у вама збива...

— Збива! — понови Базаров: — као да сам ја нека држава или друштво! У сваком случају, то све није занимљиво; а поред тога, зар човек може увек гласно казати све што се у њему „збива"?

— А ја не видим зашто се не може рећи све што се има на души.

— Ви можете? — упита Базаров.

— Могу, — одговори Ана Сергејевна после кратког ћутања.

Базаров обори главу.

— Ви сте срећнији од мене.

Ана Сергејевна погледа у њега упитно.

— Како хоћете, — настави она: — али мени ипак нешто каже да се нисмо бадава састали, да ћемо бити добри пријатељи. Уверена сам да ће та ваша, како бих рекла, ваша напрегнутост, уздржљивост, најзад ишчезнути.

— А ви сте опазили код мене уздржљивост... како сте се још изразили... напрегнутост?

— Да.

Базаров устаде и приђе прозору.

— И ви бисте хтели знати узрок те уздржљивости, желели би сте знати шта се у мени збива?

— Да, — понови Одинцова, с неком стрепњом, коју ни сама није разумевала.

— И нећете се наљутити?

— Нећу.

— Нећете? — Базаров је стојао леђима окренут њој. — Онда знајте да вас волим глупо, лудо... Ето шта сте постигли.

Одинцова пружи напред обе руке, а Базаров притиште чело уз прозорско стакло. Он је тешко дисао; цело тело му је јасно дрхтало. Али то није било дрхтање због младићске бојажљивости, није га то обузео слатки страх од првог признања: то је у њему беснела страст, силна и тешка — страст налик на пакост и можда сродна с њом. Одинцовој би страшно и у исто време би јој га жао.

— Евгеније Васиљићу, — рече она, и нехотична нежност зазвуча јој у гласу.

Он се брзо окрете, баци на њу поглед који ју је гутао, — па дохвати обе њене руке и изненадно је привуче на своје груди.

Она се одмах не ослободи његовог загрљаја; али један тренутак затим већ је стајала далеко у углу и отуда гледала у Базарова. Он јурну к њој...

— Ви ме нисте разумели, — прошапта она брзо и уплашено. Изгледало је да ће викнути, ако он само учини један корак... Базаров се уједе за усне па изађе.

После пола сата служавка даде Ани Сергејевној Базаровљево писамце; у њему је био само један ред: „треба ли данас да путујем — или могу остати до сутра?” — „Зашто да путујете? Ја вас нисам разумевала — ви мене нисте разумели”, одговори му Ана

Сергејевна, а у себи је помислила: „ја и себе нисам разумевала".

Она се до ручка није појављивала, и непрестано је ходала тамо амо по својој соби, забацивши руке назад, заустављајући се покашто било пред прозором, било пред огледалом, и полако је приносила марамицу врату, на којем јој се све чинило да има врућа мрља. Она се питала шта ју је терало да „истражује", по речима Базарова, његову искреност, и да ли није нешто сумњала... „Ја сам крива", рече она гласно: „али ја то нисам могла предвидети". Она се упуштала у мисли и црвенела, сећајући се скоро зверског лица Базарова кад је јурнуо к њој...

„Или?" рече она одједном, па се заустави и тресну витицама... Она спази себе у огледалу; њена назад забачена глава с тајанственим осмехом на полуотвореним очима и уснама изгледало је као да јој у том тренутку говори нешто од чега се и она сама збунила...

„Не", закључи она напослетку: „Бог зна куда би то одвело, тим се не смем шалити, мир је ипак нешто најбоље на свету."

Њен мир није био поремећен; али она се растужила, па је чак и отплакала, ни сама не знајући зашто, само није због нанесене увреде. Није се осећала увређена: пре се осећала крива. Под утицајем различних осећања, под утицајем сазнања да живот пролази, под утицајем жеље за новином, она је приморала себе да дође до извесне црте, натерала је

себе да погледа с оне стране те црте — и видела је тамо чак не бездан, већ празнину... или бесмисленост.

XIX

Ма колико да је Одинцова владала собом, ма како да је стајала изнад свих предрасуда, ипак је и њој било нелагодно кад се о ручку појавила у трпезарији. Уосталом, он је протекао доста срећно. Порфирије Платоновић је био допутовао, испричао разне анегдоте; он тек што се био вратио из вароши. Поред осталога, испричао је да је губернатор Бурдалу наредио својим чиновницима за специјалну службу да носе мамузе, за случај ако их пошље куд-год на коњу, ради брзине. Аркадије је полугласно расправљао с Каћом и дипломатски се улагивао кнегињици. Базаров је стално и туробно ћутао. Одинцова је два три пут — право, а не кришом погледала у његово лице, строго и љутито, оборених очију, са жигом презриве одлучности у свакој црти, па је помислила: „не... не... не..." После ручка она с целим друштвом пређе у парк, па видећи да Базаров жели да отпочне разговор с њом, начини неколико корака у страну, па се заустави. Он јој се приближи, али и сад не подиже очију, па потмуло рече:

— Морам вам се извинити, Ана Сергејевна. Ви мора да сте љути на мене.

— Не, ја се не љутим на вас, Евгеније Васиљевићу, — одговори Одинцова: — али сам огорчена.

— Тим горе. У сваком случају ја сам довољно

кажњен. Мој положај је, с тим се вероватно морате сложити, не може бити глупљи. Ви сте ми написали: зашто да путујем? А ја не могу остати и нећу. Сутра већ нећу бити овде.

— Евгеније Васиљевићу, зашто ви...

— Зашто путујем?

— Не, нисам то хтела рећи.

— Што је прошло не може се вратити... а то се пре или после морало догодити. Значи, треба да отпутујем. Ја знам само једну погодбу под којом бих могао остати; али та погодба се неће остварити никад. Јер ме ви, ваљда, извините ме за дрскост, не волите и никад нећете заволети?

Очи у Базарова блеснуше за тренутак испод његових тамних обрва. Ана Сергејевна му не одговори. „Ја се бојим тога човека”, сину јој у глави.

— Збогом, — рече Базаров, као да је погодио њену мисао, па се упути према кући.

Ана Сергејевна лагано пође за њим, па позва Каћу и узе је под руку. Она се није растајала од ње све до увече. Није хтела играти карата, и све се више смешкала, што уопште није лепо стајало њеном побледелом и збуњеном лицу. Аркадије је био у недоумици и посматрао је, као што млади људи посматрају, то јест стално се питао: ама шта ли то значи? Базаров се затворио у својој соби; за чај се ипак вратио. Ана Сергејевна је имала вољу да му каже неку лепу реч, али није знала како да отпочне разговор с њим...

Неочекиван случај извуче је из те тешкоће: двоpецки јави да је стигао Ситников.

Тешко је исказати речима како је као препелица улетео у собу млади прогресист. Одлучивши се, са својственом му наметљивошћу, да дође у село код жене коју је једва познавао, која га никада није звала, али код које су, према прикупљеним обавештењима, били у гостима тако паметни и блиски му људи, он је ипак био збуњен до сржи, и уместо да изговори раније напамет научено извињење и поздрав, промрмља некакву глупост како га је Јевдоксија, вели, Кукшина послала да се обавести о здрављу Ане Сергејевне и да му је и Аркадије Николајевић говорио о њој најпохвалније... При тој речи је запео и збунио се толико да је сео на свој шешир. Ипак, пошто га нико није отерао, а Ана Сергејевна га чак претставила тетки и сестри, он се брзо повратио и затандркао не може горе бити. Појава просташтва бива често корисна у животу. Она слаби одвећ високо наштимоване жице, трезни осећања самоуверености и заборавности, напомињући им своју блиску сродност с њима. С доласком Ситникова све је постало некако тупље — и простије; сви су чак и вечерали темељније и разишли се на спавање раније него обично.

— Могу ти сад поновити, — говорио је, лежећи на постељи, Аркадије Базарову, који се такође, био скинуо, — оно што си ми једаред казао: „Зашто си тако тужан? Зацело си извршио неку свету дужност?" — Између два млада човека од неког времена

било се уобичајило неко тобож неусиљено пецкање, што увек служи као знак потајног незадовољства или неизговорених сумња.

— Ја сутра путујем к ћаћи, — рећи ће Базаров. Аркадије се издиже мало и налакти се. Он се и зачуди, а и обрадова се због нечега.

— А! — одговори он. — И ти си због тога тужан?

Базаров зевну.

— Много хоћеш да знаш, остарићеш.

— А шта ће Ана Сергејевна? — настави Аркадије.

— Како то мислиш Ана Сергејевна?

— Хоћу да кажем: зар ће те она пустити?

— Ја се нисам најмио код ње.

Аркадије се замисли, а Базаров леже и окрете се лицем к зиду.

Прође неколико тренутака у ћутању.

— Евгеније! — узвикну наједном Аркадије.

— А?

— И ја с тобом сутра путујем.

Базаров ништа не одговори.

— Само ја идем кући, — настави Аркадије. — Ми ћемо ићи заједно до Хохловских Насеља, а ти ћеш тамо узети код Федота коње. Ја бих се радо упознао с твојима, али се бојим да им не сметам, па и теби. Ти ћеш ваљда после опет доћи код нас?

— Ја сам код вас оставио своје ствари, — одговори Базаров, не окрећући се.

„Зашто ли он мене не пита због чега идем? И зашто тако изненада као и он?” помисли Аркадије. „И доиста, зашто ја одлазим, и зашто он одлази?”

настави он своја размишљања. Он није могао наћи задовољавајући одговор на своје сопствено питање, а срце му се испунило нечим јетким. Осећао је да ћу му бити тешко растати се с овим животом, на који се био толико навикао; али и да остане сам било је некако чудно. „Нешто се десило код њих", размишљао је он у себи: „зашто да се налазим пред њом после његовог одласка? На крају крајева ћу јој досадити; изгубићу и последње". Он поче замишљати Ану Сергејевну, затим друге црте мало по мало прожмаше лепу слику младе удовице.

„Жао ми је и Каће!" шапну Аркадије у јастук, на који је већ била канула суза... Он наједном забаци косу и гласно проговори:

— Кога је врага дошао тај Ситников?

Базаров се прво промешкољи у кревету, а затим рече ово:

— Ти си, брате, још глуп, видим. Ситникови су нам врло потребни. Мени су, разумеш ли ти то, мени су потребни такви шмокљани. Неће ваљда богови приствљати лонце!...

„Ехе-хе!..." помисли у себи Аркадије, и тек тада му се намах показа сва бездна Базаровљевог самољубља. „Ја и ти смо, значи, богови? То јест — ти си бог, а да нисам ја шмокљан?"

— Да, — понови Базаров туробно, — ти си још глуп.

Одинцова није показала неко нарочито изненађење кад јој је сутрадан Аркадије рекао да путује с Базаровом; изгледала је расејана и уморна. Каћа ћу-

тећи и озбиљно погледа у њега, кнегињица се чак прекрсти под својим шалом, тако да је и он морао то приметити. Зато се Ситников сасвим усплахирио. Он тек што је био сишао на доручак у новом кицошком оделу, овај пут не у славјанофилском; јуче је задивио момка који му је био стављен на услугу великим бројем донесеног рубља, и сад га одједном другови напуштају! — Он малко уситни ногама, не знајући шта ће, као гоњен зец на ивици шуме, — па изненада, скоро уплашено, готово викну да и он мисли путовати. Одинцова га не хтеде задржавати.

— Ја имам врло удобна кола, — додаде несрећни младић, обраћајући се Аркадију: — ја вас могу повести, а Евгеније Васиљевић може узети ваш тарантас, па ће тако бити чак и удобније.

— Али забога, вама је сасвим спутно, а и далеко до мене.

— Није то ништа; ја имам времена, а поред тога на тој страни имам послова.

— Због закупа? — упита Аркадије, већ и сувише презриво.

Али је Ситников био толико очајан, да се, противно обичају, није чак ни насмејао.

— Уверавам вас, кола су необично удобна, — промрмља он, — и биће места за све.

— Немојте љутити мсје Ситникова одбијањем, — рећи ће Ана Сергејевна. . .

Аркадије је погледа и значајно климну главом.

Гости су отпутовали после доручка. Праштајући се с Базаровом, Одинцова му пружи руку и рече:

— Ми ћемо се још видети, зар не?

— Како наредите, — одговори Базаров.

— У том случају ћемо се видети.

Аркадије први изађе на степенице, па се попе у Ситниковљева кола. Њега је с пуно поштовања намештао дворецки, а он би га радо избио или би заплакао. Базаров се намести у тарантасу. — Стигавши до Хохловских Насеља, Аркадије сачека док механџија Федот не упреже коње, па пришавши тарантасу, смешећи се као и пре, рече Базарову:

— Евгеније, поведи ме са собом; хоћу да идем код тебе.

— Седај, — рече Базаров кроз зубе.

Ситников, који је ходао око точкова својих кола, звиждућући весело, само зину чувши те речи, а Аркадије хладнокрвно извади своје ствари из његових кола, седе поред Базарова — па се учтиво поклони бившем сапутнику и викну: „Терај!" Тарантас пође и убрзо се изгуби из вида. . . Ситников, сасвим запањен, погледа на свога кочијаша, али овај се играо бичем над репом логова. Тада Ситников ускочи у кола — па грмнувши на сељаке што су пролазили поред њега: „метните капе, будале!" крете се полако у варош, где стиже врло касно, и где су сутрадан код Кукшине извукли два „мрска гордељивца и незналице".

Среднувши у тарантас код Базарова, Аркадије му снажно стиште руку и дуго није ништа говорио. Изгледа да је Базаров разумео и оценио и тај стисак и то ћутање. Сву ноћ уочи тога дана није спавао,

није ни пушио, и скоро није јео већ неколико дана. Суморно и оштро се истицао његов омршавели профил испод набијеног качкета.

— Знаш шта, брате, — рече он напослетку: — дајде ми једну цигару... И погледај да ми није жут језик.

— Жут је, — одговори Аркадије.

— Па да... ето и цигара ми не прија. Расклиматала се машина.

— Ти си се заиста променио у ово последње време, — примети Аркадије.

— Није то ништа! Поправићемо се. Једно ми је непријатно, — моја је мати тако добра срца: ако не пустиш трбух и не једеш десет пута на дан, она да се убије. А отац није такав, он је био свуда, и на ситу и на решету... Не, не могу пушити, — додаде он, па баци цигару у друмску прашину.

— До твога имања има двадесет пет врста? — упитаће Аркадије.

— Двадесет пет. Него, ето упитај тога мудраца. Он показа на сељака, Федотовог слугу, који је седео на кочијашком месту.

Али мудрац одговори: „Ко ће га знати — врсте овдекана нису мерене”, па продужи полугласно псовати рудног коња што цима главом.

— Да, да, — поче Базаров: — нека вам буде за памет, млади мој пријатељу, као поучан пример. Ђаво га знао каква је то лудорија! Сваки човек виси о кончићу, сваког тренутка се може испод њега отво-

рити бездан, а он још сам измишља свакојаке непријатности, квари свој живот.

— На што то циљаш? — упита Аркадије.

— Ја ни на што не циљам, говорим отворено да смо се нас двојица глупо понашали. Шта има ту да се објашњава! Али ја сам још на клиници приметио: ко се љути на свој бол — тај ће га неизоставно савладати.

— Ја те никако не разумем, — рече Аркадије; — чини ми се да се ниси имао на што пожалити.

— А ако ме никако не разумеш, онда ћу ти ово рећи: по моме мишљењу, боље је бити камен у калдрми, него допустити жени да завлада макар и врхом прста. То је све... — Базаров умало не изговори своју омиљену реч „романтизам”, али се уздржа, па рече: — глупост. Ти ми сад нећеш веровати, али ја ти кажем: ја и ти смо запали у женско друштво и било нам је пријатно; али напустити тако друштво — исто је што и полити се хладном водом топлог летњег дана. — Мушкарац нема кад да се занима таким будалаштинама; мушкарац треба да је суров, гласи једна лепа шпанска изрека. Јер ето например ти, — додаде он обраћајући се сељаку који је седео на кочијашком месту: — ти, мудраче, имаш ли жену?

Сељак показа двојици пријатеља своје пљоснато и кратковидо лице.

— Жену? Имам. Како да немам жене!

— Бијеш ли је?

— Је ли жену? Свашта се дешава. Без разлога не бијем.

— Е врло добро. А бије ли она тебе?

Сељак цимну кајасима.

— Шта то рече господине? Теби је све до шале. . . — Видело се да се нашао увређен.

— Чујеш ли, Аркадије Николајевићу! А мене и тебе су премлатили. . . ето шта значи бити образован човек.

Аркадије се усиљено насмеја, а Базаров се окрете од њега и целог пута није више отворио уста.

Двадесет пет врста учинише се Аркадију као да су целих педесет. Али гле, на благој падини брега појави се напослетку омање сеоце у коме су живели Базаровљеви родитељи. Поред тога, у младој брезовој шумици, видела се племићка кућица под сламним кровом. Код прве сеоске куће стајала су два сељака у шапкама и свађали се. „Ти си велика свиња", говорио је један другоме „а гори си од малог прасета". — „А твоја жена је вештица", одговарао је други.

— По неусиљености понашања, — рећи ће Базаров Аркадију, — и по живости говорних обрта, можеш судити да сељаци код мога оца нису много угњављени. А ено и он сам излази на степенице свога обиталишта. Значи да је чуо звонце. Он је, он, — познајем његову фигуру. Ехе-хе! Ала је оседео, сиромах!

XX

Базаров се промоли из тарантаса, а Аркадије истури главу иза леђа свога друга и спази на степеницама спахиског дома високог, мршавог човека разба-

рушене косе и танког орловског носа, обучена у откопчан стари официрски реденгот. Он је стајао раскорачивши се, пушио је на дуг чибук и жмирио од сунца.

Коњи се зауставише.

— Најзад си дошао, — рече Базаровљев отац, непрестано пушећи, иако му је чибук просто скакао међу прстима. — Па излази, излази, да се пољубимо.

Он стаде грлити сина... „Јењуша, Јењуша", зачу се дрхтав женски глас. Врата се широм отворише, и на прагу се појави округласта, мала старица у белом чепцу и краткој шареној рекли. Она викну „ах", посрте и зацело би пала да је Базаров не придржа. Њене пуначке руке очас се обвише око његовог врата, глава јој се пријуби уз његове груди, па све умуче. Само се чуло њено испрекидано јецање.

Стари Базаров дубоко је дисао и жмиркао јаче него мало пре.

— Но, доста, доста, Ариша! Престани, — поче он, погледавши се са Аркадијем, који је непомично стајао код тарантаса, док се сељак на кочијашком месту био чак окренуо: — то сасвим није потребно! Молим те, престани.

— Ах, Василије Ивановичу, — промуца старица: — откад га нисам видела, мога баћушку, голубића, Јењушењку... — И, не уклањајући руке, она одмаче своје сузама обливено, изгужвано и раздрагано лице, погледа га некаквим блаженим и смешним очима, па га опет стаде љубити.

— Па да, наравно, све је то у природи ствари, —

рече Василије Иванић: — само боље је да идемо у собу. С Евгенијем је ево дошао гост. Извините, — додаде он, обраћајући се Аркадију, и помаче малко ногу уз ногу по војнички: — ви разумете, женска слабост, па и материнско срце.

А и њему самом су и усне и обрве подрхтавале, а брада се тресла... али се видела његова жеља да се савлада и покаже се скоро равнодушан. Аркадије се поклони.

— Збиља, хајдемо, матушка, — рече Базаров и поведе у кућу изнурену старицу. Наместивши је у удобну фотељу, он се још једном на брзу руку загрли с оцем и претстави му Аркадија.

— Искрено се радујем познанству, — рече Василије Ивановић: — само немојте замерити: код мене је овде све просто, по војнички. Арина Власјевна, умири се, молим те: каква је то малодушност? Господин гост те мора осудити.

— Баћушка, — рече старица кроз сузе: — имена и презимена немам вам част знати...

— Аркадије Николајевић, — озбиљно рече Василије Иванић полугласно.

— Извините ме, глупачу. — Старица се убриса, па нагињући главу час десно час лево, брижљиво обриса једно па друго око. — Извините ме. Та мислила сам да ћу умрети не дочекавши свога го... о... о...лубића.

— Па ето дочекали сте, госпођо, — упаде Василије Ивановић. — Тањушка, — обрати се он босоногој девојчици од својих тринаест година, у отворено

црвеној цицаној хаљини, која је плашљиво извиривала иза врата: — донеси госпођи чашу воде — на послужавнику, чујеш ли? — а ви, господо, — додаде он с неком старомодном шаљивошћу: — изволите, молим, у кабинет ветерана у оставци.

— Макар још једаред дај да те загрлим, Јењушечка, — зајеца Арина Власјевна. Базаров се наже над њом. — Па како си ми постао леп!

— Е, да ли је леп, не знам, — примети Василије Ивановић, — али је мушкарац, као што се каже о м ф е. А сад, надам се, Арина Власјевна, пошто си заситила своје материнско срце, да ћеш се постарати о томе да се засите твоји драги гости, јер знаш да се славуји не могу хранити баснама.

Старица се мало подиже у фотељи. — Овај час ће, Василије Иванићу, сто бити постављен, сама ћу отрчати у кухињу и наредићу да се спреми самовар, све ће бити, све. Та три године га нисам видела, нисам хранила, нити појила; па зар је то лако?

— Па гледај, домаћице, потруди се, немој да се осрамотиш; а вас, господо, молим да изволите поћи за мном. Ево је и Тимофејић дошао да ти се поклони, Евгеније. И он се, свакако, обрадовао, стари брадоња. Изволите за мном.

И Василије Иванић брзо пође напред, вукући и шљепкајући искривљеним папучама.

Цела његова кућа се састојала из шест мајушних соба. Једна од њих, она у коју је позвао наше пријатеље, звала се кабинет. Сто на дебелим ногама, претрпан хартијама које су од старинске прашине већ

биле поцрнеле као да су биле на диму, заузимао је сав простор између два прозора; по зидовима су биле повешане турске пушке, нагајке, сабља, две мапе, некакви анатомски цртежи, портрет Хуфеланда, монограм од косе у црном оквиру и диплома под стаклом; између два огромна ормана од корелске брезе стајао је кожни диван, понегде угнут и продеран; на полицама су у нереду стајале књиге, кутије, испуњене птице, тегле, мехури; у једном углу стајала је сломљена електрична машина.

— Ја сам вам унапред рекао, драги моји гости, — поче Василије Иванић, — да ми овде живимо тако рећи на биваку...

— Та престани, шта се извињаваш, — прекиде га Базаров. — Кирсанов врло добро зна да ја и ти нисмо Крези и да ти немаш дворац. Где да га наместимо, то је питање!

— Забога, Евгеније; тамо у засебној згради има одлична соба: тамо ће им бити врло добро.

— Па то ти имаш и споредну кућу.

— Него како; тамо где је купатило, молићу, — умеша се Тимофејић.

— То јест, поред купатила, — брзо додаде Василије Ивановић. — Па сад је лето... Ја ћу сад отрчати тамо да наредим; а ти би дотле, Тимофејићу, могао узети њихове ствари. Теби, Евгеније, разуме се, стављам на расположење мој кабинет. Suum cuique.[1]

— Ето ти на! Врло занимљив старчић и необично

[1] Сваком своје. — Прим. прев.

добар, — рече Базаров чим Василије Ивановић изађе. — Исто тако особењак као и твој, само друге врсте. Него, сувише брбља.

— И мати ти је, изгледа, дивна жена, — примети Аркадије.

— Да, код ње нема никаквог лукавства. Видећеш какав ће нам ручак дати.

— Данас вас нисмо очекивали, баћушка, нисмо вам набавили говеђине, — проговори Тимофејић, који тек што је био унео Базаровљев кофер.

— Проћи ћемо се и без говеђине, чега нема без тога се може. Каже се да сиромаштво није порок.

— Колико твој отац има душа? — упита наједаред Аркадије.

— Имање није његово, већ материно; колико се сећам, има петнаест душа.

— И свих двадесет две, — примети Тимофејић љутито.

Зачу се шљепкање папуча, и опет се појави Василије Ивановић.

— За неколико минута биће готова ваша соба да вас прими, — узвикну он свечано: — Аркадије... Николајевићу? тако се, чини ми се, зовете? А ево вам и послуге, — додаде он, показујући на кратко ошишаног дечка у сивом кафтану, продераних лактова и у туђим чизмама, који уђе с њим. — Име му је Феђка. Опет понављам, иако ми син забрањује, не замерите. Уосталом, он уме да пуни лулу. Ви ваљда пушите?

— Пушим више цигаре, — одговори Аркадије.

— И сасвим паметно радите. И ја сам дајем преферанс цигарама, али у нашим забаченим крајевима оне се врло тешко набављају.

— Та докле ћеш кукати! — прекиде га опет Базаров. — Боље седи ето ту на диван, па дај да те погледам.

Василије Ивановић се насмеја па седе. Он је јако личио на свога сина, само му је чело било ниже и уже, а уста малко шира, и он се непрестано кретао, смицао раменима, као да га је хаљина секла под мишком, мигао очима, кашљуцао и мицао прстима, док се његов син одликовао некаквом немарном непокретношћу.

— Кукати! — понови Василије Ивановић. — Немој ти, Евгеније, мислити да ја хоћу, тако рећи, да ганем госта: ето видите како живимо за Божјим леђима. Напротив, ја мислим да за паметног човека нема места за које би се могло рећи да је за Божјим леђима. Ја се бар трудим, колико је могуће, да се не запарложим, да не изостанем иза свога века.

Василије Ивановић извади из џепа нов жут фулар, који је стигао да узме, идући у Аркадијеву собу, па настави, машући њим по ваздуху.

— Нећу говорити да сам, например, не без осетних својих жртава, пустио сељаке на оброк и дао им своју земљу напола. Сматрао сам то за своју дужност, сам здрав разум у том случају то наређује, ма да други поседници чак и не помишљају на то: говорим о наукама, о образовању.

— Да; ето видим имаш — „Пријатељ здравља” за 1855 годину, — примети Базаров.

— Шаље ми га један стари друг, — рече брзо Василије Ивановић: — али ми, например, имамо појма и о френологији, — додаде он, обраћајући се, истина, више Аркадију и показујући на малу гипсану главу која је стајала на орману, подељену на четвороугаонике бројевима обележене: — нама је и Шенлајн познат — и Радемахер.

— А зар у Радемахера још верују у *** губернији? — упитаће Базаров.

Василије Ивановић се закашља.

— У губернији... Наравно, ви, господо, морате боље знати; куд да вас ми стигнемо! Па ви сте дошли да нас смените. И у моје време какав хумoралист Хофман, какав Броун са својим витализмом — изгледали су врло смешни, а и они су некад грмели. Неко нов је код вас заменио Радемахера, ви му се клањате, а можда ће се кроз двадесет година и њему потсмевати.

— Рећи ћу ти ради утехе, — рече Базаров, — да се ми сад уопште смејемо медицини и ни коме се не клањамо.

— Како то? Па ти хоћеш да будеш лекар?

— Хоћу, али једно другом не смета.

Василије Ивановић прочачка средњим прстом лулу, где је било остало још мало врућег пепела.

— Па можда, можда — не спорим. Јер шта сам ја? Пуковски лекар у оставци, в о л а т у, а сад сам ево отишао у агрономе. Ја сам код вашег деде слу-

жио у бригади, — обрати се он опет Аркадију: — да, да, молићу; много сам којечега видео у свом веку. И у каквим само друштвима нисам био, с ким нисам имао посла! — Ја, овај исти ја, кога сад видите пред собом, ја сам пипао пулс кнезу Витгенштајну и Жуковском! А оне у јужној армији, четрнаесте године, ви разумете (и ту Василије Ивановић значајно стисну усне) знао сам све поименце. Али ја сам се држао по страни; знао сам само за своју ланцету, па крај! А ваш деда је био врло ваљан човек, прави официр.

— Признај, био је приличан букван, — проговори Базаров лено.

— Ах, Евгеније, како се то изражаваш; за име Бога! . . . Наравно, ђенерал Кирсанов није припадао оним. . .

— Та остави га, — прекиде Базаров. — Кад сам био близу села, уживао сам у твоме брезику, дивно је порастао.

Василије Ивановић живахну.

— Погледај ти каква ми је сад башта! Сам сам садио свако дрво. Има и воћа, и јагода, и свакојаких медицинских трава. Ма шта ви, млада господо, ту мудровали, ипак је старац Парацелсије свету истину рекао: in herbis, verbis et lapidibus. . . Ја сам се, ти знаш, одрекао праксе, али двапут недељно морам да покажем шта стари зна. Долазе да питају за савет — па их ваљада не могу најурити. Дешава се да сиромаси траже помоћи. А овде и нема никаког лекара. Један овдашњи сусед, замисли, мајор у оставци,

такође лечи. Распитивао сам се да ли је учио медицину, па ми кажу: не, није учио, већ више из филантропије. . . Ха, ха, из филантропије! А? Шта велите? Ха-ха! Ха-ха!

— Феђка! Напуни ми лулу! — рече Базаров оштро.

— А овде је долазио други доктор болеснику, — настави Василије Иванић некако очајно: — а болесник већ ad patres; човек и не пушта доктора, вели: сад више не треба. Онај се томе није надао, збуни се па пита: „а је ли господин пред смрт штуцао?" — „Штуцали су, молим". — „А је ли много штуцао?" — „Много". — „Е, па то је добро" — па хајд натраг. Ха-ха-ха!

Старац се сам насмеја; Аркадију се показа осмех на лицу. Базаров се само отеже. Разговор је тако трајао око једног сата; Аркадије је отишао у своју собу, а то је у ствари било претсобље купатила, али врло удобно и чисто. Најзад уђе Тањуша и јави да је ручак готов.

Василије Ивановић први устаде.

— Хајдемо, господо! Опростите великодушно, ако сам вам био на досади. Надам се да ће вас моја домаћица задовољити боље него ја.

Ручак је испао врло добар, чак обилан, иако је био зготовљен на брзу руку; само је вино било мало рђаво: скоро црн херес, што га је Тимофејић купио код познатог трговца у вароши, као да се осећао на бакар или на калофонијум; а и муве су сметале. Обично их је дечко покућар растеривао великом

зеленом граном; али овај пут га је Василије Ивановић одаслао, бојећи се да га младо поколење не осуди. Арина Власјевна је стигла да се удеси: метнула је висок чепац са свиленим тракама и плави шал с арабескама. Она опет заплака чим виде свога Јењушу, али муж је није морао саветовати: она сама брзо обриса сузе, да не би капале на шал. Јели су само млади људи: домаћини су били већ одавно ручали. Служио је Фећка, коме су очевидно биле тешке необичне чизме, а помагала му је жена мушког лица и ћорава, по имену Анфисушка, која је вршила дужност економке и праље, а старала се и о пиљежи. Василије Ивановић за све време ручка ходао је по соби, па је, сав срећан, чак блажено говорио о тешким опасностима које, по његову мишљењу, изазива Наполеонова политика, и о заплетености талијанског питања. Арина Власјевна није ни видела Аркадија, није га угошћавала; подупревши песницом своје округло лице, којем су подбуле усне вишњеве боје и младежи на образима и над обрвама давали доброћудан израз, није скидала очију са сина и једнако је уздисала: страшно је желела знати на које време је дошао, али се бојала да га упита. — „А ако каже — на два дана", мислила је, а срце је у њој обамирало. После печења Василије Ивановић се изгуби за тренутак и врати се са отпушеном малом флашом шампањца. „Ево", узвикну он: „иако живимо за Божјим леђима, ипак се у свечаним приликама имамо чиме повеселити!" Он нали три велике чаше и једну чашицу, наздрави „неоцењеним

гостима” па отпут, по војнички, испи своју чашу, Арину Власјевну натера да испије своју чашицу до последње капи. Кад је дошао ред на слатко, Аркадије, који није подносио ништа слатко, сматрао је ипак за своју дужност да окуси четири различне врсте тек скуваног слатког, тим пре што је Базаров одлучно одбио и одмах запалио цигару. Затим се појави чај с павлаком, с маслом и перечићима; затим Василије Ивановић одведе све у башту, да уживају лепоту вечера. Пролазећи поред клупе, он шапну Аркадију: — На овом месту волим да филозофирам, гледајући на залазак сунца: тако и доликује пустињаку. А онамо мало даље посадио сам неколико дрвета, које је Хорацију волео.

— Каква дрвета? — упитаће Базаров, ослушнувши.

— А каква друга... багреме.

Базаров поче зевати.

— Држим да је време да путници иду у загрљај Морфеју, — рећи ће Василије Ивановић.

— То јест, време је спавати, — прихвати Базаров. — То мишљење је на свом месту. Заиста, време је.

Поздрављајући се с матером, он је пољуби у чело, — а она га загрли и иза леђа га кришом трипут благослови. Василије Ивановић отпрати Аркадија у његову собу и пожеле му „тако благодатан починак какав сам ја уживао кад сам био у вашим срећним годинама”. И доиста, Аркадије је одлично спавао у своме купатилском претсобљу: у њему је мирисало

на нану, а два попца су наизменце успављиво цврчала иза пећи. Василије Ивановић се од Аркадија упути у свој кабинет, па приседнувши на диван код синовљевих ногу, хтеде да проћаска с њим; али га Базаров одмах посла, говорећи да му се спава, а овамо није заспао до зоре. Отворивши широко очи, он је љутито гледао у мрак: успомене из детињства нису имали власти над њим, а поред тога он се још није могао отрести последњих горких утисака. Арина Власјевна прво се слатко помолила Богу; затим је дуго и дуго разговарала с Анфисушком, која је, ставши као укопана пред госпођу и упоривши у њу своје једино око, причала јој тајанственим шапатом све своје примедбе и размишљања о Евгенију Васиљевићу. Старици се од радости, од вина, од дуванског дима сасвим вртело у глави; муж поче да говори с њом, па диже руке од ње.

Арина Власјевна била је права племићка бивших старих времена; она је требала да живи пре двеста година, у стара московска времена. Била је врло побожна и осетљива, веровала је у сва могућа сујеверја, врачбине, уроке, снове; веровала је у јуродиве, у кућне духове, у вампире, у рђаве баксузе, у чине, у народно лечење, у четвртокову со, у скори крај света; веровала је да ће, ако се на Ускрс на свенoћној служби не угасе свеће, ељда добро родити, и да печурка више не расте ако је човечије око спази; веровала је да ђаво воли тамо где је вода и да сваки Јеврејин има на грудима крваву мрљу; бојала се миша, смукова, жаба, врабаца, пијавица, грома, хладне

воде, промаје, коња, јарчева, риђих људи и црних мачака, и држала је попце и псе за нечисте животиње; није јела ни телетину, ни голубове, ни ракове, ни сир, ни шпаргле, ни морску репу, ни зечеве, ни лубенице, зато што исечена лубеница личи на главу Јована Претече; а о остригама није могла говорити без стресања; волела је лепо јести, и строго је постила, спавала је десет сати дневно и није никако легала ако је Василија Ивановића заболела глава; није прочитала ни једну књигу, сем „Алексиса, или кућица у шуми", писала је једно, највише два писма годишње, а у кућанству, сушењу и кувању добро се разумевала, иако се својим рукама ничега није дотицала и уопште нерадо се мицала с места. Арина Власјевна била је врло добра и, на свој начин, ни мало глупа. Она је знала да на свету постоје господа који треба да наређују и прост народ који мора служити, — па зато се није гнушала ни ропске понизности ни поклона до земље; али се с потчињеним понашала пријатељски и благо, ниједнога просјака није пуштала да му не удели и никога никад није осуђивала, иако је по каткад сплеткарила. У младости је била врло љупка, свирала је на клавикордама и говорила је помало француски; али у току многогодишњих лутања са својим мужем, за кога се удала против своје воље, угојила се и заборавила музику и француски језик. Свога сина је волела и неисказано га се бојала; управу над имањем је оставила Василију Ивановићу — и више се ни у шта није мешала: она би уздисала, махала марамицом и од страха подизала обрве све

више и више, чим би јој старац почео причати о реформама које је намеравао предузети и о својим плановима. Она је патила од хипохондрије, стално је очекивала неку велику несрећу и одмах би почела плакати чим би се сетила нечег тужног... Таквих жена сад све мање има. Бог зна да ли се томе треба радовати!

XXI

Уставши из кревета, Аркадије отвори прозор — и прво што му паде у очи беше Василије Ивановић. У бухарском шлафроку, опасан марамицом, старац је марљиво копао у баштици. Он спази свога младога госта, па се одупре на ашов и узвикну:

— Здраво да сте! Како сте изволели спавати?

— Одлично, — одговори Аркадије.

— А ја овде, као што видите, као неки Цинцинат, правим леју за позну репу. Сад је настало тако време, — и хвала Богу! — да сваки мора својим рукама прибављати себи храну; у друге се не сме уздати: мора се сам трудити. И излази да је Жан Жак Русо у праву. Пре пола сата, господине мој, видели бисте ме у сасвим другом положају. Једној сељанци, која се жалила на срдобољу—то је по њиховом, а по нашем дизентерију, — ја... како да се боље изразим... ја сам уливао опијум; а другој сам зуб извадио. Овој сам понудио етеризацију... али она није пристала. Све ја то радим gratis — а н а м а т е р. Уосталом, не треба да ми се чудите: ја сам плебејац, homo novus — не коленовић, а не као што је моја благоверна...

Па је ли по вољи да дођете овамо у хлад, да се надишете пред чај јутарње свежине?

Аркадије изађе к њему.

— Добро дошли још једаред! — рече Василије Ивановић, приносећи по војнички руку умашћеној капи, која му је покривала главу. — Знам да сте научили на раскош, на задовољство, али се и велики овога света не либе да проведу кратко време под кровом колибице.

— Забога, — узвикну Аркадије, — откуд сам ја велики овога света? А нисам навикао ни на раскош.

— Допустите, допустите, — одговори Василије Ивановић с љубазном гримасом. — Иако сам сад бачен у архиву, ипак сам видео света — познајем птицу по лету. И ја сам психолог на свој начин и физиогномист. Смем рећи, да нисам имао тога дара — одавно бих пропао; пригњавили би ме, ситног човека. Рећи ћу вам без комплимента: искрено се радујем пријатељству које видим између вас и мога сина. Ја сам се малочас видео с њим; он је, по свом обичају, који ви вероватно добро познајете, устао рано и отишао у околину. Допустите да вас упитам, — јесте ли одавно познати с мојим Евгенијем?

— Од ове зиме.

— Та-ако. И допустите да вас још упитам, — него хоћете ли да седнете? Допустите ми као оцу да вас упитам потпуно искрено: како ви мислите о моме Евгенију?

— Ваш син је један од најодличнијих људи с којима сам се икад видео, — живо одговори Аркадије.

Очи у Василија Ивановића се изненада раширише, а образи му плануше. Ашов му испаде из руку.

— И тако ви сматрате, — поче он...

— Ја сам уверен — прекиде га Аркадије,— да вашег сина чека велика будућност, да ће он прославити ваше име. Ја сам се у то уверио од првог нашег сусрета.

— Како... како је то било? — једва изговори Василије Ивановић. Раздраган осмех му развуче широке усне и више није силазио с њих.

— Ви хоћете да знате како смо се упознали?

— Да... и уопште...

Аркадије поче причати и говорити о Базарову с још већом ватром, с већим усхићењем него оно вече кад је играо мазурку с Одинцовом.

Василије Ивановић га је слушао, слушао, брисао нос, премештао марамицу из руке у руку, кашљао, подизао косу у вис — и напослетку није могао издржати: наже се над Аркадијем и пољуби га у раме.

— Ви сте ме сасвим усрећили, — рече он, смешећи се непрестано: — ја — морам вам рећи да ја... обожавам свога сина; о мојој старици и да не говорим: шта ћете, мати је! Али ја не смем пред њим да показујем своја осећања, зато што он то не воли. Он је непријатељ свих излива; многи га чак осуђују због такве тврдоће његове нарави и виде у њој знак охолости и неосетљивости; али се људи као што је он не могу мерити обичним аршином, зар не? Ето например: други би на његовом месту само извлачио од својих родитеља; а он од

нас, верујте ми, никад ни паре није узео, богами!

— Он је несебичан, поштен човек, — рећи ће Аркадије.

— Управо несебичан. А ја, Аркадије Николајевићу, не само што га обожавам, ја се поносим њим, и све моје частољубље се састоји у томе да временом у његовој биографији буду написане ове речи: „син простога војног лекара, који га је ипак рано умео осетити, па ништа није жалио за његово образовање . . .“

Глас у старца се прекиде.

Аркадије му стиште руку.

— Како ви мислите, — упита Василије Ивановић, поћутавши мало: — па он неће ваљда на медицинском пољу стећи тај глас који му ви проричете?

— Разуме се, не на медицинском, иако ће и у том погледу бити један од првих научника.

— Па онда на којем, Аркадије Николајевићу?

— То је сад тешко рећи, али он ће бити чувен.

— Он ће бити чувен! — понови старац, па се задуби у мисли.

— Арина Власјевна су наредили да вас замолим да дођете на чај, — рече Анфисушка, пролазећи поред њих с огромним тањиром зрелих малина.

Василије Ивановић се трже.

— Хоће ли бити хладне павлаке уз малине?

— Биће, молим.

— Али само хладне, пази! Немојте се снебивати, Аркадије Николајевићу, узимајте што више. Што ли то нема Евгенија?

— Ја сам овде, — зачу се Базаровљев глас из Аркадијеве собе.

Василије Ивановић се брзо окрете.

— Аха! Ти си хтео да посетиш свога пријатеља, али си задоцнио, amice, и ја сам већ имао с њим дуг разговор. Сад треба ићи на чај: зове мати. Него, треба с тобом да разговарам.

— О чему?

— Има овде један сељак, па пати од иктеруса...

— То јест од жутице.

— Да, од хроничног и врло упорног иктеруса. Ја сам му прописивао кичицу и кантарион, терао сам га да једе мркву, давао соду; али су то све п а л и ј а т и в н а сретства; треба штогод темељније. Ти, иако се потсмеваш медицини, уверен сам да ми можеш дати добар савет. Али о томе ћемо после говорити, а сад хајдемо на чај.

Василије Ивановић живо скочи и запева из „Роберта":

„Закон, закон, закон себи поставимо.
Да ра... да ра... да радосно поживимо!"

— Необична животна снага! — рече Базаров, одмичући се од прозора.

Дође подне. Сунце је пекло иза танке превлаке непрекидних беличастих облака. Све је ћутало: само су се петлови пркосно надметали кукурекањем у селу, изазивајући код свакога ко их је слушао чудно осећање дремежа и досаде; а негде високо на врху дрвећа разлегала се као плачно дозивање непрекидна

писка младога јастреба. Аркадије и Базаров су лежали у хладу омањег пласта сена, простревши испод себе две три руковети шуштаве, суве, а још зелене и миришљаве траве.

— Она јасика, — проговори Базаров, — потсећа ме на моје детињство; она расте на крају јаме што је остала од шупе за цигле, и ја сам у оно време био уверен да та јама и јасика имају нарочиту амајлију: мени никад није било досадно поред њих. Ја тада нисам знао да ми није било досадно, зато што сам био дете. А сад сам одрастао, амајлија не делује.

— Колико си времена провео свега овде? — упитао га Аркадије.

— Две године без прекида; после смо навраћали. Ми смо живели скитачким животом; највише смо се мотали по варошима.

— А је ли ова кућа одавно?

— Одавно. Њу је подигао још мој дед, отац моје матере.

— А ко је био твој дед?

— Враг би га знао. Некакав секунд-мајор. Служио је за време Суворова, и све је причао о прелазу преко Алпа. Мора бити да је лагао.

— Зато код вас у салону виси портрет Суворова. Ја волим овакe кућице као што је ваша, старинске и топле; и мирис имају некакав нарочит.

— Миришу на уље за кандило и на козју траву, — рече Базаров зевајући. — А шта је мува у тим слатким кућицама. . . Пих!

— Реци ми, — поче Аркадије после мале почивке: — јесу ли те у детињству кињили?

— Ти видиш какви су моји родитељи. — То није строг свет.

— Ти их волиш, Евгеније?

— Волим, Аркадије!

— И они тебе воле!

Базаров поћута мало.

— Знаш ли о чему мислим? — проговори он напослетку, забацујући руке за главу.

— Не знам. О чему?

— Мислим: лепо моји родитељи живе на овом свету! Отац у својих шездесет година лупа главу о које чему, говори о „палијативним" средствима, лечи људе, показује се великодушан према сељацима, — једном речју, живи весело. И мојој матери је добро: њој је дан толико испуњен свакојаким пословима, уздисањем и јечањем да нема кад да дође к себи; а ја . . .

— А ти?

— А ја мислим: ја ето лежим овде под пластом. . . узано местанце које заузимам тако је сићушно упоређено са осталим пространством, где мене нема и где се о мени не води рачуна; и део времена који ћу ја проживети тако је ништаван према вечности, где мене није било нити ће бити . . . А у овом атому, у овој математичкој тачки крв се врти, мозак ради, такође жели нешто . . . каква бесмисленост! Каква будалаштина!

— Допусти да ти приметим: то што ти говориш вреди за све људе уопште...

— Ти имаш право, — прекиде га Базаров. — Ја сам хтео рећи да су они, то јест моји родитељи, заузети послом и не лупају главу о својој ништавности, она им не смрди... А ја... осећам само досаду и љутњу.

— Љутњу? А зашто љутњу?

— Зашто? Како зашто? Па зар си заборавио?

— Ја се свега сећам, али ипак мислим да немаш права љутити се. Ти си несрећан, признајем, али...

— Е! Па ти, Аркадије Николајевићу, видим, разумеш љубав, као сви најновији млади људи: квоц, квоц, квоц, коко, а чим се кока почне приближавати, хватај маглу! Ја нисам такав. Али доста о томе. Чему се не може помоћи, о томе је срамота говорити. — Он се окрете на бок. — Ехе! Ено храбри мрав вуче полумртву муву. Вуци је брате, вуци! Не обзири се на то што се она одупире, користи се тиме што као животиња имаш право да не признајеш сажалење, а не као ми, сломљени људи.

— Па ти бар не треба да говориш, Евгеније! Кад си се ти ломио?

Базаров подиже главу.

— Ја се само тиме поносим. Сам себе нисам сломио, па ме ни жена неће сломити. Амин, свршено. Речи једне нећеш више чути о томе од мене.

Два пријатеља полежаше још једно време ћутећи.

— Да, — поче Базаров, — човек је чудновато

створење. Кад погледаш тако са стране и издалека на празан живот какав овде проводе „оцеви", изгледа: куд ћеш боље? Једи, пиј, и знај да поступаш најправилније, најразумније. Али не; чамотиња савлада. Човек зажели да има посла с људима, макар да их грди, али тек да има посла с њима.

— Требало би тако удесити живот да сваки тренутак буде у њему значајан, — рече Аркадије замишљено.

— Ко каже! Значајно, иако бива и лажно, али је слатко, па и са значајним се човек може помирити . . . али брбљање, брбљање . . . то је невоља.

— Брбљање не постоји за човека, ако он само неће да зна за њега.

— Хм . . . то си ти казао супротно опште место.

— Шта? Шта ти називаш тим именом?

— А ево шта: рећи, например, да је просвета корисна, то је опште место; а рећи да је просвета штетна, то је супротно опште место. Оно као да је финије, а у ствари је исто.

— Али где је истина, на којој страни?

— Где? Ја ћу ти одговорити као одјек: где?

— Ти си данас меланхолично расположен, Евгеније.

— Збиља? Мора бити да ме је сунце загрејало, а и малина не треба тако много јести.

— У том случају није рђаво мало проспавати, — примети Аркадије.

— Па готово; само ти немој гледати у мене: у свакога човека је лице глупо кад спава.

— А теби није свеједно шта се о теби мисли?

— Не знам шта да ти кажем. Прави човек не треба о томе да лупа главу; прави је човек онај о коме нема шта да се мисли, а кога треба слушати или мрзети.

— Чудновато! Ја никога не мрзим, — рече Аркадије промисливши се.

— А ја мрзим многе. Ти си нежна душа, мекушац, куд ти да мрзиш! . . . Ти се плашиш, мало се уздаш у себе.

— А ти, — прекиде га Аркадије, — имаш поуздања у себе? Имаш високо мишљење о самом себи?

Базаров поћута мало.

— Кад будем срео човека који неће стукнути преда мном, — рече он растежући, — тада ћу променити своје мишљење о самом себи. Мрзети! Па ето, например, ти си данас рекао, пролазећи поред куће нашег старосте Филипа, — она је тако лепа, бела, — ето, рекао си, Русија ће тада постићи савршенство кад и у последњег сељака буде исти такав стан, а и сваки од нас треба томе да припомогне . . . А ја сам и омрзао тога последњег сељака, Филипа или Сидора, због којег ја треба из коже да изађем, а који ми неће рећи ни хвала . . . а и шта ће ми његово хвала? Но, нека он живи у белој кући, а из мене ће расти репушина; па шта даље?

— Та доста, Евгеније. . . кад те човек данас слуша, и против воље би се морао сложити са онима

који нам пребацују да немамо никаквих принципа.

— Ти говориш као твој чика. Принципа уопште нема — ти то још ниси увидео! А имају чулни осећаји. Све од њих зависи.

— Како то?

— Па тако. Например ја: ја се држим негативног правца — силом чулних осећаја. Мени је пријатно порицати, мој мозак је тако устројен — па крај! Зашто ми се свиђа хемија? Зашто ти волиш јабуке? — тако исто због чулног осећаја. То је свеједно. Дубље од тога људи неће проникнути. Сваки ти то неће казати, па и ја ти то други пут нећу рећи.

— Па шта? И поштење је осећај?

— Него шта!

— Евгеније! — поче тужним гласом Аркадије.

— А? Шта? Не свиђа ти се? — прекиде га Базаров. — Не, брате! Кад си се решио све да косиш, удри и себе по ногама! . . . Него, доста смо филозофирали. „Природа наводи на сањиво ћутање”, рекао је Пушкин.

— Никад он тако што није рекао, — рече Аркадије.

— Па ако није казао, могао је и требао је да каже, пошто је био песник. Он мора да је служио у војсци

— Пушкин никада није био у војној служби!

— Забога, код њега на свакој страници стоји: у бој, у бој! за част Русије!

— Какве ти то немогуће ствари измишљаш! Па то је, на крају крајева, клевета.

— Клевета? Чудна ми чуда! Нашао си чиме ћеш

ме поплашити! Ма какву клевету измислио о човеку, он у суштини заслужује двадесет пута горе.

— Боље хајде да спавамо! — рече Аркадије љутито.

— С највећим задовољством, — одговори Базаров.

Али се ни једном ни другом није спавало. Некако скоро непријатељско осећање испуњавало је срца оба млада човека. После пет минута они отворише очи и погледаше један у другог ћутећи.

— Погледај, — поче одједном Аркадије: — сув, кленов лист се откинуо и пада на земљу; његово кретање потпуно је слично с летом лептира. Зар то није чудно? Оно што је најтужније и што је мртво — слично је с највеселијим и живим.

— О, пријатељу мој, Аркадије Николајевићу! — узвикну Базаров: — једно те само молим: немој говорити лепо.

— Ја говорим како умем... А напослетку, то је деспотизам. Пала ми је на памет мисао; зашто да је не кажем?

— Тако; али зашто и ја да не кажем своју мисао? Ја налазим да је непристојно говорити лепо.

— А шта је пристојно? Псовати?

— Е-е! Па ти, видим, намераваш да пођеш стопама свога чике. Како би се тај идиот обрадовао кад би те чуо!

— Како си рекао за Павла Петровића?

— Рекао сам оно што заслужује — да је идиот.

— То је ипак неиздржљиво! — узвикну Аркадије.

— Аха! проговорило рођачко осећање, — рече

Базаров мирно. — Ја сам приметио да се оно врло упорно држи код људи. Човек је готов да се свега одрекне, растаће се са сваком предрасудом; али да призна да је, например, брат који краде туђе марамице лопов — за то нема снаге. И збиља: мој брат, а да није геније . . . зар је то могуће?

— У мени је просто проговорило осећање правичности, а никако рођачко, — одговори Аркадије ватрено. — Али, пошто ти то осећање не разумеш, пошто немаш тога чулног осећаја, то ти и не можеш судити о њему.

— Другим речима: Аркадије Кирсанов је одвећ узвишен да бих га ја могао разумети, поклањам се и ћутим.

— Доста, молим те, Евгеније, ми ћемо се најзад посвађати.

— Ах, Аркадије! Молим те, посвађајмо се једном добро — крв и нож, до истраге.

— Али тако бисмо свршили тим . . .

— Да се потучемо? — прекиде Базаров. — Зашто не? Овде на селу, у овако идиличној средини, далеко од света и људских погледа — дивота! Али ти са мном не можеш изаћи на крај. Ја ћу те одмах ухватити за гушу . . .

Базаров рашири своје дугачке и кошчате прсте . . . Аркадије се окрете и спреми се, као шалећи се, да се одупре . . . Али му се лице његовог пријатеља учини тако претеће, тако озбиљну претњу виде у искривљеном осмеху његових усана, у ужагреним очима — да и нехотице осети страх . . .

— А! Ту ли сте се завукли! — зачу се у том тренутку глас Василија Ивановића, и стари војни лекар се појави пред младим људима, обучен у кратак капут од домаћег платна и са сламним шеширом, такође домаће израде. — Ја вас тражио, тражио... Али ви сте изабрали одлично место и дивно се занимате. Лежећи на земљи гледати у небо... знате ли — у том има неки нарочит значај!

— Ја гледам у небо само онда кад хоћу да кинем, — прогунђа Базаров, па се обрати Аркадију и рече полугласно: — жао ми је што нас је омео.

— Но, доста, — шапну Аркадије и стеже кришом руку своме пријатељу. — Али никакво пријатељство не може задуго издржати таке сукобе.

— Гледам на вас, моји млади саговорници, — говорио је међутим Василије Ивановић, климајући главом и одупирући се скрштеним рукама на неки вешто увијен штап који је сам начинио, с фигуром Турчина место дршке: — гледам и не могу да вас се нагледам. Колико је у вас снаге, најцветније младости, способности, талента! Просто... Кастор и Полукс!

— Гле куда удара — у митологију! — рече Базаров. — Одмах се види да је у своје време био силан латинац! Јер ти си, колико се сећам, добио сребрну медаљу за састав, — а?

— Диоскури, Диоскури! — понови Василије Ивановић.

— Ама, доста, оче, — мани се нежности.

— Па може се једаред у веку, — промрмља ста-

рац. — Уосталом, ја вас, господо, нисам зато нашао да вам говорим комплименте, већ да вам, прво, јавим да ћемо скоро ручати; а друго — хтео сам да те упозорим, Евгеније... Ти си паметан човек, познајеш људе, познајеш и жене, па ћеш зато извинити. Твоја мама је хтела да отслужи благодарење, поводом твога доласка. Немој мислити да те ја зовем да присуствујеш томе благодарењу, оно је већ свршено; али отац Алексеј...

— Поп?

— Па да, свештеник; он ће код нас... ручати... Ја се томе нисам надао, нити сам саветовао... али је некако тако испало... он ме није разумео... Па и Арина Власјевна... А поред тога, он је врло добар и разборит човек.

— Он ваљда неће појести моју порцију за ручком? — упитаће Базаров.

Василије Ивановић се насмеја.

— Забога, шта то говориш!

— А ја више ништа не тражим. Ја са сваким човеком могу сести за сто.

Василије Ивановић намести свој шешир.

— Ја сам био унапред уверен, — рече он, — да си ти изнад свих предрасуда. Па ево и ја — старац, узео сам шесдесет и другу годину, и ја их немам. (Василије Ивановић није смео признати да је он сам желео молепствије... Он је био побожан исто као и његова жена). А отац Алексеј је много желео да се упозна с тобом. Он ће ти се допасти, видећеш.

Он није с раскида и карте да игра, и чак . . . али то нек остане међу нама . . . да пуши на лулу.

— Зашто не? Ми ћемо после ручка засести да играмо преферанса, и ја ћу га надиграти.

— Хе-хе-хе, видећемо. И ми коња за трку имамо.

— А шта, ваљда ћеш показати шта стари зна? — рече Базаров с нарочитим нагласком.

Бронзани образи Василија Ивановића малко поцрвенеше.

— Како те није стид, Евгеније . . . било па прошло. Па добро, ја сам готов пред њима да признам, доиста сам имао ту страст у младости; али сам и платио за њу! — Него, како је врућина. Допустите да седнем код вас. Ваљда вам не сметам?

— Ни најмање, — одговори Аркадије.

Василије Ивановић се спусти на сено стењући.

— Потсећа ме ваше садашње лежиште, господо моја, — поче он — на мој војнички живот, по бивацима, на превијалишта, такође гдегод овако поред пласта, хвала Богу кад је и то било. — Он уздахну. — Ето например, ако ми допустите, испричаћу вам занимљиву епизоду за време чуме из Бесарабије.

— За коју си добио крст светог Владимира? — дочека Базаров. — Знамо, знамо . . . него збиља, зашто га ти не носиш?

— Па рекао сам ти да немам предрасуда, — промрмља Василије Ивановић (он је тек уочи тог дана наредио да му се опара црвена трака са реденгота), — и поче причати о епизоди за време чуме. — Па он је заспао, — шапну он наједном Аркадију, пока-

зујући на Базарова и намрштивши се доброћудно. — Евгеније, устај! — додаде он гласно. — Хајдемо да ручамо.

Отац Алексеј, личан и пун човек, густе, брижљиво рашчешљане косе, с везеним појасом на љубичастој свиленој мантији, показао се као човек врло окретан и умешан. Он први пожури да стегне руку Аркадију и Базарову, као да је унапред знао да њима не треба његов благослов, и уопште држао се сасвим неусиљено. И себе није издао, и друге није закачио; узгред се потсмехнуо латинском језику у семинарији, и устао је у одбрану свога архијереја; испио је две чаше вина, а трећу је одбио; од Аркадија је узео цигару, али је није хтео пушити, говорећи да ће је понети кући. Није баш пријатно било код њега само то што је сваки час полако и опрезно подизао руку да ухвати муву на свом лицу, па их је усто понеки пут и давио. Он седе за зелени сто, показујући умерено задовољство, а заврши тиме што надигра Базарова за две рубље и педесет копејки у новчаницама: у кући Арине Власјевне нису имали ни појма да рачунају у сребру . . . Она је као и пре седела поред сина (карте није играла), као и пре је подупирала образ песницом и устајала само зато да нареди да се донесе неко ново јело. Она се бојала да милује Базарова, и он је није ободравао, није је изазивао на миловање; поред тога јој је и Василије Ивановић саветовао да га много не „узнемирава". — „Млади људи то не маре", понављао јој је; (није потребно говорити какав је био ручак тога дана: Ти-

мофејић је сам главом јурио рано зором по некакву нарочиту черкеску говеђину; староста је ишао на другу страну по маниће, гргече и ракове; само за печурке сељанке су добиле 42 бакарне копејке); али очи Арине Власјевне нису се спуштале с Базарова, изражавајући не само преданост и нежност: у њима се огледала и туга, помешана са радозналошћу и страхом, огледао се некакав смирени укор.

Уосталом, Базарову није било до тога да разабира шта баш изражавају очи његове матере; он се њој ретко обраћао, и то с врло кратким питањима. Једаред замоли њену руку „среће ради"; она лагано метну своју меку ручицу на његов тврд и широк длан.

— Шта је, — упитаће она мало после: — није помогло?

— Још горе је пошло, — одговори он с немарним осмехом.

— Много они ризикују, — рече отац Алексије као сажаљевајући, па поглади своју лепу браду.

— Наполеоново правило, баћушка, Наполеоново, — прихвати Василије Ивановић — па пођe кецом.

— Оно га је и одвело до Св. Јелене, — рече отац Алексије, па покри његовог кеца адутом.

— Да нећеш водњике од рибизле, Јењушечка? — упитаће Арина Власјевна.

Базаров само слеже раменима.

— Не! — говорио је он сутрадан Аркадију: — сутра одлазим одавде. Досадно; хтео бих да радим, а овде се не може. Отићи ћу опет код вас у село;

јер сам тамо оставио све своје препарате. Код вас се човек бар може закључати. А овде ми отац непрестано говори: „мој кабинет ти стоји на услузи — нико ти неће сметати", а ни корака се не миче од мене. А и срамота ме да се закључавам од њега. Па и мати. Чујем како уздише с оне стране зида, а кад одем к њој — не знам шта ни да јој кажем.

— Она ће се много растужити, — рече Аркадије, — па и он.

— Ја ћу се опет вратити к њима.

— Кад?

— Па кад пођем у Петроград.

— Мени је нарочито жао твоје матере.

— А што? Да ти није угодила јагодама?

Аркадије обори очи.

— Ти, Евгеније, не познајеш своју матер. Она не само што је одлична жена, она је и врло паметна, богами. Јутрос је са мном око пола сата разговарала, и то тако трезвено, интересантно.

— Јамачно је само о мени причала?

— Није само о теби била реч.

— Може бити; ти са стране можеш боље видети. Ако жена може издржати пола сата разговора, то је већ добар знак. А ја ћу ипак да идем.

— Неће ти бити лако саопштити им то. Они непрестано мисле о томе шта ћемо радити после две недеље.

— Није лако. Ђаво ме данас надарио да пецнем оца: он је неки дан наредио да се ишиба један његов оброчни сељак — и врло добро је учинио; да, да,

не гледај ме с таким запрепашћењем, — врло добро је учинио, јер је он страшан лопов и пијаница; само се отац није надао да ћу ја то сазнати. Он се јако збунио, а сад га поврх свега морам растужити... Ништа не мари! До свадбе ће оздравити!

Базаров је рекао „не мари ништа!" а цео дан је прошао пре него што се одлучио да обавести Василија Ивановића о својој намери. На послетку, скоро већ поздрављајући се с њим у кабинету, рече с усиљеним зевањем:

— Да... умало не заборавих да ти кажем... реци да се сутра пошљу наши коњи Федоту на смену.

Василије Ивановић се запањи.

— Зар г-н Кирсанов од нас одлази?

— Да; и ја с њим идем.

Василије Ивановић се преврте на месту.

— Ти одлазиш?

— Да... морам. Нареди, молим те, за коње.

— Добро... — замуца старац... — на смену, добро... само... само... али како то?

— Морам отићи код њега за кратко време. После ћу се опет овамо вратити.

— Да! На кратко време... Добро. — Василије Ивановић извади марамицу и, бришући се, наже се скоро до земље. — Па добро. То ће све... бити. Ја сам мислио да ћеш ти код нас... подуже. Три дана... То, то је после три године одвећ мало; одвећ мало, Евгеније!

— Па ја ти кажем да ћу се брзо вратити. Преко ми је потребно.

— Преко потребно.... Па шта ћеш. Пре свега треба дужност испунити... Дакле да пошљем коње? Добро. Ја, наравно, и Арина томе се нисмо надали. Она је ево измолила цвеће од сусетке, хтела је да ти окити собу. (Василије Ивановић није ни споменуо да се свако јутро, чим сване, стојећи бос у папучама, саветовао с Тимофејићем и, вадећи дрхтавим прстима једну исцепану новчаницу за другом, говорио му шта све да купи, обраћајући му нарочиту пажњу на намирнице и на црно вино, које се, како је могао опазити, јако допало младим људима). Главна ствар је слобода; — то је моје правило... не треба притешњавати... не...

Он одједном ућута и упути се вратима.

— Ми ћемо се скоро видети, оче, бога ми.

Али Василије Ивановић, не окрећући се, само одмахну руком па изиђе. Вративши се у спаваћу собу, застаде своју жену у постељи и поче се молити Богу шапатом, да је не би пробудио. Она се ипак пробуди.

— Је си ли ти то, Василије Ивановићу? — запита она.

— Ја сам, матушка.

— Ти долазиш од Јењуше? Знаш ли, ја се бојим: да ли удобно спава на дивану? Рекла сам Анфисушки да му метне твој походни душек и нове јастуке; ја бих му дала наш перјани, али он, сећам се, не воли да спава на меканом.

— Ништа, матушка, не брини се, њему је добро. Господи, помилуј нас грешних, — настави он полу-

гласно своју молитву. Василију Ивановићу би жао своје старице; не хтеде да јој каже ноћу каква је туга очекује.

Базаров и Аркадије су отпутовали сутрадан. Већ од јутра све се у кући било снуждило; Анфисушки су судови испадали из руку, чак је и Фeђка био збуњен, и на крају је био скинуо чизме. Василије Ивановић је трчкарао више него икада; он се очевидно храбрио, гласно је говорио и лупао ногама. Али је у лицу био опао, и погледи су му стално клизили мимо сина. Арина Власјевна је тихо плакала; она би сасвим изгубила главу и не би се савладала, да је ујутру рано није муж читава два сата саветовао. А кад се Базаров, обећавши неколико пута да ће се вратити пре месец дана, најзад ишчупао из загрљаја који су га задржавали и сео у тарантас, кад се коњи кретоше и звонце зазвони, и точкови затандркаше, — и већ се није имало за чим гледати, и прашина се била слегла, и Тимофејић, сав згрбљен и посрћући у ходу, отетура назад у свој собичак, кад су стари остали сами у својој кући, која као да се изненада такође згурила и остарила: Василије Ивановић, који је још пре неколико тренутака младићски весело махао марамицом са степеница, сксљока се на столицу и обори главу на груди. „Напустио нас, напустио", промуца он: „напустио; постало му досадно с нама. Сам, као прст сад сам!" понови он неколико пута, и сваки пут је истурао напред своју руку са издвојеним кажипрстом. Тада му се Арина Власјевна приближи, па наслони своју седу главу на његову седу

главу и рече: „Шта да радимо, Васја! Син је туђа кућа. Он је као соко: кад је хтео — долетео, кад је хтео — одлетео; а ја и ти смо као печурке на дупљи, седимо једно поред другог, и ни сместа. Само ја ћу ти остати за увек верна, као и ти мени".

Василије Ивановић скиде с лица руке па загрли своју жену, своју другарицу, тако снажно како је ни у младости није грлио: она га је утешила у његовој тузи.

XXII

Ћутећи, само каткад изговоривши један другом понеку безначајну реч, стигоше наши пријатељи до Федота. Базаров није био потпуно задовољан самим собом. Аркадије је био незадовољан њим. Поред тога он је осећао у срцу ону безразложну тугу коју познају само врло млади људи. Кочијаш промени коње, па се попе на своје седиште и упита: десно или лево?

Аркадије задрхта. Пут надесно водио је у варош, а отуда кући; пут налево водио је к Одинцовој.

Он погледа у Базарова.

— Евгеније, — упита он, — налево?

Базаров се окрете.

— Каква је то глупост? — прогунђа он.

— Знам да је глупост, — одговори Аркадије. — Али чудна ми чуда! Зар нам је први пут?

Базаров наби качкет на чело.

— Како знаш, — рече он напослетку.

— Терај лево, — викну Аркадије.

Тарантас крете у правцу Никољског. Али одлучив-

ши се да учине глупост, пријатељи су још упорније ћутали него пре, чак су изгледали и љутити.

Већ по томе како их је срео дворецки на степеницама одинцовске куће, пријатељи су могли погодити да су неразборито учинили, подлегавши изненадној фантазији. Видело се да их нису очекивали. Седели су доста дуго и с прилично глупим физиономијама у салону. Одинцова најзад изађе к њима. Она их поздрави са својом обичном љубазношћу, али се зачуди њиховом брзом повратку и, колико се могло судити по спорости њених покрета и речи, није им се много обрадовала. Они пожурише да јој кажу да су само свратили успут и да ће после једно четири сата кренути даље, у варош. Она се ограничи на лак узвик, замоли Аркадија да поздрави оца од њене стране, па посла по своју тетку. Кнегињица се појави сва дремовна, што је давало још пакоснији израз њеном збрчканом, матором лицу. Каћа се није осећала добро, па није излазила из своје собе. Аркадије одједном осети да је желео бар исто толико да види Каћу колико и саму Ану Сергејевну. Четири сата је прошло у безначајном разговору о овоме и ономе; Ана Сергејевна је и слушала и говорила без осмеха. Тек при самом праштању пређашње пријатељство као да се промешкољи у њеној души.

— Мене је сад обузела хипохондрија, — рече она, — али ви се не обзирите на то, већ дођите опет после неког времена, кажем вам то обојици.

И Базаров и Аркадије јој одговорише муклим поклоном, седоше у кола и, не заустављајући се више

нигде, упутише се кући, у Маријино, куда су срећно стигли идућег дана увече. Целог пута ни један ни други нису чак ни поменули Одинцову; нарочито Базаров скоро није ни отварао уста, и непрестано је гледао у страну, даље од пута, с неким љутитим усиљавањем.

У Маријину им се сви необично обрадоваше. Тако дуго задржавање његова сина почињало је плашити Николу Петровића: он узвикну, замлатара ногама и поскочи на дивану кад Фењичка утрча код њега ужагрених очију и јави да су стигла „млада господа"; и сам Павле Петровић осети неко пријатно узбуђење, па се снисходљиво осмехну, дрмусајући руке путника на повратку. Настадоше причања, запиткивања; говорио је више Аркадије, нарочито за вечером, која је трајала далеко после поноћи. Никола Петровић нареди да се да неколико флаша портера, тек набављеног из Москве, па се сам толико напио да су му образи добили боју малине, и све се смејао некако детињски и нервозно. Опште расположење се пренело и на послугу. Дуњаша је трчала тамо амо као пијана и непрестано лупала вратима; а Петар је чак и у три сата по поноћи још једнако покушавао да отсвира на гитари козачки валцер. Жице су тужно и пријатно звучале у непомичном ваздуху; али, изузев омање почетне фјоритуре, ништа није испадало за руком образованом камердинеру: природа га је изневерила у музичкој способности, као и у свима другим.

А међутим живот у Маријину није текао баш нај-

лепше, и јадном Николи Петровићу ишло је рђаво. Бриге на фарми расле су из дана у дан — непријатне, бесмислене. Главобоља с најамним радницима постала је неиздржива. Једни су тражили да им се исплати зарада и повиси надница, други су одлазили, одневши капару; коњи су се разболевали; амови су горели као на ватри; радило се немарно; из Москве набављена вршалица показала се неупотребљива због велике тежине; другу су већ први пут покварили; половина стаје за стоку изгорела, зато што је једна слепа старица слушкиња по ветру отишла с угарком да окади своју краву. . . истина, по тврђењу те исте бабе, сва несрећа се десила због тога што је господину пало на памет да уводи некакве сиреве и млечне производе које нигде нико није видео. Управник се одједном улењио и чак се почео гојити, као што се гоји сваки Рус кад падне на „неограничену храну". Спазивши издалека Николу Ивановића, да би показао своју ревност, бацао би се ивером на прасе које је протрчавало поред њега или би претио полунагом малишану, а иначе је највише спавао. Сељаци који су били преведени на оброк нису полагали новац о року, крали су шуму; скоро сваке ноћи чувари су ловили, а понекад уз борбу хватали сељачке коње на ливадама „фарме". Никола Петровић је био одредио новчану казну за потрицу, али се ствар обично свршавала тиме што су се коњи, оставши дан два на спахиској храни, враћали својим сопственицима. Као врхунац свега, сељаци су се почели свађати међу собом: браћа су тражила деобу, њихове жене нису могле да

живе заједно у истој кући; изненада би планула тучa, и сви би се наједанпут дизали на ноге као по команди, сви би дотрчавали пред степенице од канцеларије, улазили код господина, често разбијених њушка, пијани, и тражили суда и расправљања; подизала се галама, кукњава, женско јецање и вриска измешани с мушким псовкама. Морао је да испитује завађене стране, и сам да виче док не промукне, знајући унапред да до правилног решења ипак не може доћи. Није било довољно радне снаге за жетву: суседни једнодворац, најпоштенијег изгледа лица, погодио се био да набави жетеоце по две рубље од десетине, па је најбестидније преварио; његове сељанке су тражиле нечувене цене, а храна се међутим крунила, а овамо косидбом је нису дигли, па још Пупилски Савет прети и тражи да се одмах исплати сав интерес. . .

— Не могу више! — често је очајно узвикивао Никола Петровић. — Сам се не могу тући, а да пошљем по среског начелника — не допуштају ми моји принципи, а без застрашивања казном ништа се не може учинити!

— Du calme, du calme,[1] — рекао би на то Павле Петровић, а и сам је јаукао, мрштио се и чупао бркове.

Базаров се држао подаље од тих „брбљарија", а њему, као госту, није ни доликовало да се меша у туђе послове. Сутрадан по свом доласку у Маријино,

[1] Тихо, тихо. — Прим. прев.

он се прихватио својих жаба, инфузорија, хемиских састава и непрестано је петљао с њима. Аркадије, напротив, сматрао је за своју дужност, ако не да помаже оцу, а оно да се бар прави као да је готов да му помогне. Он га је стрпљиво слушао до краја и једаред му дао неки савет, не зато да буде послушан, већ да би показао своје интересовање. Занимање економијом није код њега изазивало одвратност: чак је са задовољством маштао о агрономској делатности, али му је у то време глава била пуна других мисли. Аркадије је, чудећи се и сам томе, непрестано мислио о Никољском; пре би само слегао раменима, ако би му неко рекао да му може досадити бављење под једним кровом с Базаровом, и још под каквим! — под родитељским кровом; а стварно му је било досадно и вукло га нешто да иде ван. Паде му на памет да се шета док не малакше, али и то није помогло. Разговарајући једаред с оцем, дознаде да Никола Петровић има неколико писама, доста интересантних, које је некад мати Одинцове писала његовој покојној жени, и није га пустио на миру све докле није добио та писма, због којих је Никола Петровић морао рити у двадесет разних фијока и сандука. Добивши те полуиструлеле хартије, Аркадије се као умири, као да је видео пред собом циљ коме је требало да иде. „Ја вам то обадвојици велим", непрестано је шаптао, — сама је додала! „Отићи ћу, отићи, ђаво га однео!" Али се сети последње посете, хладног дочека и раније неокретности, па га поче обузимати плашљивост. Младићко „можда", потајна жеља да окуша

срећу, испита своју снагу сам, без ичије заштите — најзад су га савладали. Није прошло ни десет дана откако се вратио у Маријино, а он опет, под изговором да хоће да проучи механизам недељних школа, појури у варош, а отуда у Никољско. Гонећи непрестано кочијаша, летео је тамо као млад официр у бој: било га је и страх, и радовао се, нестрпљење га је гушило. „Главна је ствар — не мислити", понављао је у себи. Кочијаш му се десио одличан; заустављао се пред сваком механом, говорећи: „да гуцнем?" или: „да ли да гуцнем?", али зато, гуцнувши, није штедео коње. Ено се најзад појави високи кров познате куће... „Шта ја ово радим?" сину Аркадију наједаред у глави: „Али се већ не могу ваљда вратити!" Тројка је сложно грабила, кочијаш је подвикивао и звиждао. Ево већ затутња мостић под копитама и точковима, ево се већ издиже алеја потстрижених јела... Ружичаста женска хаљина промаче у тамном зеленилу, младо лице погледа испод лаких реса сунцобрана... Он познаде Каћу, а и она њега познаде. Аркадије нареди кочијашу да заустави разигране коње, искочи из кола и приђе јој. „То сте ви!" рече она, и мало по мало сва порумене: „хајдемо до сестре, она је ту, у парку; биће јој пријатно да вас види".

Каћа поведе Аркадија у парк. Сусрет с њом учини му се као нарочито срећан предзнак; он јој се обрадова као да му је род. Све се одлично подесило: ни дворецког, ни пријављивања. На савијутку пута спа-

зи Ану Сергејевну. Била му је окренута леђима. Чувши кораке, она се лагано окрете.

Аркадије се опет збуни, али га одмах умирише прве њене речи. „Добар дан, бегунче!" — рече она својим уједначеним, љупким гласом, па му пође у сусрет, смешећи се и жмирећи због сунца и ветра: „Где си га нашла, Каћа?"

— Ја сам вам, Ана Сергејевна, — поче он, — донео тако нешто што ви никако не очекујете...

— Ви сте себе донели; то је најбоље.

XXIII

Испративши Аркадија с потсмешљивим сажаљењем и давши му да осети да се ни мало не вара у томе шта је прави циљ његова пута, Базаров се потпуно осами: поче грозничаво радити. С Павлом Петровићем се више није препирао, тим пре што се овај у његову присуству држао претерано аристократски и изражавао своје мишљење више гласовима него речима. Само се једаред Павле Петровић упустио у утакмицу с нихилистом поводом питања које је тада било у моди — о правима балтичких племића, али се и сам одједном заустави, рекавши с хладном уљудношћу: — уосталом, ми један другог не можемо разумети; ја бар немам част вас разумети.

— Таман посла! — узвикну Базаров. — Човек може све разумети — и како трепери етар, и шта се збива на сунцу; а како други човек може брисати

нос друкчије него што он брише, то није кадар разумети.

— Је ли то духовитост? — рече Павле Петровић упитно, па оде у страну.

Уосталом, он је покашто молио Базарова да присуствује његовим опитима, а једаред је чак приближио микроскопу своје намирисано и одличним косметичким средствима умивено лице, да би видео како прозрачна инфузорија гута зелену трунчицу и марљиво је жваће некаквим врло окретним маљићима, који су јој били у грлу. Много чешће него његов брат посећивао је Базарова Никола Петровић; он би сваки дан долазио да се, као што је говорио, „учи", да га домаћинске бриге нису вукле на другу страну. Он се није снебивао пред младим природњаком: сео би гдегод у собни кут и пажљиво гледао, усуђујући се само покашто да опрезно упита за нешто. За време ручкова и вечера он се трудио да наведе говор на физику, геологију или хемију, пошто су сви други предмети, чак и пољопривредни, а већ да се и не говори о политичким, могли довести ако не до сукоба, а оно до обостраног незадовољства. Никола Петровић је увиђао да се мржња његова брата према Базарову никако није смањила. Један безначајан случај, поред осталог, потврдио је његове сумње. Била се почела појављивати колера овде-онде по околини, па је чак „шчапила" и два човека из самог Марјина. Ноћу је Павле Петровић имао прилично јак напад. Он се промучио до јутра, али није прибегао помоћи Базаровљева знања — и видевши се с њим

сутрадан, на његово питање: — „зашто није послао по њега?" — одговори, сав још блед, али већ брижљиво очешљан и избријан: — „па ви сте, како се сећам, сами говорили да не верујете у медицину?" — Тако су пролазили дани. Базаров је радио тврдоглаво и туробно... а међутим се у кући Николе Петровића налазило створење с којим не само што се разгаљивао, већ је радо разговарао... То створење је била Фењичка.

Он се с њом сретао већином изјутра рано, у парку или у дворишту; у њену собу није залазио, а она је свега једаред пришла његовим вратима, да га упита — да ли да купа Мићу или не. Она не само да је имала поверења у њега, не само да га се није бојала, већ се пред њим држала слободније и окретније него пред самим Николом Петровићем. Тешко је рећи због чега је то тако било; може бити зато што је несвесно осећала отсуство свега племићког, свега онога вишег што и привлачи и плаши. У њеним очима он је био и одличан лекар, и прост човек. Не снебивајући се пред њим, забављала се својим дететом, и једаред, кад је јако заболела глава — узела је из његових руку лек. Пред Николом Петровићем као да се туђила Базарова: она је то чинила не из лукавства, већ због неког осећања пристојности. Она се бојала Павла Петровића више него икога другог; он је од неког времена почео да је вреба и изненада се појављивао, као да је ницао из земље иза њених леђа у свом енглеском с ј у т у, непомичног, оштрог погледа и с рукама у џеповима. — „Просто те за-

пахне хладноћом", жалила се Фењичка Дуњаши, а ова, место да јој одговори, уздисала је и мислила о другом „неосетљивом" човеку. И не сањајући о том, Базаров је постао опак тиранин њене душе.

Фењички се допадао Базаров; а и она се њему допадала. Чак му се и лице мењало кад је с њом разговарао: добијало је ведар, готово добродушан израз, и с његовом обичном немарношћу мешао се некакав шаљив израз. Фењичка је бивала сваки дан све лепша. У животу младих жена наступа време кад оне одједном почињу да се расцветавају и развијају као летње руже; тако време наступило је и за Фењичку. Све је томе доприносило, чак и јулска врућина каква је тада била. Обучена у лаку, белу хаљину, она сама је изгледала беља и лакша. Опаљеност није могла да је ухвати, а врућина, од које се није могла сачувати, лако јој је руменила образе до ушију и, уливајући тиху леност у цело њено тело, изазивала дремљив замор у њеним лепим очицама. Она готово није могла да ради, руке би јој просто склизнуле на колена. Једва је ишла, и непрестано је уздисала и жалила се са смешном малаксалошћу.

— Требало би да се чешће купаш, — говорио јој Никола Петровић.

Он је начинио велико купатило, покривено платном, у оном свом вештачком језеру што још није било пресушило.

— Ох, Никола Петровићу! Али док дођем до језера — умрећу, а док се вратим назад — умрећу. Јер нема хлада у парку.

— То је истина, да нема хлада, — одговори Никола Петровић и обриса обрве.

Једаред, око седам сати изјутра, Базаров, враћајући се из шетње, застаде Фењичку у давно прецветалом, али још густом и зеленом хладњаку од јоргована. Она је седела на клупи, пребацивши по обичају белу мараму преко главе; поред ње је стајала цела кита црвених и белих ружа, још мокрих од росе. Он се поздрави с њом.

— А! Евгеније Васиљевић! — рече она, па подиже малко крај мараме, да погледа у њега, при чем јој се рука разголити до лакта.

— Шта ви то ту радите? — рече Базаров, седајући поред ње. — Вежете букет?

— Да; за сто о доручку. Никола Петровић то воли.

— Али до доручка је још далеко. Читава хрпа цвећа!

— Сад сам га набрала, јер ће бити врућина, неће се моћи изаћи из куће. Тек сад човек и може дисати. Сасвим сам малаксала од ове врућине. Већ се бојим да се не разболим.

— Какво уображење! Дајдете да вам опипам пулс. — Базаров је узе за руку, потражи жилицу која је равномерно била, па чак и не хтеде бројати ударе. — Живећете сто година, — рече он, пуштајући њену руку.

— Ах, сачувај Боже! — узвикну она.

— А што? Зар не бисте хтели дуго да живите?

— Али сто година! Ми смо имали бабу од осамде-

сет пет година — па каква је то била мученица! Црна, глува, погрбљена, непрестано је кашљала; само је себи на терету. Какав ми је то живот!

— Значи, боље је бити млад?

— Него како?

— А у чему је боље? Реците ми!

— Како у чему? Па ето ја сад, овако млада, могу све учинити, — и одем, и дођем, и донесем, никога не морам молити... Куд ћете лепше?

— А ето мени је све свеједно: да ли сам млад или стар.

— Како ви то говорите — свеједно? То није могуће што ви кажете.

— Па ви сами судите, Федосја Николајевна, нашто ми моја младост? Живим сам, бећарски...

— То од вас зависи.

— У томе и јесте ствар што не зависи од мене! Кад би се бар когод сажалио на мене.

Феничка искоса погледа у Базарова али не рече ништа. — Каква вам је то књига? — упита она, поћутавши мало.

— Је ли ова? То је научна књига, мудра.

— А ви једнако учите? И није вам досадно? Па ви и тако већ, мислим, све знате.

— Не баш све. Покушајте ви да читате мало.

— Па ја ту ништа нећу разумети. Је ли руска? — упитаће Феничка, узимајући обема рукама књигу дебело укоричену. — Ала је дебела!

— Руска.

— Свеједно ништа нећу разумети.

— Па ја вам је и не дајем зато да је разумете. Хоћу да вас гледам кад будете читали. Код вас кад читате, врх носића врло мило мрда.

Фењичка, која је таман била почела полугласно срицати чланак о „креозоту”, на који је наишла, насмеја се и баци књигу... Она склизну с клупе на земљу.

— Ја волим и кад се ви смејете, — рече Базаров.

— Та маните!

— Ја волим кад ви говорите. Као да поток жубори.

Фењичка окрете главу од њега. — Ала сте ви неки! — рече она, претурајући прстима цвеће. — И шта имате да слушате? Ви сте разговарали с тако паметним дамама.

— Ех, Федосја Николајевна! Верујте ми: све паметне даме на свету не вреде вашег лакта.

— Гле, шта сте још измислили! — шапну Фењичка, па скупи руке.

Базаров подиже књигу са земље. — Ово је лекарска књига, зашто је бацате?

— Лекарска? — понови Фењичка, па му се окрете. — А знате ли шта? Откако сте ми оно дали капљице, сећате ли се? Мића већ не може боље бити спава! Не могу да смислим како да вам захвалим; тако сте добри, богами.

— А по правилу треба лекарима платити, — примети Базаров, смешећи се. — Ви сами знате да су лекари користољубиви људи.

Фењичка подиже на Базарова своје очи, које су

изгледале још тамније због беличастог одблеска што је падао на горњи део њеног лица. Она није знала да ли се он шали или не.

— Ако желите, ми драге воље... Треба да питам Николу Петровића...

— А ви мислите да ја хоћу новаца? — прекиде је Базаров. — Не, мени не требају новци од вас.

— Него шта? — рече Фењичка.

— Шта? — понови Базаров. — Погодите.

— Каква сам ја погађачица!

— Па рећи ћу вам: треба ми... једна од тих ружа.

Фењичка се опет насмеја, па чак и пљесну рукама, толико јој се учини смешна Базаровљева жеља. Она се смејала, а у исто време се осећала поласкана. Базаров ју је гледао нетремице.

— Изволите, изволите, — рече она најзад, нагнувши се над клупу, па поче одабирати руже. — Какву желите, црвену или белу?

— Црвену, и да није одвећ велика.

Она се исправи.

— Ево, узмите, — рече она, али одмах трже натраг пружену руку, па се уједе за усне и погледа на улазак у хладњак, а затим поче ослушкивати.

— Шта је? — упита Базаров. — Никола Петровић?

— Не... Они су се одвезли у поље... а ја се њих и не плашим... него Павле Петровић... Учинило ми се...

— Шта?

— Учинило ми се да они тамо иду. Не... нема никога. Узмите. — Фењичка даде Базарову ружу.

— Зашто да се бојите Павла Петровића?

— Он ме увек плаши. Да кажете да говори — не говори, већ некако чудно гледа. Па и ви га не волите. Сећате ли се, пре сте се непрестано препирали с њим. Ја и не знам о чему се препирете, али видим да га савијате око малог прста...

Фењичка показа рукама како је по њеном мишљењу Базаров савија Павла Петровића.

Базаров се осмехну.

— А ако би ме он почео побеђивати, — упита ће он, — ви бисте устали у моју одбрану?

— Куд бих ја могла устати у вашу одбрану? Та не, с вама човек не може изаћи на крај.

— Мислите? А ја знам једну руку која, кад зажели, може ме и прстом оборити.

— Каква је то рука?

— А ви, бајаги, не знате? Помиришите како дивно мирише ова ружа што сте ми је дали.

Фењичка истеже вратић и приближи лице цвету... марама се смаче с њене главе на раме; показа се мека маса црне, дивне, малко рашчупане косе.

— Чекајте, хоћу да помиришем с вама, — рече Базаров, наже се и снажно је пољуби у њене отворене усне.

Она се стресе, одупре се обема рукама о његове груди, али се одупре слабо, тако да је он могао обновити и продужити свој пољубац.

Сув кашаљ зачу се иза јоргована. Фењичка се брзо

одмаче на други крај клупе. Павле Петровић се појави, лако се поклони, па рекавши с неком пакосном тугом: „ви сте овде" — удаљи се. Фењичка одмах покупи све руже, па изађе из хладњака, „Грешни сте, Евгеније Васиљевићу", шапну она одлазећи. У њеном шапату осећао се неизвештачен прекор.

Базаров се сети другог недавног призора, па га би стид и осети презир и љутњу на самога себе. Али одмах махну главом, иронично честита себи „што је ступио формално у ред селадона", па оде у своју собу.

А Павле Петровић изађе из парка, па дође до шуме, корачајући лагано. Он тамо остаде прилично дуго, и кад се врати на доручак, Никола Петровић га брижно упита да ли је здрав, толико је у лицу био потамнео.

— Ти знаш, ја понекад патим од излива жучи, — одговори мирно Павле Петровић.

XXIV

После два сата он је куцао на вратима Базаровљеве собе.

— Морам вам се извинити што вас ометам у вашим научним занимањима, — поче он, седајући на столицу код прозора и одупирући се обема рукама на леп штап с дршком од слонове кости (он је обично ишао без штапа): — али вас морам замолити да ми уделите пет минута свога времена. . . не више.

— Све моје време стоји вам на расположењу, — одговори Базаров, коме је нешто прешло преко лица, чим је Павле Петровић прекорачио праг.

— Мени је довољно пет минута. Дошао сам да вам поставим једно питање.

— Питање? О чему то?

— Па ево изволите чути. У почетку вашег бављења у кући мога брата, кад се још нисам отказивао задовољства да разговарам с вама, имао сам прилику да чујем ваше мишљење о многим стварима; али, колико се сећам, ни међу нама ни у моме присуству никад се није говорило о двобојима, о дуелу уопште. Допустите да вас упитам: какво је ваше мишљење о том предмету?

Базаров, који је био устао у сусрет Павлу Петровићу, ослони се о ивицу стола, па скрсти руке.

— Ево мога мишљења, — рече он: — с теориског гледишта двобој је бесмислица; а с практичног гледишта — то је друга ствар.

— То јест, хоћете да кажете, ако сам вас разумео, да, ма какво да је ваше теориско гледиште на двобој, на пракси не бисте допустили да будете увређени, а да не затражите задовољење.

— Ви сте потпуно погодили моју мисао.

— Врло добро, молим. Мени је врло пријатно да то чујем од вас. Ваше речи ме изводе из неизвесности. . .

— Из неодлучности, хоћете да кажете.

— То је све једно, молићу; ја се изражавам тако да би ме разумели; ја. . . нисам семинарски пацов.

Ваше речи ме избављају од неких жалосних неопходности... Одлучио сам се да се бијем с вама.

Базаров разрогачи очи.

— Са мном?

— Неизоставно с вама.

— Али зашто, забога?

— Могао бих вам објаснити разлог, — поче Павле Петровић. — Али ја више волим да га прећутим. Ви сте по мом мишљењу овде сувишан; ја не могу да вас видим, ја вас презирем, и ако вам то није доста...

Очи у Павла Петровића синуше... Оне синуше и у Базарова.

— Врло добро, молим, — рече он. — Даља објашњења нису потребна. Вама је пало на памет да окушате на мени свој витешки дух. Могао бих вам отказати то задовољство, па куд пукло да пукло!

— Јако сам вам захвалан, — одговори Павле Петровић: — и сад се могу надати да ћете примити мој позив, не натеравши ме да прибегнем насилним мерама.

— То јест, говорећи без алегорија, том штапу? — примети Базаров хладнокрвно. — То је сасвим умесно. Вама ни мало није потребно да ме врећате. А то није ни сасвим безопасно. Можете остати џентлмен... Примам ваш позив тако исто џентлменски.

— Врло добро, — рече Павле Петровић, па мету штап у угао. — Сад ћемо рећи неколико речи о условима нашега двобоја; али бих прво хтео знати да ли ви сматрате за потребно да прибегнете формалној

малој свађи, која би могла послужити као повод моме изазивању на двобој.

— Не, боље без формалности.

— И ја то исто мислим. Сматрам тако исто неумесним улазити у праве разлоге нашега сукоба. Ми један другога не можемо да видимо. Шта треба више?

— Шта треба више? — упита Базаров иронично.

— Што се тиче самих услова двобоја, пошто нећемо имати секунданата, — јер где да их нађемо?

— Управо тако, где да их нађемо?

— То ми је част предложити вам ово: да се бијемо сутра рано, рецимо у шест сати, иза шумице, из пиштоља; баријера на десет корака. . . .

— На десет корака? Тако је, ми на том растојању мрзимо један другог.

— Може и осам, — примети Павле Петровић.

— Може; зашто да не?

— Пуцаће се два пута; а за сваки случај сваки ће метути у џеп писамце, у коме ће сам себе окривити за своју смрт.

— Е, с тим се не слажем потпуно, — рећи ће Базаров. — Малко мирише на француски роман; некако невероватно.

— Може бити. Али, признајте да је непријатно излагати се сумњичењу за убиство.

— Признајем. Али има једно средство да се избегне то жалосно окривљавање. Секунданте нећемо имати, али може бити сведока. . .

— Ко управо? — допустите да вас упитам.

— Па Петар.

— Какав Петар?

— Камердинер вашега брата. Он је човек који стоји на висини савременог образовања, и извршиће своју улогу са свим комилфо[1] потребним у таквим приликама.

— Чини ми се да се ви шалите, поштовани господине.

— Ни најмање. Кад промислите о моме предлогу, ви ћете се уверити да је он пун здравог смисла и простоте. Шило се у џаку не може сакрити, а ја узимам на себе да као што треба припремим Петра и доведем га на бојиште.

— Ви настављате шалу, — рече Павле Петровић, устајући са столице. — Али, после готове љубазности коју сте показали, немам права да се љутим на вас... И тако, све је уређено... Збиља, ви немате пиштоља?

— Откуда мени пиштољи, Павле Петровићу? Ја нисам војник.

— У том случају, нудим вам своје. Можете бити уверени да има већ пет година како нисам пуцао из њих.

— То је врло утешно обавештење.

Павле Петровић узе свој штап...

— После овога, поштовани господине, остаје ми

[1] Comme il faut, као што треба, као што је ред. — Прим. прев.

само да вам захвалим и да вас вратим вашим занимањима. Клањам се.

— До пријатног виђења, поштовани господине, — рече Базаров испраћајући госта.

Павле Петровић изађе, а Базаров постоја мало пред вратима, па наједаред узвикну: „Пих, врага! Како је лепо и како је глупо. Какву смо комедију одиграли! Обучени пси тако играју на задњим шапама. А немогуће ми је било одбити; јер он би ме могао, како га је дао Бог, и ударити, а онда. . . (Базаров побледе при самој тој помисли; сва његова поноситост просто као да се пропе). Тада бих га морао удавити као маче". Он се врати своме микроскопу, али му се срце узнемири и нестаде спокојства потребног за посматрање. „Он нас је видео данас", мишљаше он; „али је ли могуће да се он толико заузео за брата? А и чудна ми чуда, пољубац! Ту нешто друго има. Ба! Да ли није он сам заљубљен? Разуме се, заљубљен је; то је јасно као дан. Какав заплет, кад човек помисли. . . Гадна ствар!" докона он напослетку; „гадна ствар, с које год стране погледаш. Прво, мораћу подметати чело и у сваком случају отпутовати; па онда Аркадије. . . и она буба-мара, Никола Петровић. Не ваља, не ваља".

Дан је прошао некако нарочито тихо и мртво. Фењичке као да није ни било на свету; она је седела у својој собици, као мишић у рупи. Никола Петровић је био забринут. Известили су га да се у његовој пшеници, у коју се нарочито уздао, појавила главница. Павле Петровић је зграњавао све, чак и Прокофића,

својом леденом учтивошћу. Базаров је почео писати писмо оцу, али га исцепа и баци под сто. „Ако умрем", помисли, — „дознаће; али ја нећу умрети. Нe, ја ћу још дуго на свету кубурити". Он рече Петру да дође код њега чим сване, ради једног важног посла. Петар је уобразио да он хоће да га поведе са собом у Петроград. Базаров је легао доцкан и сву ноћ су га мучили тешки снови... Одинцова се вртела пред њим, она је била и његова мати, за њом је ишла мачка с црним брчићима, а та мачка је била Фењичка; а Павле Петровић се појављивао као велика шума, с којом се ипак морао тући. Петар га пробуди у четири сата; он се одмах обуче и изађе с њим.

Јутро је било дивно, свеже; мали шарени облачци стајали су као јагањци на бледо ведром небеском плаветнилу; ситна роса је падала по лишћу и трави, као сребро блистала се на паучини; влажна црна земља чинила се као да још чува румени траг зорин; свуда се из неба осипала песма шева. Базаров дође до шумице, седе у хладовини на ивицу, и тек тада откри Петру какве услуге чека од њега. Образовани лакеј се смртно уплаши; али га Базаров умири, уверавајући га да он неће имати никаквог другог посла сем да стоји у даљини и гледа, и да се не излаже никаквој одговорности. — „А међутим", додаде он, — „помисли каква те важна улога чека!" Петар одмахну рукама, обори поглед, па се, сав зелен, прислони уз брезу.

Пут из Марјина је обилазио око шумице; лака прашина је стајала по њему, још недирнута од јуче-

рашњег дана ни точком, ни ногом. Базаров је нехотице погледао низ тај пут, чупао и гризао траву, а у себи је непрестано понављао: „Каква глупост!” Јутарња хладовина натера га да се два три пут стресе. . . Петар га тужно погледа, али се Базаров само осмехну: он није био кукавица.

Зачу се топот коњских ногу путем. . . иза дрвећа се појави некакав сељак. Он је терао два сапета коња пред собом, па, пролазећи поред Базарова, погледа у њега некако чудно, не скидајући капу, што је очевидно узбудило Петра као рђав предзнак. „Ето и овај је рано устао”, помисли Базаров; — „али бар због посла; а ми?”

— Чини ми се, они иду, — наједаред шану Петар.

Базаров подиже главу и спази Павла Петровића. Обучен у лак коцкаст кратак капут и као снег беле панталоне, ишао је брзо путем; под мишком је носио кутију, умотану у зелену чоху.

— Извините, чини ми се да сте због мене морали чекати, — рече он, клањајући се најпре Базарову па после Петру, у коме је у том тренутку гледао нешто налик на секунданта. — Нисам хтео будити свога камердинера.

— Не мари ништа, молим, — одговори Базаров; — и ми тек што смо дошли.

— А! У толико боље! — Павле Петровић погледа око себе. — Нико се не види, нико неће сметати. . . Можемо ли почети?

— Почнимо.

— Мислим да не тражите никаква објашњења?

— Не тражим.

— Је ли по вољи да напуните, — упита Павле Петровић, вадећи пиштоље из кутије.

— Не; пуните ви, а ја ћу одмеравати кораке. У мене су дуже ноге, — додаде Базаров с осмехом. — Један, два, три.

— Евгеније Васиљевићу, — једва промуца Петар (он је дрхтао као у грозници): — ако допустите, ја ћу се одмаћи.

— Четири . . . пет . . . одмакни се, братац, одмакни; ако хоћеш можеш чак и иза дрвета стати и уши запушити, само очи не затварај; а ако се ко свали — потрчи да га дигнеш. Шест . . . седам . . . осам . . . — Базаров стаде. — Је ли доста? — рече он обраћајући се Павлу Петровићу. — Или да дотурим још два корака?

— Како хоћете, — рече он, набијајући други куршум.

— Но, дотуримо још два корака. — Базаров повуче врхом чизме црту по земљи. — А, збиља: на колико корака од баријере треба свако од нас да се одмакне? И то је важно питање. Јуче о томе није било дискусије.

— Ја мислим на десет, — одговори Павле Петровић, пружајући Базарову оба пиштоља. Изволите изабрати.

— Да изволим. А признајте, Павле Петровићу, да је наш двобој необичан до смешног. Погледајте само на физиономију нашег секунданта.

— Ви све волите да се шалите, — одговори Павле

Петровић. — Ја не поричем да је наш двобој необичан, али сматрам за дужност упозорити вас да ја мислим озбиљно да се бијем. A bon entendeur, salut!

— О, ја не сумњам да смо се одлучили да уништимо један другог; али зашто да се не насмејемо и не спојимо utile dulci? Ето тако: ви мени француски, а ја вама латински.

— Ја ћу се тући озбиљно, — понови Павле Петровић, па оде на своје место. Базаров одброја са своје стране десет корака од баријере, па застаде.

— Јесте ли готови? — упита Павле Петровић.

— Потпуно.

— Можемо поћи.

Базаров лагано крете напред, а Павле Петровић пође према њему, туривши леву руку у џеп и подижући постепено цев пиштоља... „Он ме гађа право у нос", помисли Базаров; „и како пажљиво нишани, разбојник! Ипак, ово је непријатан осећај. Гледаћу у ланац од његовог сата . . ." Нешто оштро звизну поред самог уха Базаровљева, и у истом тренутку зачу се пуцањ. — „Чуо сам, значи добро је", сину му у глави. Он коракну још једаред, па, не нишанећи, притиште обарачу.

Павле Петровић малко задрхта и ухвати се руком за бутину. Млаз крви поче тећи по његовим белим панталонама.

Базаров баци пиштољ у страну, па се приближи своме противнику.

— Ви сте рањени? — рече он.

— Ви имате права позвати ме к барнјери, — рече

Павле Петровић, — а ово није ништа. По условима, сваки има још по једном да пуца.

— Е, извините, то ћемо оставити за други пут, — одговори Базаров, па обухвати Павла Петровића, који поче бледети. — Сад ја више нисам дуелист, већ доктор, и пре свега морам прегледати вашу рану. Петре! Оди овамо, Петре! Где си се сакрио?

— Све је то глупост . . . мени не треба ничија помоћ, — рече Павле Петровић испрекидано; — и... треба . . . опет . . . — он хтеде да се ухвати за брк, али му рука малакса, очи се превртоше и он изгуби свест.

— Гле сад! Несвест! Откуд то! — и нехотице узвикну Базаров, спуштајући Павла Петровића на траву. — Да видимо шта је то. — Он извади марамицу, обриса крв, попипа око ране. . . „Кост је цела", мрмљао је он кроз зубе; „куршум је прошао скроз, али не дубоко: закачен је један мишић, vastus externus. Кроз три недеље може и играти! . . . А, несвест! Ах ти нервозни људи! Гле како му је кожа фина".

— Јесу ли убијени, молим? — зашишта за његовим леђима уплашен Петров глас.

Базаров се обазре.

— Иди што пре по воду, братац, а он ће и мене и тебе наджсивети.

Али усавршени слуга изгледа да није разумевао његове речи, па се није мицао сместа. Павле Петровић лагано отвори очи. „Умире!" шапну Петар и поче се крстити.

— Ви имате право . . . Каква глупа физиономија! — рече рањени џентлмен, смешећи се усиљено.

— Та иди по воду, ђаволе! — викну Базаров.

— Не треба . . . То је био тренутни vertige . . . Помозите ми да седнем . . . ето тако . . . Ову огреботину треба само нечим привезати, па ћу доћи кући пешке, а ако не, могу се послати кола по мене. Двобој се, ако вам је по вољи, не обнавља. Ви сте поступили племенито . . . данас, данас — запамтите.

— Прошлост се нема зашта спомињати, — одговори Базаров; — а што се тиче будућности, и о њој не треба лупати главу, пошто мислим одмах да кидам. Дајте да вам сад превијем ногу; ваша рана није опасна, а ипак је боље да се заустави крв. Али прво треба овога смртнога повратити к себи.

Базаров ухвати Петра за јаку, па га протресе и посла за кола.

— Пази, немој да уплашиш брата, — рече му Павле Петровић: — не шали се да му кажеш шта је било.

Петар одјури; а док је он трчао по кола, два противника су седела на земљи и ћутала. Павле Петровић се трудио да не гледа у Базарова; ипак се није хтео помирити с њим; стидео се своје охолости, свога неуспеха, стидео се целе ове ствари коју је сам заподео, ма да је осећао да се на лепши начин није могла свршити. „Бар неће овде стрчати", умиривао се; „хвала и на том". Ћутање се продужило, тешко и нелагодно. И једном и другом је било непријатно. Сваки је увиђао да га онај други разуме. Пријатељима је то сазнање пријатно, а врло непријатно непри-

јатељима, нарочито кад се не може ни објаснити ни растати.

— Да вам нисам стегао рану завојем? — упита најзад Базаров.

— Не, добро је, одлично, — одговори Павле Петровић, па причекавши мало, додаде: — брат се неће моћи преварити; мораћемо му рећи да смо се посвађали због политике.

— Врло добро, — рећи ће Базаров. — Можете рећи да сам ја грдио све англомане.

— Е па одлично. Како рачунате, шта ли мисли сад о нама онај човек? — настави Павле Петровић, показујући на оног истог сељака који је неколико минута пре двобоја протерао поред Базарова сапете коње и, враћајући се назад путем, врднуо у страну и скинуо капу, видећи „господу”.

— А ко би га знао! — одговори Базаров. — Највероватније је да ништа не мисли. — Руски сељак је онај тајанствени незнанко о ком је некад тако много расправљала госпођа Ретклиф. Ко да га разуме! Он не разуме ни самог себе.

— А! Тако ли ви! — поче Павле Петровић, па наједаред узвикну: — Погледајте шта је ваш глупак Петар починио! Ено брат јури овамо!

Базаров се окрете и спази бледо лице Николе Петровића, који је седео на колима. Он скочи с њих пре него што се она и зауставише, па појури к брату.

— Шта то значи? — рече он узбуђено. — Забога, Евгеније Васиљевићу, шта је то?

— Ништа, — одговори Павле Петровић; — бадава

су те узнемирили. Ја сам се малко завадио с господином Базаровом, па сам за то малко извукао.

— Али због чега је то све било, побогу?

— Како да ти кажем? Господин Базаров је говорио с омаловажавањем о сер Роберту Пилу. Хитам да додам да сам у свему томе крив само ја, а господин Базаров се држао одлично. Ја сам њега изазвао.

— Па ти си крвав, забога!

— А ти си мислио да мени у жилама тече вода? Али мени је ово пуштање крви чак и корисно. Зар није тако, докторе? Помозите ми да седнем на кола и немојте се предавати меланхолији. Сутра ћу бити здрав. Ето тако, одлично. Терај, кочијашу!

Никола Петровић пође за колима; Базаров остаде позади . . .

— Морам вас замолити да се заузмете око брата, — рече му Никола Петровић, — док нам из вароши не доведу другог лекара.

Базаров се ћутећи поклони.

Један сат после, Павле Петровић је лежао у постељи с вешто превијеном ногом. Цела кућа се узбуни: Фењичку припаде мука. Никола Петровић је кришом кршио руке, а Павле Петровић се смејао, шалио, нарочито с Базаровом; обукао фину батистену кошуљу, кицошку јутарњу доламицу и фес, није дао да се спуштају сторе на прозорима, па се шаљиво жалио што се мора уздржавати од хране.

Пред ноћ ипак доби ватру; глава га заболе. Појави се доктор из вароши. (Никола Петровић није послушао брата, па и сам Базаров то није желео;

он је цео дан седео у својој соби, сав жут и зловољан, и само је за најкраће време свраћао код болесника; два-трипут се срео са Фењичком, али она је престрављена бежала од њега). Нови доктор препоручи освежавајућа пића, а иначе потврди Базаровљево мишљење да не треба очекивати никакву опасност. Никола Петровић му је рекао да се његов брат сам ранио због неопрезности, на шта је доктор одговорио са „хм!" — али, добивши одмах у руку 25 рубаља у сребру, рече:

— Та шта кажете! То се доиста често дешава.

Нико у кући није легао нити се скидао. Никола Петровић је сваки час улазио на прстима код брата, и на прстима излазио од њега: овај је губио свест, јечао, говорио му француски: „couchez-vous"[1] — и молио да му даду да пије. Никола Петровић једаред натера Фењичку да му да чашу лимунаде; Павле Петровић погледа у њу нетремице, па попи чашу до дна. Пред зору се ватра малко повећа, појави се лако бунило. Павле Петровић је прво изговарао речи без везе; затим наједаред отвори очи, па видевши поред своје постеље брата како се забринуто нагао над њим, рече:

— Зар није истина, Никола, да Фењичка има нешто заједничко с Нели?

— С каквом Нели, Паша?

— Како то питаш? С кнегињом Р... Нарочито у горњем делу лица. C'est de la même famille.[2]

[1] Идите да спавате. — Прим. прев.

[2] Од исте породице, од исте врсте. — Прим прев.

Никола Петровић ништа не одговори, него се у себи задиви колико су у човеку жива стара осећања.

— „Гле кад је избило", помисли он.

— Ах, како волим то пусто створење! — јекну Павле Петровић, забацујући сетно руке за главу. — Нећу допустити да се некакав безобразник усуди дотаћи се... — мрмљао је он неколико тренутака после тога.

Никола Петровић само уздахну; није ни сањао на кога се односе те речи.

Базаров се појави код њега сутрадан око осам сати. Он се већ био спаковао и пустио на слободу све своје жабе, инсекте и птице.

— Ви сте дошли да се опростите са мном, — рече Никола Петровић, устајући му у сусрет.

— Да, молим.

— Ја вас разумем и потпуно вам одобравам. Мој јадни брат, наравно, крив је: зато је и кажњен. Он ми је сам рекао да вас је довео у немогућност да друкчије радите. Верујем да нисте могли отклонити тај двобој, који... се донекле објашњава само сталним антагонизмом ваших узајамних погледа. (Никола Петровић се бркао у речима). Мој брат је човек старога кова, пргав и тврдоглав... Хвала Богу што се и тако свршило. Предузео сам све потребне мере да се не рашчује.

— Остављам вам своју адресу за случај ако се деси штогод, — примети Базаров немарно.

— Надам се да се неће ништа десити, Евгеније Васиљевићу... Мени је врло жао што је ваше бав-

љење у мојој кући добило тако ... такав крај. Мени је то тим жалије што Аркадије ...

— Ја ћу се можда видсти с њим, — одговори Базаров, код кога су свакојака „објашњења" и „изјаве" стално изазивали нервозу; — у противном случају молим вас да га поздравите и да примите израз мога жаљења.

— И ја молим ... — одговори Никола Петровић, поклонивши се. Али Базаров не дочека крај његове реченице и изађе.

Дознавши да Базаров путује, Павле Петровић зажели да га види и стеже му руку. Али Базаров и ту остаде хладан као лед; он је разумео да је Павле Петровић хтео да се покаже великодушан према њему. С Фењичком му није пошло за руком да се поздрави: само се погледао с њом с прозора. Њено лице му се учини тужно. „Пропашће, богами", рече он самом себи ... „Та искобељаће се некако!" — Зато се Петар толико разнежио да му је плакао на рамену, док га Базаров није расхладио питањем: „да нису његове очи на мокром месту?" А Дуњаша је морала побећи у шуму, да би сакрила своје узбуђење. Виновник свих тих јада попе се на кола, запали цигару, и кад се на четвртој врсти, на савијутку пута, последњи пут појави пред његовим очима мајур Кирсанових отегнут у једној линији са својом господском кућом, он само отпљуну, и промрмља: „проклети господичићи" па се боље умота у шињел.

Павлу Петровићу је убрзо било боље, али је морао одлежати у кревету недељу дана. Подносио је

своје *сужањство*, како је он говорио, доста стрпљиво, само је много петљао с тоалетом и непрестано је наређивао да се прска колоњском водом. Никола Петровић му је читао листове; Фењичка га је као и раније служила, доносила му буљон, лимунаду, ровита јаја, чај; али ју је потајни страх обузимао кад год би ушла у његову собу. Неочекивани поступак Павла Петровића заплашио је све људе у кући, а њу највише; само се Прокофић није збунио и причао је да су се и у његово време господа тукла, „само племенита господа међу собом, а онаке протуве они би наредили да се због дрскости шибају у коњушници."

Савест скоро и није прекоревала Фењичку, али мисао о правом узроку свађе мучила ју је с времена на време; па и Павле Петровић ју је гледао тако чудно... тако да је, чак и кад би му била окренута леђима, осећала на себи његов поглед. Она је смршала због непрестане унутарње узрујаности и постала је, као што то обично бива, још љупкија.

Једаред — било је то изјутра — Павле Петровић се добро осећао, па је прешао с постеље на диван, а Никола Петровић, распитавши се о његовом здрављу, био се удаљио на гумно. Фењичка је донела шољу чаја, па метнувши је на сточић, хтеде да се удаљи. Павле Петровић је задржа.

— Куда ви тако журите, Феодосија Николајевна, — поче он, — зар имате посла?

— Немам... Морам само сипати чај.

— То ће Дуњаша и без вас учинити; поседите

мало с болесником. Збиља, потребно ми је да говорим с вама.

Фењичка седе ћутећи на ивицу фотеље.

— Слушајте, — рече Павле Петровић, па поче упредати своје бркове: — одавно сам хтео да вас питам: ви као да ме се бојите?

— Ја, велите?...

— Да, ви. Ви у мене никад не гледате, као да вам савест није чиста.

Фењичка поцрвене, али погледа у Павла Петровића. Он јој се учини некако чудан, и срце у њој тихо задрхта.

— У вас је ваљда савест чиста? — упита је он.

— А због чега не би била чиста? — шапну она.

— Мало ли због чега! Уосталом, коме сте могли скривити? Мени? То је невероватно. Другим лицима овде у кући? То је такође исто тако немогућа ствар. Сем ако нисте брату? Али ви њега волите?

— Волим.

— Свом душом, свим срцем?

— Ја Николу Петровића волим свим срцем.

— Одиста? Погледајте у мене Фењичка (он је први пут тако назва...). Ви знате да је велики грех лагати!

— Ја не лажем, Павле Петровићу. Кад не бих волела Николу Петровића, после тога не би требало ни да живим.

— И ни с ким га нећете променити?

— С ким би га могла променити?

— Мало ли с ким! Па ето, рецимо с оним господином што је одавде отпутовао.

Фењичка устаде. — Господе Боже мој, зашто ме мучите, Павле Петровићу? Шта сам вам учинила? Како можете тако говорити?...

— Фењичка, — рече Павле Петровић тужним гласом. — Па ја сам видео ...

— Шта сте видели, молим?

— Па тамо ... у хладњаку.

Фењичка сва поцрвене до косе и до ушију.

— А шта сам ја ту скривила? — изговори она с муком.

Павле Петровић се подиже.

— Нисте скривили? Нисте? Ни мало?

— Ја на свету волим само Николу Петровића и целог живота ћу га волети! — рече Фењичка с изненадном снагом, док јој је јецање надимало грло; — а што сте ви видели, ја ћу и на страшном суду рећи да ту моје кривице нема нити је било, и боље ми је да сад одмах умрем, кад ме могу сумњичити да сам свом добротвору, Николи Петровићу ...

Али ту је издаде глас, и у исто време осети да јој је Павле Петровић узео и стиснуо руку ... Она га погледа, па се такорећи окамени. Он постаде још блеђи него пре; очи су му се блистале, и, што је најчудније, једна суза му се котрљала низ образ.

— Фењичка! — рече он неким чудним шапатом: — волите, волите мога брата! Он је тако добар човек! Немојте га изневерити ни за кога на свету, не слушајте ничије речи! Помислите шта може бити

страшније него волети, а не бити вољен! Не остављајте никад мога јадног Николу!

Очи се у Фењичке осушише и страх је прође — толико је било велико њено чуђење. Али шта је било с њом када је Павле Петровић, главом Павле Петровић, притиснуо њену руку на своје усне, па се тако нагао над њом, не љубећи је, већ само покашто уздишући грчевито . . .

„Боже", помисли она: „да није добио наступ?. . ."

А у том тренутку цео његов пропали живот треперио је у њему.

Степенице зашкрипаше под брзим корацима . . . Он је одгурну од себе, па забаци главу уназад на јастук. Врата се отворише, — и уђе Никола Петровић, весео, свеж, румен. Мића, тако исто свеж и румен као и отац, копрцао се само у кошуљици на његовим грудима, закачујући се голим ножицама о велика дугмета његовог сељачког капута.

Фењичка одмах полете к њему, па, обгрливши рукама и њега и сина, обори главу на његово раме. Никола Петровић се зачуди: Фењичка, стидљива и скромна, никад се с њим није умиљавала у присуству трећег лица.

— Шта је с тобом? — рече он, па погледавши у брата предаде јој Мићу. — Није ти горе? — упита он, прилазећи Павлу Петровићу.

Овај загњури лице у батистену марамицу. — Не. . . тако . . . ништа . . . Напротив, много ми је боље.

— Ти си се бадава журио да пређеш на диван. Куда ћеш ти? — додаде Никола Петровић, окрећу-

ћи се Фењички; али она је већ била залупила за собом врата. — Ја ти био донео да покажем свога јунака; пожелео је свога чику. Зашто га је она то однела? Ама шта је то? Да се није десило што ту међу вама, шта ли?

— Брате! — рече Павле Петровић свечано: — дај ми реч да ћеш испунити једну моју молбу.

— Какву молбу? Говори.

— Она је врло важна; од ње, по моме схватању, зависи сва срећа твога живота. Ја сам за све ово време много размишљао о томе што сад хоћу да ти кажем... Брате, изврши своју дужност, дужност часног и племенитог човека, прекини саблазан и рђав пример који дајеш, ти, најбољи човек!

— Шта хоћеш да кажеш тим, Павле?

— Жени се Фењичком... Она те воли; она је мати твога сина.

Никола Петровић отступи један корак, па пљесну рукама.

— Ти то велиш, Павле? ти, кога сам сматрао за најнепомирљивијег противника таквих бракова? Ти то велиш! Али, зар ти не знаш да једино из поштовања према теби нисам извршио то што ти тако тачно назва мојом дужношћу!

— Није требало да ме поштујеш у тој ствари, — одговори Павле Петровић с тужним осмехом. — Ја почињем мислити да је Базаров имао право кад ми је пребацивао аристократизам. — Не, мили брате, докле ћемо се измотавати и мислити о свету: ми смо већ стари људи и мирни; време је да

се манемо сваке таштине. Управо као што ти кажеш, да вршимо своју дужност; и да видиш, још ћемо добити и срећу прида.

Никола Петровић стаде грлити свога брата.

— Ти си ми на крају крајева отворио очи, — узвикну он. — Нисам ја бадава увек тврдио да си ти најбољи, најпаметнији човек на свету; а сад видим да си исто тако разборит као и великодушан.

— Лакше, лакше, — прекиде га Павле Петровић. — Немој да повредиш ногу свога разборитог брата, који се у својих педесет година туче у двобоју као прапоршчик.[1] Дакле, та је ствар свршена: Фењичка ће бити моја... belle-soeur.

— Драги мој Павле! Али шта ће рећи Аркадије?

— Аркадије? Он ће ликовати, забога! Брак није по његовим принципима, зато ће код њега бити поласкано осећање једнакости. А и збиља, какве су то касте au dix-neuvième siècle?[2]

— Ах, Павле, Павле! Дај да те још једном пољубим. Не бој се, ја ћу пажљиво.

Браћа се загрлише.

— Како мислиш, да ли да јој кажеш своју намеру сад одмах? — упита Павле Петровић.

— Зашто да журим? — одговори Никола Петровић. — Зар сте имали о томе разговор?

— Да ли смо имали разговор? Quelle idée![3]

— Па лепо. Пре свега гледај да оздравиш, а то

[1] Најмлађи официрски чин. — Пр. прев.
[2] У деветнаестом веку. — Прим. прев.
[3] Каква идеја! — Прим. прев.

неће побећи од нас, треба добро промислити, добро узети све у обзир ...

— А ти си се решио?

— Наравно да сам се решио, и од срца ти хвала. Сад те остављам; свако узбуђење ти шкоди ... али још ћемо поразговарати о томе. Спавај, драги мој, и нека ти Бог да здравља!

„Зашто ми он толико захваљује?" — помисли Павле Петровић оставши сам. — „Као да то није од њега зависило! А ја ћу, чим се он венча, отпутовати кудгод подаље, у Дрезду или Флоренцију, па ћу тамо живети док не цркнем". Павле Петровић покваси чело колоњском водом, па затвори очи. Осветљена јаком дневном светлошћу, његова лепа омршала глава лежала је на белом јастуку као глава неког мртваца ... Па он је и био мртвац.

XXV

У Никољском, у парку, у хладу високог јасена, седели су на дрвеној клупи Каћа и Аркадије; на земљи поред њих се наместила Фифи, давши своме дугачком телу ону лепу кривину која се код ловаца зове „зечје лежање". И Аркадије и Каћа су ћутали; он је држао у рукама полуотворену књигу, а она је узимала из корпе преостале мрве белог хлеба и бацала их малој породици врабаца, који су са својом плашљивом дрскошћу скакали и цирикали код самих њених ногу. Слаб ветар, пробијајући се кроз јасеново лишће, тихо је кретао тамо-амо, и по тамној

стази и по жутим леђима Фифи, бледозлатне пеге светлости; уједначена сенка је покривала Аркадија и Каћу; само покашто би на његовој коси блеснула сјајна пруга. Они су обоје ћутали; али баш у томе како су ћутали, како су седели једно поред другог, показивало се поверљиво зближавање: свако од њих као да није ни мислило о своме суседу, а потајно се радовало његовој близини. И лица су им се била променила откако смо их видели последњи пут: Аркадије је изгледао мирнији, Каћа живахнија, смелија.

— Зар не налазите, — поче Аркадије, — да је ј а с е н руски врло добро назван: ни једно дрво тако лако и ј а с н о не продире кроз ваздух као он.

Каћа подиже очи у вис и рече: „да", а Аркадије помисли: „ето ова ме не прекорева што се л е п о изражавам."

— Ја не волим Хајнеа, — проговори Каћа, показујући очима на књигу коју је Аркадије држао у рукама, — ни кад се смеје, ни кад плаче; волим га кад је замишљен и тужан.

— А мени се допада кад се смеје.

— То су код вас још стари трагови вашег сатиричног правца . . . (Стари трагови! — помисли Аркадије; — кад би Базаров то чуо!). Причекајте, ми ћемо вас преобразити.

— Ко ће ме преобразити? Ви?

— Ко? — сестра; Профирије Платоновић, с којим се више не свађате, тетка, коју сте прекјуче пратили у цркву.

— Па нисам могао одрећи! А што се тиче Ане

Сергејевне, и она се, као што се сећате, у многоме којечему слагала с Евгенијем.

— Сестра је тада била под његовим утицајем, исто као и ви.

— Као и ја! Зар ви примећујете да сам се већ ослободио његовог утицаја?

Каћа мало поћута.

— Ја знам, — настави Аркадије, — он вам се никад није свиђао.

— Ја не могу судити о њему.

— Знате ли шта, Катарина Сергејевна? Кад год чујем тај одговор, ја му не верујем ... Нема таквог човека о коме сваки од нас не би могао имати свој суд! То је просто изговор.

— Па добро, онда вам кажем да он ... не да ми се не свиђа, већ осећам и да је он мени туђ, и да сам ја њему туђа ... Па и ви сте му туђи.

— А по чему то мислите.

— Како да вам кажем ... Он је дивљи, а ја и ви смо питоми.

— Зар сам и ја питом?

Каћа климну потврдно главом.

Аркадије се почеша иза уха.

— Слушајте, Катарина Сергејевна: па то је у ствари увредљиво.

— А зар сте ви хтели да будете дивљи?

— Дивљи не, али јак, енергичан.

— То се не може желети ... Ето ваш пријатељ то не жели, а има у себи.

— Хм! Дакле ви мислите да је он имао велики утицај на Ану Сергејевну?

— Да. Али над њом нико не може дуго имати утицаја, — додаде Каћа полугласно.

— По чему ви тако мислите?

— Она је тако поносита... нисам то хтела рећи... она много цени своју независност.

— А ко је не цени? — упита Аркадије, а у себи помисли: „на што му она?" „На што она?" — сину и Каћи у глави. Младим људима који се често и пријатељски састају непрестано долазе напамет исте мисли.

— Признајте да је се малко бојите.

— Кога?

— Ње, — понови Аркадије значајно.

— А ви? — сад њега упита Каћа.

— И ја; пазите, ја сам рекао: и ја.

Каћа му попрети прстом.

— То мене чуди, — поче она: — никад сестра није била тако расположена према вама као баш сад; далеко боље него кад сте први пут долазили.

— Та шта кажете!

— А зар ви то нисте опазили? Ви се томе не радујете?

Аркадије се замисли.

— Чим сам могао заслужити наклоност Ане Сергејевне? Да нисам тим што сам јој донео писма ваше маме?

— И тим, а има и других разлога, које вам нећу рећи.

— А зашто нећете?

— Нећу да вам кажем.

— О, ја знам: ви сте врло тврдоглави.

— Јесам тврдоглава.

— И проницљива.

Каћа погледа искоса у Аркадија.

— Можда вас то љути? О чему то мислите?

— Мислим о томе откуд вам та проницљивост коју заиста имате. Ви сте тако плашљиви, неповерљиви; свакога се туђите . . .

— Много сам живела сама; тако човек и нехотице почиње размишљати. Али зар се ја туђим од свакога?

Аркадије баци захвалан поглед на Каћу.

— Све је то лепо и красно, — настави он; — али људи у вашем положају, хоћу рећи с вашим имањем, ретко имају тај дар; до њих, као до царева, истини је тешко допрети.

— Па ја нисам богата.

Аркадије се зачуди и одмах не схвати Каћу. „Па заиста, цело имање је сестрино!" сину му у глави; та му мисао није била непријатна.

— Како сте ви то лепо казали! — рече он.

— А што?

— Рекли сте лепо; просто, не стидећи се и не цифрајући се. Збиља: ја замишљам да у осећању човека који зна и каже да је сиромашан, мора бити нешто нарочито, неко разметање своје врсте.

— Ја ништа од тога нисам искусила, сестрином

милошћу; поменула сам своје имовно стање зато што је дошло уз реч.

— Тако; али признајте да и ви имате делић оне разметљивости о којој сам малочас говорио.

— Например?

— Ето например, да ли би сте, — извините ме због мога питања, — пошли за богатог човека?

— Кад би га много волела . . . Не, чини ми се, ни тада не бих пошла.

— А! Ето видите! — узвикну Аркадије, па поћутавши мало додаде: — а зашто не бисте пошли за њега?

— Зато што се и у песми пева о мужу неприлици.

— Ви, може бити, хоћете да господарите, или. . .

— О, не! Нашто то? Напротив, ја сам готова покоравати се; само је неједнакост тешка. А ја разумем да човек себе цени и да се покорава; то је срећа; али потчињен живот . . . Не, доста је и овако.

— Доста је и овако — понови за Каћом Аркадије. — Да, да, — настави он, — ви нисте узалуд исте крви с Аном Сергејевном; и ви сте самостални као и она; али сте потуљенији. Уверен сам да нипошто не бисте први исказали своје осећање, па ма колико оно било јако и свето . . .

— Него како друкчије? — упита Каћа.

— Ви сте подједнако паметне; ви имате исто толико, ако не и више, карактера, као и она. . .

— Немојте ме упоређивати са сестром, молим вас, — брзо га прекиде Каћа; — то је за мене и су-

више неповољно. Ви као да сте заборавили да је моја сестра и лепотица и паметна жена... и нарочито ви, Аркадије Николајевићу, не би требало да говорите такве речи, па још тако озбиљна лица.

— Шта то значи: нарочито ви, — и по чему закључујете да се шалим.

— Наравно, ви се шалите.

— Мислите?

— А шта ћемо ако сам ја уверен у то што говорим? Ако налазим да се нисам довољно снажно изразио.

— Ја вас не разумем.

— Збиља? Е сад видим: заиста сам и сувише хвалио вашу проницљивост.

— Како?

Аркадије ништа не одговори и окрете се, а Каћа потражи у котарици још неколико мрва и поче их бацати врапцима; али је замах њене руке био одвећ снажан, тако да су они одлетели, не успевши покупити мрве.

— Катарина Сергејевна! — отпоче наједаред Аркадије: — вама је то, вероватно, свеједно; али знајте да вас не бих променио не само с вашом сестром, већ ни с ким на свету.

Он устаде и брзо се удаљи, као да се уплашио речи које су му се омакле с језика.

А Каћа спусти обе руке заједно с котарицом на колена, па је нагнуте главе дуго гледала за Аркадијем. Руменило се полако и једва приметно појављивало на њеним образима; али јој се усне нису

смешиле, а тамне очи су показивале недоумицу и неко друго, још безимено осећање.

— Ти си сама? — зачу се поред ње глас Ане Сергејевне. — Чини ми се да си отишла у парк с Аркадијем.

Каћа лагано пренесе своје очи на сестру (елегантно, чак кицошки обучена, она је стајала на стази и врхом отвореног сунцобрана диркала Фифине уши), — па полако рече:

— Сама сам.

— Ја то видим, — одговори ова смејући се: — он је, значи, отишао у своју собу.

— Да.

— Заједно сте читали?

— Да.

Ана Сергејевна узе Каћу за браду па јој подиже лице.

— Надам се да се нисте посвађали?

— Нисмо, — рече Каћа, па тихо уклони сестрину руку.

— Како ти свечано одговараш! Мислила сам да ћу га наћи овде и понудити га да иде са мном у шетњу. Сам ме непрестано моли за то. Теби су из вароши донели ципеле, иди пробај их: још јуче сам приметила да су ти старе сасвим изношене. Уопште, ти се недовољно тим занимаш, а још имаш тако дивне ножице! И руке су ти лепе . . . само су велике; па зато мораш хватати на ножице. Али ми никако ниси кокета.

Ана Сергејевна оде даље стазом, шуштећи лако

својом лепом хаљином; Каћа устаде са клупе, па узевши и Хајнеа, оде такође — само не да проба ципеле.

„Дивне ножице”, мишљаше она, пењући се лагано и лако по усијаним каменим степеницама терасе: — „дивне ножице, велите ви. . . Е па он ће клечати пред њима”.

Али је одмах би стид, па брзо отрча горе.

Аркадије пође ходником у своју собу; дворецки га стиже и рече му да код њега седи господин Базаров.

— Евгеније! — промрмља Аркадије скоро уплашено: — Је ли одавно стигао?

— Овај час су допутовали и наредили су да их не пријављујем Ани Сергејевној, већ су наредили да га право к вама доведем.

„Да се није каква несрећа десила код куће?” помисли Аркадије, па устрчавши журно уз степенице, нагло отвори врата. Изглед Базарова одмах га умири, иако би искусније око вероватно нашло у енергичној као и пре, али ослабелој фигури неочекиваног госта знаке унутрашњег узбуђења. С прашњивим шињелом на раменима, с качкетом на глави, седео је он на прозору; не диже се кад му Аркадије паде на врат с бучним усклицима.

— Гле како неочекивано! Откуд ти! — понављао је он, мувајући се по соби, као човек који и сам замишља и жели показати да се радује. — Код нас је ваљда код куће све добро, сви су здрави, зар не?

— Све је код вас добро, али нису сви здрави, —

рече Базаров. — А ти не тртљај, већ нареди да ми донесу кваса, седи и слушај што ћу ти рећи у мало, али надам се, довољно јаких речи.

Аркадије се утиша, а Базаров му исприча о своме двобоју с Павлом Петровићем. Аркадије се јако зачуди, чак се и ожалости; али не нађе за потребно да то каже; само упита, да ли збиља није опасна рана његовог чике, па добивши одговор да је врло интересантна, само не у медицинском погледу, — усиљено се осмехну, а у срцу му дође тешко и као застиде се. Базаров као да га разумеде.

— Да, брате, — рече он; — ето шта значи живети с феудалцима. И сам ћеш постати феудалац и учествовати у витешким турнирима. И тако сам ти пошао „оцевима", — тако је завршио Базаров, — па сам успут свратио овамо . . . да све то јавим, рекао бих кад не бих сматрао бескорисну лаж за глупост. Не свратио сам овамо — ђаво би га знао зашто. Видиш ли, човеку је понекад корисно да се ухвати за перчин па да самог себе ишчупа као роткву из леје: то сам ја извршио ономадне . . . Али сам зажелео да још једном погледам на оно с чим сам се растао, на ону леју на којој сам седео.

— Надам се да се те речи не односе на мене — одговори Аркадије узрујано; — надам се да се нећеш растати с а м н о м.

Базаров га погледа нетремице, скоро продорно.

— Као да ће те толико огорчити? Чини ми се да си се т и већ растао са мном. Ти си тако свеж и

чист ... мора бити да ти послови с Аном Сергејевном иду одлично.

— Какви моји послови с Аном Сергејевном?

— Па зар ти ниси због ње дошао овамо из вароши, птичице? Збиља, како тамо раде недељне школе? Зар ти ниси заљубљен у њу? Или ти је већ наступило време да се правиш скроман?

— Евгеније, ти знаш да сам увек био искрен према теби; могу те уверити, тако ми Бога, да се вараш.

— Хм! Нова реч, — примети Базаров полугласно. — Али ти немаш за што да се љутиш, јер је то мени потпуно свеједно. Романтичар би рекао: осећам да се наши путеви почињу разилазити, а ја просто кажем, да смо један другом досадили.

— Евгеније ...

— Драги мој, то ништа не мари; зар мало шта на свету не досади човеку! А сад се мислим, да ли да се опростимо? Откако сам овде, осећам се не може бити горе, као да сам се начитао Гогољевих писама калушкој губернаторки. Него збиља, ја нисам рекао да се испрегну коњи.

— Забога, то је немогуће!

— А зашто?

— Не велим за себе; али то ће бити у највећој мери неуљудно према Ани Сергејевној, која ће свакако желети да те види.

— Е, у томе се вараш.

— А ја сам, напротив, уверен да сам у праву, — одговори Аркадије. — И шта се ту правиш? Кад

смо већ на то дошли, зар ниси и ти због ње дошао овамо?

— То је можда и тачно, али се ипак вараш.

Али је Аркадије имао право. Ана Сергејевна је зажелела да се види с Базаровом, па га је позвала к себи по двоpецком. Базаров се преобуче, пре него пође к њој: показало се да је био спаковао своје ново одело, тако да му буде при руци.

Одинцова га прими не у оној соби где јој је онако неочекивано изјавио љубав, већ у салону. Она му љубазно пружи врхове прстију, али јој је лице показивало нехотично усиљавање.

— Ана Сергејевна, — пожури се да каже Базаров, — пре свега морам вас умирити. Пред вама је смртан човек, који је одавно дошао к себи, па се нада да су и други заборавили његову глупост. Ја путујем на дуго, па ћете признати, да, иако нисам осетљиво створење, ипак би ми било тешко однети са собом мисао да ме се сећате с гађењем.

Ана Сергејевна уздахну дубоко, као човек који тек што се попео на високо брдо, и лице јој се осмехну и оживе. Она поново пружи руку Базарову и одговори на његов стисак.

— Ко старо помене, око му испало, — рече она: — тим пре што сам, ако ћемо по савести, и ја онда згрешила, ако не кокетовањем, онда нечим другим. Једном речју: будимо пријатељи као и пре. Оно је био сан, зар није тако? А ко се снова сећа?

— Ко их се сећа? А поред тога љубав . . . та то је извештачено осећање.

— Збиља? Мени је врло пријатно да то чујем.

Тако се изражавала Ана Сергејевна, и тако се изражавао Базаров; они су обадвоје мислили да говоре истину. Да ли је била истина, потпуна истина у њиховим речима? Они сами нису то знали, а писац још мање зна. Али се међу њима заподео такав разговор као да су се потпуно поверили једно другом.

Ана Сергејевна поред осталог упита Базарова шта је радио код Кирсанових. Он јој умало не исприча о свом двобоју с Павлом Петровићем, али се уздржа, сетивши се да би она могла помислити као да се он прави интересантан, па јој одговори да је за све то време радио.

— А ја сам, — рече Ана Сергејевна, — испочетка патила од хипохондрије, Бог би га знао зашто, чак сам се спремала да идем у иностранство, замислите!... После ме је то прошло, ваш пријатељ Аркадије Николајевић је дошао, и ја сам опет ушла у свој колосек, у своју праву улогу.

— У какву то улогу, ако смем знати?

— Улогу тетке, наставнице, матере, зовите то како хоћете. А знате ли да пре нисам добро разумевала ваше присно пријатељство с Аркадијем Николајевићем; он ми се чинио прилично безначајним. Али сад сам га боље познала, па сам се уверила да је он паметан... А што је главно, он је млад, млад... а не као ја и ви, Евгеније Васиљевићу.

— Да ли се још увек снебива у вашем присуству? — упита Базаров.

— А зар је... — поче Ана Сергејевна, па проми-

сливши се мало, додаде: — сад је постао поверљивији, разговара са мном. Пре ме се клонио. Уосталом, нисам ни ја тражила његово друштво. Он и Каћа су велики пријатељи.

Базаров се љутну. „Жена не може а да не буде лукава", — помисли он.

— Кажете да вас се клонио, — рече он с хладним осмехом: — али за вас, вероватно, није остала тајна да је он у вас био заљубљен?

— Како? И он? — омаче се Ани Сергејевној.

— И он, — понови Базаров са смерним погледом. — Зар ви то нисте знали, па сам вам ја јавио новост?

Ана Сергејевна обори очи.

— Ви се варате, Евгеније Васиљевићу.

— Не мислим. Али може бити да није требало да то спомињем. „А ти убудуће не увијај", — додаде он у себи.

— Зашто да не спомињете? Али ја мислим да ви и у томе придајете одвећ велико значење тренутном утиску. Ја почињем сумњати да волите претеривати.

— Боље је да не говоримо о томе, Ана Сергејевна.

— Зашто да не? — одврати она, па сама скрете разговор другим правцем. Њој је ипак незгодно било с Базаровом, ма да је и њему рекла и саму себе уверавала да је све заборављено. Измењујући с њим најпростије речи, чак шалећи се с њим, осећала је као малу плашњу. Тако и људи на морском паробро-да разговарају и безбрижно се смеју, ни узми ни остави, као на копну; али нека се деси најмање задржава-

ње, нека се појави најмањи знак чега необичног, одмах се на свима лицима појави израз нарочитог страха, који показује да су они стално свесни сталне опасности.

Разговор Ане Сергејевне с Базаровом није дуго трајао. Она се поче задубљивати у мисли, одговарати расејано, па му најзад предложи да пређу у салу, где нађоше кнегињицу и Каћу. „А где је Аркадије Николајевић?” упита домаћица, па дознавши да се није појављивао више од једног сата, посла по њега. Њега брзо нису нашли: био се завукао у најзабаченији део парка, па је седео задубљен у мисли, наслонивши главу на скрштене руке. Оне су биле дубоке и важне, те мисли, али не тужне. Он је знао да Ана Сергејевна седи насамо с Базаровом и није осећао љубомору као раније, напротив, лице му се тихо сијало; изгледало је и као да се чуди нечему, и као да се радује и одлучује на нешто.

XXVI

Покојни Одинцов није волео новине, али је допуштo „малу игру оплемењеног укуса”, па је због тога саградио у своме парку, између стаклене баште и језера, зграду налик на грчки портик од руске цигље. На задњем слепом зиду тога портика, или галерије, било је израђено шест ниша за статуе, које се Одинцов спремао да наручи из иностранства. Те статуе су требале да претстављају: Усамљеност, Ћутање, Размишљање, Меланхолију, Стидљивост и Осећај-

ност. Једну од њих, богињу Ћутања, с прстом на уснама, били су донели и наместили, али су јој истога дана деца спахиске послуге одбила нос и, ма да се суседни зидар примао да јој налепи нос „два пут бољи него што је био”, ипак је Одинцов наредио да се уклони, и она се нашла у углу шупе за вршидбу, где је стајала дуго година, изазивајући сујеверни страх код сеоских жена. Предња страна портика одавно је зарасла у густо жбуње: само су се капители колона помаљали из густог зеленила. У самом портику, чак и у подне, била је хладовина. Ана Сергејевна није волела посећивати то место откако је тамо видела смука; али је Каћа често долазила да седи на каменој клупи, која је била намештена испод једне нише. Окружена свежином и хладовином, она је читала, радила или се предавала оном осећању потпуне тишине које је вероватно свакоме познато и чија се draж састоји у једва свесном, немом вребању широког животног таласа, који се непрекидно ваља и око нас и у нама самим.

Сутрадан по Базаровљеву доласку, Каћа је седела на својој омиљеној клупи, а поред ње је опет седео Аркадије. Лице Аркадијево је сачувало јучерашњи изглед, Каћа је изгледала забринута. Одмах после чаја, њена сестра ју је позвала у свој кабинет, па помиловавши је претходно, што је све малко плашило Каћу, саветовала јој је да буде опрезнија у своме понашању с Аркадијем, а нарочито да се клони усамљених разговора с њим, које је бајаги приметила и тетка, и цела кућа. Осим тога, још и синоћ Ана Сер-

гејевна није била расположена; па и сама Каћа се осећала смућена, као да се осећала кривом. Попуштајући Аркадијевој молби, рекла је самој себи да је то последњи пут.

— Катарина Сергејевна, — рече он с неком стидљивом неусиљеношћу, — откако имам срећу да се бавим с вама у истој кући, о многим стварима сам говорио с вама, а међутим има једно питање за мене врло важно које још нисам додирнуо. Ви сте рекли јуче да су мене овде преобразили, — додаде он, и хватајући и избегавајући Каћин упитни поглед управљен на њега. — Доиста, ја сам се у многом чему променио, и ви то знате боље него ико, — ви, којој у ствари и дугујем за ову промену.

— Ја?... Мени?... — проговори Каћа.

— Ја више нисам онај поносити младић какав сам дошао овамо, — настави Аркадије: — није ми узалуд прошло двадесет три године, ја као и раније желим да будем користан, желим да посветим све своје силе истини; али више не тражим своје идеале тамо где сам их пре искао; они су ми се појавили... далеко ближе. Досада нисам схватао самога себе, задавао сам себи задатке који премашају моју снагу... Мени су се очи недавно отвориле, захваљујући једном осећању... Ја се не изражавам сасвим јасно, али се надам да ћете ме разумети...

Каћа ништа не одговори, али престаде гледати у Аркадија.

— Ја сматрам, — поче он поново, сад већ узбуђенијим гласом, а зеба је над њим у брезовом лишћу

безбрижно певала своју песмицу: — ја сматрам да сваки поштен човек треба да је потпуно искрен с оним... с оним људима који... једном речју, с блиским му људима, па зато ја... ја хоћу...

Али ту речитост изневери Аркадија; он се збуни, запе, те мораде малко поћутати; Каћа никако није подизала очију. Изгледало је да она и не разуме куда он све то води, па је нешто очекивала.

— Ја предвиђам да ћу вас зачудити, — поче Аркадије, прикупивши поново снагу: — тим пре што се то осећање односи... унеколико, упамтите, — на вас. Ви сте ме, сећам се, јуче прекорели да нисам озбиљан, — настави Аркадије, с изгледом човека који је ушао у рит, осећа да са сваким кораком тоне све више и више, па ипак жури напред, надајући се да се што брже искобеља: — тај прекор се често упућује... пада... на младе људе, чак и кад га престају заслуживати; и кад бих ја имао више поуздања у себе... („Та помози ми, помози!" мислио је Аркадије очајно, али Каћа и даље није окретала главе). Кад бих се могао надати...

— Кад бих ја могла бити уверена у то што говорите, — зачу се у том тренутку јасан глас Ане Сергејевне.

Аркадије сместа ућута, а Каћа побледе. Поред самог жбуња, које је заклањало портик, водила је стазица. Ана Сергејевна је ишла њом у пратњи Базарова. Каћа и Аркадије је нису могли видети, али су чули сваку реч, шуштање хаљине, и само дисање. Они

начинише неколико корака, па се зауставише пред самим портиком.

— Ето, видите ли, — настави Ана Сергејевна, — ја и ви смо се преварили; ми и једно и друго нисмо више у првој младости, нарочито ја; ми смо у годинама, уморни; ми смо обоје, — зашто да се цифрамо? — паметни: прво смо заинтересовали једно друго, радозналост је била изазвана. . . а после. . .

— А после ја сам начинио испад, — дочека Базаров.

— Ви знате да то није био узрок нашег размимоилажења. Али било како му драго, нисмо осећали потребу једно у другом, ето то је главно; имали смо одвећ много. . . како да кажем. . . једнородног. Ми то нисмо одмах схватили. Аркадије, напротив. . .

— Вама он треба? — упита Базаров.

— Којешта, Евгеније Васиљевићу. Ви велите да он није равнодушан према мени, па и мени самој се увек чинило да му се свиђам. Ја знам да бих му могла бити тетка, али нећу да кријем од вас да сам почела чешће мислити о њему. У том младом и свежем осећању има нека драж. . .

— Реч о п ч и њ е н о с т би боље послужила за такве прилике, — прекиде Базаров; по његовом мирном, али потмулом гласу осећало се како му се купи жуч. — Аркадије је јуче нешто тајио од мене, па није говорио ни о вама, ни о вашој сестри. . . То је важан симптом.

— Он је с Кaћом сасвим као брат, — проговори Ана Сергејевна: — и то ми се код њега допада, иако

можда не би требало да допуштам такву интимност међу њима.

— То из вас говори... сестра? — изговори Базаров отегнуто.

— Разуме се... али зашто стојимо? Хајдемо. Какав чудан разговор међу нама, зар не? И зар сам могла очекивати да ћу разговарати с вама? Ви знате да вас се плашим... а у исто време вам се поверавам, зато што сте ви у суштини врло добри.

— На првом месту, ја уопште нисам добар; а на другом, изгубио сам сваки значај за вас, и ви ми велите да сам добар... То је исто као да се меће венац од цвећа на главу мртваца.

— Евгеније Васиљевићу, ми нисмо власни... — поче Ана Сергејевна; али духну ветар, зашушта лишћем и однесе речи.

— Па ви сте слободни, — рече Базаров, поћутавши мало.

Више се ништа није могло разумети; кораци се изгубише... све се утиша.

Аркадије се окрете Каћи. Она је седела у истом положају, само је још ниже оборила главу.

— Катарина Сергејевна, — рече он уздрхталим гласом и стиснувши руке: — волим вас заувек и бесповратно, и никог не волим осим вас. Хтео сам да вам то кажем, да сазнам ваше мишљење и да запросим вашу руку, зато што нисам богат, а осећам да сам готов на све жртве... Ви не одговарате? Не верујете ми? Мислите да говорим лакомислено? Али сетите се ових последњих дана! Зар се нисте одавно

уверили да је све друго — разумејте ме — све, све друго одавно ишчезло без трага? Погледајте ме, реците ми једну реч... Ја вас волим... волим вас... та верујте ми!

Каћа погледа у Аркадија значајним и ведрим погледом, па после дугог размишљања, осмехнувши се малко, прозбори: — Да.

Аркадије скочи са клупе. — Да! Ви сте рекли: да, Катарина Сергејевна! Шта значи та реч? Да ли то да вас волим, да ми ви верујете... Или... или... не смем да завршим...

— Да, — понови Каћа, и тога пута он је разумеде. Он јој дохвати велике дивне руке, па губећи дах од усхићења, притиште их на своје срце. Једва је стајао на ногама и само је понављао: „Каћа, Каћа"... а она некако невино заплака, кришом се и сама смејући својим сузама. Ко није видео такве сузе у очима љубљеног створења, тај још није искусио колико може човек бити срећан на земљи, обамирући сав због захвалности и стида.

Сутрадан, рано ујутру, Ана Сергејевна нареди да се позове Базаров у њен кабинет, па му с усиљеним смехом пружи савијен лист писаће хартије. То је било писмо од Аркадија: он је у њему просио руку њене сестре.

Базаров летимично прочита писмо, па се једва уздржа да не покаже злурадост која тог тренутка плану у његовим грудима.

— Ето ти на, — рече он: — а ви сте, чини ми се, још колико јуче држали да он воли Катарину Серге-

јевну братском љубављу. Па шта мислите сад чинити?

— Шта ми ви саветујете? — упита Ана Сергејевна, смејући се и даље.

— Па ја мислим, — одговори Базаров, такође смејући се, иако му уопште није било пријатно нити му се икако смејало, као ни њој, — мислим да треба благословити младенце. Партија је у сваком погледу добра; у Кирсанова је одлично имање, он је јединац син у оца, па и отац му је добар човек, неће се противити.

Одинцова је ходала по соби. Лице јој је час црвенело час бледело.

— Мислите? — проговори она. — Па шта? Ја не видим никаквих сметња... Мило ми је због Каће... а и због Аркадија Николајевића. Разуме се, причекаћу очев одговор. Послаћу му га самог. — Е па ето, излази да сам била у праву јуче кад сам вам говорила да смо обадвоје већ стари... Како то ја ништа нисам видела? То ме чуди!

Ана Сергејевна се опет насмеја, па се одмах окрете.

— Данашња младеж је постала врло препредена, — одговори Базаров, па се и он насмеја. — Збогом, — поче он опет, после краћег ћутања. — Желим вам да свршите тај посао на најпријатнији начин. А ја ћу се радовати.

Одинцова му се брзо окрете.

— Зар ви одлазите? — А зашто сад да не останете? Останите... с вама је пријатно говорити...

као да човек иде ивицом провалије. Прво га је страх, а после однекуд добије храброст. Останите!

— Хвала вам на позиву, Ана Сергејевна, и на ласкавом мишљењу о мом говорничком таленту. Али налазим да сам се већ и сувише бавио у туђој сфери. Летеће рибе неко време могу се одржати у ваздуху, али убрзо морају бућнути у воду; па допустите и мени да се загњурим у своју стихију.

Одинцова погледа у Базарова. Горак осмех подигравао је на његовом бледом лицу. „Овај ме је волео!" помисли она — па јој га би жао, те му са симпатијом пружи руку.

Али и он је њу схватио.

— Не! — рече он, па отступи корак назад. — Ја сам сиромашан човек, али милостињу још нисам примао. Збогом и остајте здраво.

— Уверена сам да се не видимо последњи пут, — прозбори Ана Сергејевна с нехотичним покретом.

— Шта се још не дешава на свету! — одговори Базаров, поклони се па изађе.

— Дакле ти си смислио да свијеш себи гнездо? — говорио је он истога дана Аркадију, клечећи и пакујући своје ствари. — Па ако. То је добра ствар. Само ми се узалуд претварао. Ја сам од тебе очекивао сасвим други правац. Или је може бити то и тебе самог зачудило?

— Ја то заиста нисам очекивао кад сам се растајао с тобом, — одговори Аркадије, — али зашто ти сам увијаш и велиш: „добра је ствар", као да не знам твоје мишљење о браку?

— Ех, драги пријатељу, — рече Базаров, — како се то изражаваш! Видиш шта ја радим: у коферу је остало празног места, па ту мећем сено; тако је и у нашем животном коферу: пунимо га чим било, само да нема празнине. Немој се само наћи увређен, молим те; ти се сећаш како сам увек имао мишљење о Катарини Сергејевној. Понека госпођица сматра се за паметну само зато што паметно уздише; а твоја ће се умети бранити, и то тако се бранити да ће и тебе узети у своје руке, — али тако већ треба. — Он залупи поклопац, па се диже с пода. — А сад ти понављам на растанку... јер не треба да се варамо: — ми се растајемо за увек, и ти то и сам осећаш. . . ти си паметно урадио; ти ниси створен за наш горки, опори, бећарски живот. Ти немаш ни дрскости, ни пакости, а имаш младалачку смелост и младалачки пркос; за наше послове то није. Ви, племићи, не можете одмаћи даље од племените смирености и племените љутње, а то није ништа. Ви се, на пример, не бијете — а већ замишљате да сте јунаци, — а ми хоћемо да се бијемо. Та шта ту! Наша прашина ће ти изгристи очи, наше блато ће те укаљати, та ти и ниси дорастао до нас, ти и нехотице уживаш у самом себи, пријатно ти је да грдиш самог себе; а нама је то досадно — нама ти дај друге! Нама треба друге да ломимо! Ти си диван човек; али си ипак разнежен либералан господичић, е в о л а т у, као што каже мој отац.

— Ти се за увек опрашташ са мном, Евгеније? —

— рече Аркадије тужно: — и немаш других речи за мене?

Базаров се почеша иза ува.

— Имам, Аркадије, имам друге речи, само их нећу рећи, јер је то романтизам, — то значи распекмезити се. А ти се што пре жени, па створи себи гнездо и направи што више деце. Она ће бити паметна већ зато што ће се родити на време, а не као ја и ти. Ехе! Видим да су коњи већ готови. Време је! Опростио сам се са свима. . . Е па дакле? Хоћемо ли да се загрлимо, а?

Аркадије се обисну о врат своме бившем учитељу и пријатељу, па му сузе бризнуше на очи.

— Шта значи младост! — рече Базаров мирно. — Али ја се уздам у Катарину Сергејевну. Видећеш како ће те она брзо утешити.

— Збогом, брате! — рече он Аркадију, кад је већ био на колима, показујући на пар чавки које су стајале једна поред друге на крову коњушнице, па додаде: — Ено ти! — Учи се!

— Шта то значи? — упита Аркадије.

— Како? Зар ти тако рђаво знаш природну историју или си заборавио да је чавка најчеститија породична птица? Нека ти служи за пример! . . . Збогом, сињоре!

Кола затандркаше и одоше.

Базаров је казао истину. Разговарајући увече с Каћом, Аркадије сасвим заборави на свога учитеља. Он јој се већ почео потчињавати, и Каћа је то осећала па се није чудила. Он је сутрадан морао путо-

вати у Маријино, до Николе Петровића. Ана Сергејевна није хтела да смета младенцима и само из пристојности није их остављала одвећ дуго насамо. Она великодушно удаљи од њих кнегињицу, која, кад је чула за њихово венчање, од љутине само што није заплакала. Спочетка се Ана Сергејевна бојала да и њој самој не буде мало тешко гледајући њихову срећу; али је испало сасвим противно: тај призор не само да јој није тешко падао, већ ју је занимао, он ју је најзад доводио до раздраганости. Ану Сергејевну то и обрадова и ожалости. „Види се да је Базаров имао право”, помисли она: „радозналост, само радозналост, и љубав према миру, и егоизам”. . .

— Децо, — рече она гласно: — је ли љубав извештачено осећање?

Али ни Каћа ни Аркадије је чак и не разумеше. Они су је се туђили; разговор који су и нехотице чули није им излазио из главе. Уотсалом, Ана Сергејевна их је убрзо умирила; и то јој није било тешко: она се сама умирила.

XXVII

Стари Базарови су се тим више обрадовали доласку свога сина што су га мало очекивали. Арина Власјевна је направила толику узбуну по кући и толико се узмувала да ју је Василије Ивановић упоређивао с јаребицом; куси реп њене кратке рекле заиста јој је давао нешто птичије. А он сам је само мумлао и гризао са стране ћилибар свога чибука, и,

ухвативши се за врат прстима, вртео главом као да је проба да ли му је добро зашрафљена, па би одједном зинуо широко и смејао се без икаквог шума.

— Дошао сам ти на читавих шест недеља, старино, — рече му Базаров: — хоћу да радим, па те молим да ми не сметаш.

— Заборавићеш ми физиономију, ето како ћу ти сметати! — одговори Василије Ивановић.

Он је одржао своје обећање. Сместивши сина као и пре у кабинет, он само што се није крио од њега, и своју жену је задржавао од сваких сувишних изјављивања нежности. „Ми смо, матушка моја", говорио јој је, „кад је Јењушка први пут био, малко му досадили; сад треба да будемо паметнији". Арина Власјевна се слагала с мужем, али је мало од тога добијала, јер је сина видела само за столом и напослетку се почела плашити да почне с њим разговор. „Јењушењка!" говорила би она, — и још он не стигне ни да се окрене, а она већ премеће гајтан ридикила и шапуће: „ништа, ништа, ја онако", а после оде Василију Ивановићу и каже му, поднимивши се: „како би, мили мој, дознала шта Јењуша жели данас за ручак, шчи или боршч?" — „Па што га ниси сама упитала?" — „Па нећу да му досађујем!" Уосталом, ускоро је и сам Базаров престао закључавати се: његов грозничави рад је исклизнуо из колосека, а заменила га је сетна досада и потмуло неспокојство. Чудан умор се осећао у свима његовим покретима; променио се чак и његов ход, енергичан и врло слободан. Престао је сам шетати, па је почео

тражити друштво; пио је чај у салону, лутао по башти с Василијем Ивановићем и пушио с њим ћутећи; једаред се распитивао о оцу Алексију. Василије Ивановић се спочетка обрадовао тој промени, али му радост није дуго трајала. „Јењуша ме озбиљно брине", жалио се он крадом жени: „да је незадовољан или љут, па ни по јада, али он је огорчен, он је тужан — то је страшно. Једнако ћути; да хоће бар да мене и тебе грди; све је мршавији; боја лица му је тако рђава:" — „Боже, Боже!" шаптала је старица: „метнула бих му амајлију око врата, али он то неће допустити". Василије Ивановић је покушавао неколико пута најопрезније да пита Базарова о његовом раду, о његовом здрављу, о Аркадију... Али Базаров му је нерадо и немарно одговарао, и једаред, приметивши да отац у разговору полако хоће да му нешто подиђе, љутито му рече: „Шта непрестано идеш око мене као на прстима? Тај манир је још гори него онај пре". — „Но, но, но, нећу ништа!" брзо одговори јадни Василије Ивановић. Тако исто су биле безуспешне и његове политичке алузије. Почевши једаред, поводом блиског ослобођења сељака, говорити о прогресу, он се надао да ће изазвати одобравање свога сина; али овај равнодушно прозбори: „Јуче пролазим поред плота па чујем како овдашњи сеоски дечаци, место какве старе песме, певају: Време поуздано долази, срце осећа љубав... ето ти прогреса!"

Понекад би Базаров отишао у село, па би, подругујући се као обично, ступао у разговор с каквим се-

љаком. „Дела", говорио би му, „изложи ми, братац, своје погледе на живот: јер кажу да је у вама сва снага и будућност Русије, од вас почиње нова епоха у историји, — ви ћете нам дати и прави језик, и законе". Сељак или не би ништа одговорио, или би изговарао речи као ове: „А ми моремо... такођер, будући да, значи... какав нам, например, буде крај".

— Објасни ти мени шта је то ваш мир? — прекинуо би га Базаров: — и је ли то онај свет[1] што стоји на трима рибама?

— То, баћушка, земља стоји на трима рибама, — објаснио би сељак умирљиво, с патријархално доброћудном мелодичношћу; — а против нашег тојест мира, наравно, јесте господска воља; јер ви сте наши оцеви. А што господин строжије кажњава, тим је сељаку милије.

Саслушавши такав говор, Базаров је једаред презриво слегао раменима и окренуо главу, а сељак је отишао својим путем.

— О чему сте беседили? — упита га други сељак средњих година и туробна изгледа, који је издалека, с прага своје куће, присуствовао његовом разговору с Базаровом. — О неисплаћеном оброку, шта ли?

— Каквом неисплаћеном оброку, братац мој! — одговори први сељак, а у гласу му није више било ни трага оне патријархалне мелодичности, већ се, напротив, осећала нека немарна суровост: — тако,

[1] У руском „міръ" означава свет и сеоску земљишну заједницу. — Прим. прев.

брбљао којешта; хтео је да почеше језик. Господин као господин; зар он што разуме?

— Куд да разуме! — одговори други сељак, па треснувши капама и смакнувши појасеве, почеше обојица разговарати о својим пословима и потребама. Авај! Базаров, који је презриво слегао раменима и умео говорити са сељацима (као што се хвалио препирући се са Павлом Петровићем), тај уображени Базаров није ни сањао да је у њиховим очима ипак био нешто налик на будалину. . .

Уосталом, он је најзад нашао себи занимање. Једаред је пред њим Василије Ивановић превијао једном сељаку рањену ногу, али су старцу дрхтале руке, па није могао да изађе накрај са завојима; син му поможе, и отада је почео суделовати у његовој пракси, не престајући у исто време потсмевати се, и средствима, које је сам саветовао, и оцу, који их је одмах примењивао. Али Базаровљево потсмевање није нимало узрујавало Василија Ивановића; оно га је чак забављало. Придржавајући свој умашћени шлафрок двама прстима на трбуху и пућкајући лулу, он је с уживањем слушао Базарова, и што је било више пакости у његовим заједањима, тим добродушније се његов срећни отац смејао, показујући своје црне зубе све до једнога. Он је чак понављао та заједања, понекад тупа и бесмислена и, например, неколико дана, без икакве везе, непрестано говорио: „то је девета ствар!" само зато што је његов син, дознавши да је он ишао на јутрење, употребио тај израз. „Хвала Богу! престала му је хипохондри-

ја!” шаптао је својој супрузи: „што ме је данас избрусио, мани!” Али га је мисао да има таквог помоћника усхићавала, испуњавала га поносом. „Да, да”, говорио је он каквој сељанци у мушком армјаку и рогатим украсом на глави, пружајући јој стакленце Гуљардове воде или теглицу масти од бунике: — „ти, драга моја, треба сваког минута да захваљујеш Богу што је мој син код мене у гостима: ти се лечиш по најнаучнијој и најновијој методи, разумеш ли ти то? Ни француски император Наполеон нема бољег лекара”. А сељанка, која је дошла да се жали како је „свуда жига” (значење тих речи она, уосталом, ни сама није умела објаснити), само се клањала и машала у недра, где је имала четири јајета, умотана у крај убруса.

Базаров је једаред чак извадио зуб једном торбару с мануфактуром, и ма да је тај зуб био сасвим обичан, ипак га је Василије Ивановић сачувао као реткост и, показујући га оцу Алексију, непрестано понављао:

— Погледајте какав је то корен! Такву снагу има Евгеније! — Торбар је просто висио у ваздуху. . . Чини ми се да је храст, па и он би излетео напоље!

— Похвално! — прозбори најзад отац Алексије, не знајући шта да одговори и како да се отресе старца који је дошао у екстазу.

Једаред је један сељак из оближњег села довезао доктору свога брата болесног од тифуса. Лежећи ничице на бремену сламе, несрећник је умирао; тамне пеге покривале су му тело, одавно је био изгу-

био свест. Василије Ивановић изјави жаљење што се нико није раније сетио да се обрати за помоћ медицини, па рече да му нема спаса. Доиста, сељак није довезао брата кући: умро је у колима.

После три дана Базаров уђе код оца у собу и упита га да ли има лаписа.

— Имам; шта ће ти?

— Треба ми. . . да изгорим раницу.

— Коме?

— Себи.

— Како, себи? Зашто то? Каква је то раница? Где је?

— Ево овде на прсту. Ишао сам данас у село, знаш, одакле су довозили оног сељака болесног од тифуса. Они су се однекуд спремали да изврше обдукцију над њим, а ја се у томе нисам одавно вежбао.

— Па?

— Па сам замолио среског лекара; па сам се посекао.

Василије Ивановић одједном сав пребледе, па, не рекавши ни речи, појури у кабинет, откуда се одмах врати с комадом лаписа у руци. Базаров хтеде да га узме, па да изађе.

— Тако ти Бога, — рече Василије Ивановић, — допусти ми да ја то учиним.

Базаров се осмехну.

— Што ти волиш праксу!

— Немој се шалити, молим те. Покажи прст. Раница није велика. Не боли?

— Притисни јаче, не бој се.

Василије Ивановић застаде.

— Како ти мислиш, Евгеније, не би ли било боље да се изгори гвожђем?

— То је требало раније учинити; а сад управо ни лапис не треба. Ако сам се заразио, онда је сад већ касно.

— Како... Касно... — једва изговори Василије Ивановић.

— Него шта! Отада је прошло више од четири сата.

Василије Ивановић још мало изгоре раницу.

— А зар среска лекар није имао лаписа?

— Није.

— Како то, Боже мој! Лекар — па нема тако потребне ствари!

— Да си му само видео ланцете, — рече Базаров, па изађе напоље.

Све до увече и сутра цео дан Василије Ивановић је измишљао све могуће изговоре да уђе у собу код сина и, ма да није помињао његову рану, већ се чак трудио да говори о сасвим другим стварима, тако му је упорно загледао у очи, тако је немирно мотрио на њега да је Базаров изгубио стрпљење и запретио да ће отпутовати. Василије Ивановић му даде реч да се неће узрујавати, тим пре што му је и Арина Власјевна, од које је он, разуме се, све крио, почела досађивати питањима зашто не спава и шта је то с њим. Читава два дана се храбрио, иако му се изглед сина, на кога је непрестано крадом погледао, никако није

свиђао... али трећег дана за ручком не издржа. Базаров је седео оборена погледа и није се дотицао ниједног јела.

— Зашто не једеш, Евгеније? — упитаће он, давши свом лицу најбезбрижнији израз. — Чини ми се да је јело лепо зготовљено.

— Нећу, па зато и не једем.

— Ти немаш апетита? А глава? — додаде он бојажљивим гласом; — боли?

— Боли. Зашто да не боли?

Арина Власјевна се исправи, и обрати пажњу.

— Немој се љутити, Евгеније, — настави Василије Ивановић: — али хоћеш ли ми допустити да ти опипам пулс?

Базаров се диже.

— Рећи ћу ти и без пипања да имам ватру.

— Имао си и језу?

— Имао сам и језу. Идем да легнем; а ви ми пошљите липовог теја. Мора бити да сам назебао.

— Ама чула сам ја да си ноћас кашљао, — проговори Арина Власјевна.

— Назебао сам, — понови Базаров, па изађе.

Арина Власјевна се забави спремањем теја од липовог цвета, а Василије Ивановић уђе у суседну собу, па се ћутећи ухвати за косу.

Базаров тај дан више није устајао и сву ноћ је провео у тешком, полусвесном дремежу. Око један сат по поноћи он с муком отвори очи и виде над собом при светлости кандила бледо лице свога оца, па му рече да иде; он се покори, али, се одмах вра-

ти на прстима, па, заклонивши се упола вратима ормана, нетремице је гледао у свога сина. Ни Арина Власјевна није легала, већ је, отшкринувши врата на кабинету, мало мало па прилазила да чује „како Јењуша дише" и да погледа у Василија Ивановића. Она је могла видети само његова непомична згрбљена леђа, али јој је и то причињавало неко олакшање. Изјутра Базаров покуша да устане; поче му се вртети у глави, крв му пође на нос; он опет леже. Василије Ивановић га је ћутећи дворио; Арина Власјевна уђе код њега и упита га како се осећа. Он одговори: „боље", па се окрете зиду. Василије Ивановић поче махати на жену обема рукама; она се уједе за усну, да не би заплакала, па изађе напоље. Све у кући просто као да потамне; сва се лица издужише; начини се чудна тишина; из дворишта однесоше у село неког грлатог петла, који дуго није могао схватити зашто то раде с њим. Базаров је и даље лежао, окренут зиду. Василије Ивановић је покушавао да га пита којешта, али то је замарало Базарова, те се старац притаји у својој фотељи, ломећи само покашто прсте. Излазио је на неколико тренутака у башту, стајао је тамо као кип, као да је неисказано пренеражен (та пренераженост му никако није силазила с лица), па се опет враћао сину, трудећи се да избегне женина питања. Она га напослетку ухвати за руку, па проговори грчевито, скоро претећи: „Ама шта је њему?" Тада он дође к себи, па се силом осмехну уместо одговора; али, на своје запрепашћење, место осмеха, код њега се однекуд појави смех. По докто-

ра је послао рано ујутру. Сматрао је за потребно да о томе обавести сина, да се он не би наљутио.

Базаров се наједаред окрете на дивану, нетремице и тупо погледа у оца, па затражи да пије.

Василије Ивановић му даде воде и узгред му пипну чело. Оно је просто горело.

— Старино, — поче Базаров промуклим и лаганим гласом: — моја ствар стоји лоше. Ја сам заражен и за неколико дана ћеш ме сахрањивати.

Василије Ивановић посрте, као да га је неко ударио по ногама.

— Евгеније! — промуца он: — шта то говориш! . . . Бог с тобом! Ти си назебао. . .

— Којешта, — прекиде га Базаров лагано. — Лекару није допуштено да тако говори. Сви знаци заражености, ти знаш.

— Па где су знаци. . . заражености, Евгеније, побогу!

— А шта је ово, — рече Базаров, па подигавши рукав кошуље показа оцу злокобне црвене пеге које су почеле избијати.

Василије Ивановић задрхта и охлади се од страха.

— Рецимо, — рече он напослетку, — рецимо. . . да. . . да чак нешто као. . . зараженост. . .

— Пиемија, — добаци син.

— Па да. . . као. . . епидемија. . .

— П и е м и ј а, — понови Базаров сурово и разговетно: — зар си већ заборавио своје табаке?

— Па да, да, како хоћеш. . . па ипак ћемо те излечити.

— Ну, то су приче. Али није ствар у томе. Ја нисам очекивао да ћу тако брзо умрети; та случајност ми је, право да кажем, врло непријатна. И ти и мати треба сад да се користите тим што имате јаку веру; ево вам прилике да је ставите на пробу. — Он пину још мало воде. — Хоћу да те замолим за једну ствар... док још имам власти над својом главом. Сутра или прекосутра мој ће мозак, као што знаш, отказати послушност. Ја и сад нисам потпуно уверен да ли се јасно изражавам. Док сам лежао, све ми се чинило да око мене трче црвени пси, а ти си ме увребао као тетреба. Као да сам пијан. Ти ме добро разумеш?

— Забога, Евгеније, ти говориш сасвим као што треба.

— Тим боље; ти си ми рекао да си послао по доктора... Тиме си себи учинио по вољи... учини и мени задовољство: пошљи човека...

— Аркадију Николајевићу, — дочека старац.

— Који је то Аркадије Николајевић? — рече Базаров као у недоумици: — Ах, да! онај жутокљунац! Не, не дирај га: он је сад упао у ћуп. Немој се чудити, ово није још бунцање. Него пошљи човека Одинцовој, Ани Сергејевној, има ту близу једна таква спахиница... Знаш? (Василије Ивановић потврди главом). Нека каже да ју је Евгеније Базаров поздравио и поручио да умире. Ти ћеш то извршити?

— Извршићу... Само је ли могуће да ћеш умрети, ти, Евгеније... Сам промисли! Па где ће после тога бити правда?

— То ја не знам; само ти пошљи човека.

— Овај час ћу послати и сам ћу писмо написати.

— Не, зашто; реци да је поздравио, више није ништа потребно. А сад се враћам опет својим псима. Чудновато! Хоћу да задржим мисао на смрти, па ништа не излази. Видим некаку мрљу... и више ништа.

Он се опет окрете зиду; а Василије Ивановић изиђе из кабинета, па дошавши до женине спаваће собе, скљока се на колена пред иконама.

— Моли се Богу, Арина, моли се! — јекну он: — наш син умире.

Доктор, онај исти срески лекар у кога није било лаписа, стиже, па прегледавши болесника, посаветова да се држе методе чекања, и узгред рече неколико речи да може и оздравити.

— А зар сте ви имали прилике да видите људе у моме стању да не иду у Елизијум? — упита Базаров, па ухвативши изненада за ногу тешки сто, који је стајао поред дивана, задрма га и помаче с места.

— Снага је, — рече он, — сва још ту, а мора се умирати!... Старац се бар одвикао од живота, а ја... Па де сад, покушај да не признајеш смрт. Она тебе не признаје, па крај! Ко то тамо плаче? — додаде мало после. — Мати? Јадница! Кога ли ће сад хранити својим дивним боршчом? Па и ти, Василије Ивановићу, чини ми се, слиниш? Е па ако хришћанство не помаже, буди философ, стоик, шта ли! Јер ти си се хвалио да си философ.

— Какав сам ја философ! — завапи Василије Ивановић, а сузе му линуше низ образе.

Базарову је било сваког сата све горе; болест се брзо развијала, што се обично дешава при хируршком заражењу. Он још није био изгубио памћење и разумевао је шта му се говори; још се отимао. „Нећу да бунцам", шаптао је, стежући песнице: — „каква бесмислица!" — И одмах је одговорио: "Но, ако се од осам одузме десет, колико остаје?" — Василије Ивановић је ходао по соби као луд, предлагао час једно час друго средство, и непрестано је само покривао сину ноге. „Окренути на хладне чаршаве... дати на повраћање... слачицу на стомак... пустити крв", говорио је с напором. Доктор, кога је замолио да остане, повлађивао му је, давао болеснику лимонаду, а за себе је молио час луле, час „оно што снажи и угрева", тојест ракију. Арина Власјевна је седела на ниској клупи поред врата, и само је с времена на време ишла да се моли Богу; неколико дана пре тога тоалетно огледало јој исклизнуло из руке и разбило се, а она је то увек сматрала рђавим знамењем; сама Анфисушка јој није умела ништа казати. Тимофејић је отишао Одинцовој.

Ноћ је била рђава за Базарова... Жестока ватра га је мучила. Пред зору му је било лакше. Замоли да га Арина Власјевна очешља, пољуби је у руку и попи гутљај чаја. Василије Ивановић мало живахну.

— Хвала Богу! — понављао је: — наступила је криза... дошла је криза.

— Ех, кад човек помисли, — прозбори Базаров,

— шта значи реч! Нашао је, рекао: „криза”, па се утешио. Чудновата ствар како човек још верује у речи. Кажу ли му, например, да је будала, а не премлате га, он ће се ожалостити; кажу ли му да је паметан, а не даду му новаца — он ће осетити задовољство.

Тај мали говор Базарова, који га је потсећао на његова ранија „пецкања”, раздрага Василија Ивановића.

— Браво! дивно речено, дивно! — узвикну он, правећи се да пљеска.

Базаров се тужно осмехну.

— Па како ти мислиш, — прозбори он, — је ли криза прошла или наступила?

— Теби је боље, ето што ја видим, ето шта ме радује, — одговори Василије Ивановић.

— Е па дивота; никад није рђаво радовати се. А оној, сећаш ли се, јеси ли послао?

— Послао сам, како да не.

Промена на боље није дуго трајала. Наступи болести су се поновили. Василије Ивановић је седео поред Базарова. Изгледало је да старца мучи нека нарочита мука. Неколико пута се спремао да говори — па није могао.

— Евгеније! — изговори он напослетку, — сине мој, драги мој, мили сине!

То необично позивање деловало је на Базарова. . . Он окрете мало главу и, очевидно трудећи се да се ослободи испод терета бунила који га је притискивао, рече: — Шта је, оче мој?

— Евгеније, — настави Василије Ивановић, па се спусти на колена испод Базарова, иако он није отварао очи, па га није могао видети. — Евгеније, теби је сад боље; Бог ће дати па ћеш оздравити; али користи се овим временом, учини по вољи мени и матери, испуни хришћанску дужност! Како је мени што морам то да ти говорим, то је страшно. Али је још страшније... јер за увек Евгеније... помисли како...

Старцу се глас прекиде, а по лицу његова сина, иако је и даље лежао затворених очију, пређе нешто чудно.

— Ја не одбијам, ако вас то може утешити, — рече он напослетку: — али мени се чини да не треба журити. Ти сам кажеш да ми је боље.

— Боље је, Евгеније, боље; али ко зна, јер све је то у Божијој руци...

— Не, причекаћу, — прекиде га Базаров. — Слажем се с тобом да је наступила криза. А ако смо се ја и ти преварили, шта је с тим! Та и бесвесни се причешћују.

— Забога Евгеније...

— Ја ћу причекати. А сад хоћу да спавам. Не сметај ми.

И он метну главу на старо место.

Старац устаде, седе у фотељу, па се ухвати за браду и поче гристи прсте.

Лупа кола на федер, она лупа која је тако упадљива у сеоској тишини, изненада допре до његових ушију. Све ближе и ближе чули су се лаки точкови. Ето

се већ чује и фрктање коња... Василије Ивановић чу и појури прозору. У двориште његове кућице уђоше четворопрежна кола са два места. Не дајући себи рачуна шта би то могло значити, ношен некаком бесмисленом радошћу, он истрча на степенице... Ливрејисан лакеј отвори вратанца на колима; једна дама под црним велом у црном мантилу излазила је из њих...

— Ја сам Одинцова — рече она. — Је ли жив Евгеније Васиљевић? Ви сте његов отац? Ја сам довела са собом доктора.

— Добротворко! — узвикну Василије Ивановић, па ухвативши њену руку, грчевито је притиште на своје усне, док је доктор што га је са собом довела Ана Сергејевна, мали човек с наочарима, с немачком физиономијом, излазио из кола не журећи се. — Жив је још, жив мој Евгеније, и сад ће бити спасен! Жено, жено!... Нама је дошао анђео с неба.

— Шта је то, Господе! — промуца старица, истрчавши из салона, па не разумевајући ништа, ту у претсобљу паде пред ноге Ане Сергејевне и поче јој као луда љубити хаљину.

— Немојте! забога! Немојте, забога! — понављала је Ана Сергејевна; али је Арина Власјевна није слушала, а Василије Ивановић само понављао: "анђеле! анђеле!"

— Wo ist der Kranke? И где је пацијент? проговори најзад доктор, малко љутит.

Василије Ивановић дође мало к себи. — Овде,

овде је, изволите за мном, вертестер хер колега, — додаде он по старој навици.

— Е! — рече Немац, па се кисело насмеја.

Василије Ивановић га одведе у кабинет.

— Доктор од Ане Сергејевне Одинцове, — рече он, нагнувши се до самог ува свог сина, — и она је овде.

Базаров одједном отвори очи. — Шта си казао?

— Кажем да је Ана Сергејевна Одинцова овде, и довела ти је овог господина доктора.

Базаров пређе очима око себе.

— Она овде... хоћу да је видим.

— Видећеш је, Евгеније; али прво треба да поразговараш с господином доктором. Ја ћу им испричати сву историју болести, пошто је Сидор Сидоровић отишао (тако се звао срески лекар), па ћемо одржати мали конзилијум.

Базаров погледа у Немца. — Деде, говорите брже, — само не на латинском, јер ја знам шта значи jam moritur.[1]

— Der Herr scheint des Deutschen mächtig zu sein,[2] — поче нови питомац Ескулапов, окренувши се Василију Ивановићу.

— Их... хабе... — Боље говорите руски, — рече старац.

— А, а! тако такле... Исфолите...

И консилијум отпоче.

[1] Већ умире. — Прим. прев.

[2] Изгледа да је господин јак у немачком. — Прим. прев.

После пола сата Ана Сергејевна, у пратњи Василија Ивановића, уђе у кабинет. Доктор стиже да јој шапне како се не може ни мислити да болесник може оздравити.

Она погледа у Базарова... па застаде на вратима, толико је запрепасти његово запаљено и у исто време мртвачко лице с мутним очима које су биле упрте у њу. Њу просто обузе некакав хладан и мучан страх; мисао да не би то исто осетила кад би га доиста волела — за тренутак јој сину у глави.

— Хвала, — проговори он с напором: — ја се томе нисам надао. То је добро дело. Ето још једном смо се видели, као што сте обећали.

— Ана Сергејевна је била тако добра... — поче Василије Ивановић.

— Оче, оставите нас. — Ана Сергејевна, ви допуштате? Чини ми се, сад...

Он показа главом на своје испружено немоћно тело.

Василије Ивановић изађе.

— Дакле, хвала вам, — понови Базаров. — То је царски. Кажу да и цареви посећују самртнике.

— Евгеније Васиљевићу, ја се надам...

— Ех, Ана Сергејевна, говоримо истину. Са мном је свршено. Пао сам под точак. И излази да није требало мислити о будућности. Смрт је стара шала, а сваком се чини као нешто ново. Досад се нисам плашио... а после ће наступити бесвесно стање и беше му! (Он слабо махну руком.) Па шта да вам кажем... ја сам вас волео! То ни пре није имало

никаког смисла, а сад још мање. Љубав је форма, а моја сопствена форма се већ распада. Боље да кажем — како сте дивни! И ето сад стојите ту, тако лепа!...

Ана Сергејевна и нехотице задрхта.

— Ништа, не бојте се... седите тамо... Немојте ми прилазити, јер је моја болест заразна.

Ана Сергејевна брзо пређе преко собе и седе у фотељу поред дивана на којем је лежао Базаров.

— Великодушна! — шапну он. — Ох, како близу, и каква млада, свежа, чиста... у овој гадној соби!... Дакле, збогом! живите дуго, то је најлепше, и уживајте док има времена. Погледајте какав је гадан призор: упола прегажен црв, а још се копрца. А још је мислио: свршићу много послова, нећу умрети, како! Имам задатак, та ја сам гигант! А сад је сав задатак гиганта — како да умре што пристојније, иако никоме није стало до тога... Све једно: нећу увијати репом.

Базаров ућута и поче пипати руком своју чашу. Ана Сергејевна му даде да пије, не скидајући рукавице и дишући бојажљиво.

— Ви ћете ме заборавити, — поче он опет: — мртав живом не може бити друг. Отац ће вам говорити: ето каквог човека губи Русија... То је будалаштина, али немојте разуверавати старца. Нек се дете забави... знате како се каже. И моју матер утешите лепим речима. Јер таквих људи као што су они у вашем отменом свету са свећом не можете наћи... Ја сам потребан Русији... Не, види се да нисам по-

требан. А и ко је потребан? Чизмар је потребан, кројач је потребан, месар... месо продаје... месар... чекајте, почињем бунцати... Ту је шума...

Базаров метну руку на чело.

Ана Сергејевна се наже над њега.

— Евгеније Васиљевићу, ја сам овде...

Он одједном пружи руку, па се подиже.

— Збогом, — рече он с изненадном снагом, а очи му севнуше последњим сјајем. — Збогом... Слушајте... па ја вас онда нисам пољубио... Дуните у кандило које догорева, па нека се угаси...

Ана Сергејевна дотаче се уснама његовог чела.

— И довољно — рече он, па се завали на јастук. — Сад... мрак...

Ана Сергејевна тихо изађе.

— Шта је? — упита је Василије Ивановић шапатом.

— Заспао је, — одговори она једва чујно.

Базарову није више било суђено да се пробуди. Предвече је сасвим изгубио свест, а сутрадан је умро. Отац Алексије извршио је над њим верски обред. Кад му је свештао масла, кад је свето миро дотакло његове груди, једно се око отворило и изгледало је да се при појави свештеника у одежди, кадионице која се дими, свећа пред иконом, нешто налик на страшан дрхтај показало на самртничком лицу. А кад је напослетку испустио последњи дах и у кући настала општа кукњава, Василија Ивановића обузе неочекивани бес. „Рекао сам да ћу роптати”, викао је он промукло, ужагрена искежена лица, тресући песни-

цом по ваздуху, као да прети некоме: „и роптаћу, роптаћу!” Али Арина Власјевна, сва уплакана, обисну му се о врат, па обадвоје падоше ничице. — „Тако су”, причала је после Анфисушка у соби за млађе, „једно поред другога оборили своје главице, као овчице у подне. . .”

Али подневна врућина пролази, и настаје вече и ноћ, а после и повратак у тихо уточиште, где слатко спавају намучени и уморни. . .

XXVIII

Прошло је шест месеци. Била је бела зима са суровом тишином безоблачних мразева, набијеним снегом који шкрипи, ружичастим ињем на дрвећу, бледо-смарагдним небом, клобуцима дима на димњацима, густом паром из нагло отворених врата, свежим лицима људи која као да су уједена, и ужурбаном трком прозеблих коњића. Јануарски дан се већ приближавао крају; вечерња студен још је више збијала непомични ваздух, и крваво руменило се гасило. Кроз прозоре спахиске куће у Маријину видело се да се пали светлост; Прокофић, у црном фраку и белим рукавицама, с нарочитом свечаношћу постављао је сто за седморо. Пре недељу дана, у малој парохиској цркви, тихо и скоро без сведока, била су два венчања: Аркадија с Каћом и Николе Петровића с Фењичком; а тога дана Никола Петровић је давао опроштајни ручак своме брату, који је послом одлазио у Москву. Ана Сергејевна је и сама тамо отпу-

товала одмах после свадбе, богато обдаривши младенце.

Тачно у три сата сви су се скупили за сто. И Мићу су ту наместили; он је већ добио дадиљу са кокошником од броката. Павле Петровић је седео између Каће и Фењичке. Мужеви су се наместили поред својих жена. Наши познаници су се у последње време променили: сви као да су се пролепшали и постали зрелији; само је Павле Петровић смршао, што га је уосталом чинило још елегантнијим и давало више грансењерства његовим изразитим цртама... Па и Фењичка је постала друкчија. У новој свиленој хаљини, са широком кадифеном повезачом на коси, са златним ланцем на врату, она је седела непомично и с пуно поштовања, с пуно поштовања према себи, према свему што је било око ње, и тако се смешила као да је хтела казати: „ви мене извините, ја нисам крива". Па не само она — и сви други су се смешили и тако исто као да су се извињавали; свима је било малко нелагодно, малко тужно, а у ствари врло пријатно. Сваки је служио другога с неком забавном предусретљивошћу, као да су се сви договорили да одиграју неку простодушну комедију. Каћа је била од свих најспокојнија: она је поверљиво гледала око себе, и могло се опазити да ју је Никола Петровић већ лудо заволео. Пред крај ручка, он устаде, па узе чашу у руку и обрати се Павлу Петровићу.

— Ти нас остављаш... ти нас остављаш, мили брате, — поче он, — наравно не на дуго; али ти ипак морам рећи да ја... да ми... колико ја... колико

ми... То је зло што не умемо говорити спиче! Аркадије, кажи ти...

— Не, тата, ја се нисам спремао.

— А ја сам се добро спремио! Допусти, брате, просто да те загрлим и да ти пожелим сваку срећу, па нам се врати што пре!

Павле Петровић се изљуби са свима, не изузимајући, наравно, ни Мићу; Фењичку поред тога пољуби у руку, коју она још није умела давати као што треба, па попивши пуну чашу рече с дубоким уздахом: Будите срећни, пријатељи моји! Farewell!" — Тај енглески репић остао је непримећен; али сви су били ганути.

„У спомен Базарову", шапну Каћа на ухо своме мужу, па се куцну с њим. Место одговора Аркадије јој крепко стиште руку, али се не одлучи да гласно изговори ту здравицу.

Изгледа као да је овде крај. Али ће можда ко од читалаца хтети да зна шта ради сад, баш сад, свако од поменутих лица. Готови смо да га задовољимо.

Ана Сергејевна се недавно удала, не из љубави, већ по уверењу, за једног од будућих руских јавних радeника, човека врло паметног, познаваоца закона, с јаким практичним смислом, чврстом вољом, и необичним говорничким даром, — човека још млада, доброг и хладног као лед. Они живе у великој међусобној слози, чак ће можда доживети и срећу... па можда и љубав. Кнегињица Х...ска је умрла и заборављена чим је умрла. Кирсанови, отац и син, настанили су се у Маријину. Њихово имовно стање се

поправља. Аркадије је постао ревностан економ, и фарма већ доноси прилично знатан доходак. Никола Петровић је постао посредник у споровима сељака и племића и труди се из све снаге; он непрестано путује по своме рејону, држи дугачке говоре (он се држи тога мишљења да сељаке треба „уразумљивати", то јест изморавати их честим понављањем истих речи), па ипак, право рећи, не задовољава потпуно ни образоване племиће, који говоре час са шиком, час с меланхолијом о манципацији (изговарајући ан кроз нос), ни необразоване племиће, који без устезања грде „оту. мунципацију". И за једне и за друге он је сувише мек. Катарина Сергејевна је родила сина Кољу, а Мића већ лепо трчи и много брбља. Фењичка, Федосја Николајевна, после мужа и Миће никога тако не обожава као своју снаху, и кад ова седне за фортепијано не би се цео дан одмакла од ње. Рецимо узгред нешто и о Петру. Он се сасвим укрутио од глупости и уображености, изговара свако а као е: кепе, зенет, али се и он оженио, и узео приличан мираз уз своју младу, кћер варошког баштована, која је одбила два добра просиоца само зато што нису имали сатове; а Петар је имао не само сат — имао је и лаковане плитке ципеле.

У Дрезди, на Бриловој тераси, између два и четири сата, у време кад шета најотменији свет, можете срести човека од око педесет година, који је већ сасвим сед и као да је болестан од подагре, али још леп и с оним нарочитим жигом који човек добија

само дугим бављењем у вишем друштву. То је Павле Петровић. Он је отпутовао из Москве у иностранство да би поправио здравље, па је остао да живи у Дрезди, где се познаје више с Енглезима и Русима који туда пролазе. С Енглезима се држи просто, скоро скромно, али не без достојанства; они налазе да им је малко досадан, али поштују у њему правог џентлмена, „a perfect gentlman". С Русима је слободнији, пушта на вољу својој жучности, потсмева се самоме себи и њима; али му то све испада врло симпатично, и немарно, и пристојно. Он се држи славенофилских погледа: познато је да га у вишем друштву сматрају très distingué.[1] На руском ништа не чита, али му на писаћем столу стоји сребрна пепељница у облику сељачког опанка. Наши туристи много трче за њим. Матвеј Илић Кољазин, који је у привременој опозицији, достојанствено га је посетио, на пролазу у чешке бање; а мештани, с којима се уосталом мало виђа, понашају се с њим скоро са страхопоштовањем. Нико не може добити улазницу за дворску капелу, за позориште и тако даље, тако лако и брзо као der Herr Baron von Kirsanoff. Он непрестано чини добра дела колико може; још увек по мало живи бучно: није узалуд био некад лав; — али му је тешко живети... теже него што је и сам мислио... Треба га само погледати у руској цркви када се, наслоњен по страни на зид, замисли и дуго не миче, стиснувши горко

[1] Врло отмен. — Прим. прев.

усне, затим се одједном прене и почне непрестано крстити. . .

И Кукшина се нашла у иностранству. Она сад у Хајделбергу учи не више природне науке већ архитектуру, у којој је, како она вели, пронашла нове законе. Она се као и пре дружи са студентима, нарочито с младим руским физичарима и хемичарима, којих је пун Хајдерберг и који, задивљујући у први мах наивне немачке професоре својим трезвеним погледом на ствари, доцније задивљују те исте професоре својим потпуним нерадом и апсолутном леношћу. С таква два три хемичара, који не умеју разликовати водоник од азота, али који су пуни непризнавања и прецењивања самих себе, затим с великим Јелисјевићем, тумара по Петрограду, Ситников, који се такође спрема да буде велики и, како он уверава, наставља „дело Базарова". Кажу да га је неко недавно истукао, али он није остао дужан: у једном мрачном чланчићу, штампаном у једном опскурном листићу, он је напоменуо да је онај што га је истукао кукавица. Он то зове иронијом. Отац као и пре ништа га не зарезује, а жена га држи за будалу. . . и књижевника.

Има омање сеоско гробље у једном удаљеном куту Русије. Као скоро сва наша гробља, оно има тужан изглед: јендеци који га окружују одавно су зарасли; сиви дрвени крстови пали су и труле под својим некад обојеним крововима, камене плоче све су помакнуте, као да их неко потискује оздо; два три обршћена дрвета једва дају бедну хладовину; овце сло-

бодно лутају преко гробова... Али међу њима има један који не додирује човек, који не гази животиња: само птице падају на њега и певају у зору. Окружава га гвоздена ограда; две младе јеле посађене су с једне и друге његове стране: Евгеније Базаров сахрањен је у том гробу. Њему долазе често двоје већ изнемоглих старих из оближњег сеоцета, — муж и жена. Придржавајући једно друго, иду они тешким кораком; приближе се огради, падну на земљу и клекну; па дуго и горко плачу, и дуго и нетремице гледају у неми камен под којим лежи њихов син; кажу једно другом коју кратку реч, обришу прашину с гроба, наместе јелину грану, па се опет моле Богу и не могу да оставе то место откуда им се чини да је ближе до њиховог сина, до успомена о њему... Је ли могуће да су њихове молитве, њихове сузе бесплодне? Зар љубав, света искрена љубав није свемоћна? О, не! Ма какво страсно, грешно, бунтовно срце да се крије у гробу, цвеће што расте на њему мирно нас гледа својим невиним очима: оно нам не говори само о вечном спокојству, о оном вечном спокојству „равнодушне природе"; оно нам говори и о вечном смирењу и о вечитом животу...

1861.